ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2016:39

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

Kopparkypen

Norrköping 96:1, Kopparkypen 18,
Norrköpings stad och kommun, Östergötland

Tomas Ekman

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2016:39
ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

Kopparkypen

RAÄ-nr Norrköping 96:1, Kopparkypen 18,
Norrköpings stad och kommun, Östergötland

Tomas Ekman

Lst dnr 431-4244-14

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Radiatorvägen 11 702 27 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2018 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2016:39
Författare Tomas Ekman
Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse
Omslagsfoto Detalj av kullerstensyta KG 20 med skärslev.
Foto taget av Jonna Sarén Lundahl.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_160001

Innehållsförteckning

Sammanfattning ... 5
Inledning ... 7
Bakgrund och kulturmiljö ... 7
Det medeltida Norrköping ... 7
Bruket på holmarna ... 8
Några större bränder ... 9
Stadsdelen Berget ... 10
Berget befolkas ... 10
Nya planer ... 11
Flera bränder ... 12
Struktur på Berget ... 12
Tidigare undersökningar i närområdet ... 13
Kvarteret Berget 1985 ... 13
Kvarngatan (vid hörnet mot Källvindsgatan) 1989 ... 13
Kvarnholmen 1991–92 ... 13
Kvarngatan (mellan Butgatan och Dalsgatan) 1992 ... 13
Kvarteret Dalkarlen 1997–98 ... 13
Kvarteret Dalkarlen 2013 ... 14
Kvarteret Kopparhammaren 2013 ... 14
Kvarteret Kopparkypen ... 15
En snabb tomtorientering ... 15
Förändringar över tid ... 16
Tidigare förundersökningar ... 16
Kopparkypen 2014 ... 18
Frågor inför undersökningen ... 18
Avgränsningar i tid och rum ... 20
Metod och genomförande ... 20
Analyser ... 22
Förmedling ... 23
Resultat ... 29
Fas 1 1600–1660 (tomterna 1, 3, 6, 7 och 15) ... 29
Fas 2 1660–1719 (tomterna 1, 3, 6, 7, 8 och 15) ... 30
Fas 3 1720–1760 (tomterna 3, 7 och 8) ... 30
Fas 4 1760–1800 (tomterna 3 och 8) ... 30
Fas 5 1800 – modern tid ... 30
Tomt 1 ... 36
Fas 1 ... 38
Fas 2 ... 38
Tomt 2 och 3 ... 50
Fas 1 ... 54
Fas 2 ... 64
Fas 3 ... 72
Fas 4 ... 74
Fas 5 ... 78
Tomt 5 och 6 ... 82
Fas 1 ... 85
Fas 2 ... 87
Fas 5 ... 90
Tomt 7 ... 92
Fas 1 ... 95
Fas 2 ... 96
Fas 3 ... 98
Tomt 8 ... 102
Fas 2 ... 104
Fas 3 ... 109
Tomt 14 ... 112
Fas 2 ... 113
Tomt 15 ... 114
Fas 1 ... 115
Fas 2 ... 118
Tolkning och diskussion ... 125
Agrart/urbant ... 125
Den första kartan ... 125
Hantverk i äldsta tid ... 126
Efter rysshärjningarna ... 127
Hos inspektorn – eller handelsmannen? ... 127
Kopparslagarens trädgård ... 128
Tysk smak ... 129
Grisar i kvarteret ... 130
Massornas tid ... 131
Tre kvarter, två sidor, en ström ... 133
Dateringar ... 133
1640 års karta ... 134
Stadsbränder och brandlager ... 136
Tomter och tomtägare ... 137
Aspekter på bebyggelse ... 140
Trädgårdar och odlingslager ... 141
Norrköping/länet/landet ... 142
Måluppfyllelse, utvärdering ... 143
Referenser ... 144
Tekniska och administrativa uppgifter ... 146

Bilagorna finns i separat volym.

Figur 1. Översiktskarta med undersökningsplatsens läge markerat med en svart ring. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

Under hösten 2014 utförde Arkeologgruppen AB en arkeologisk undersökning inom kvarteret Kopparkypen i Norrköpings stad och kommun. Detta skedde inför en planerad nyproduktion av bostäder inom stora delar av kvarteret. Beslut i ärendet fattades av Länsstyrelsen i Östergötlands län och undersökningen bekostades av Byggnads AB L E Lundberg.

Undersökningen omfattade cirka 2 500 kvadratmeter inom ett område vars begränsningar bestämts genom två tidigare förundersökningar (Karlsson 2005; Romedahl 2010). Den södra delen användes innan undersökningen som parkeringsyta medan den norra delen var en öde yta som blivit upplagsplats för diverse skrot. Den ursprungliga topografin innebar en brant sluttning mot nordöst, ned mot Strömmen och det gamla industriområdet vid Holmen, numera känt som Industrilandskapet. Ytan hade planats ut i söder för parkeringen och fyllts ut med stora mängder jordmassor i norr.

Kvarteret bebyggdes enligt skriftliga källor under 1600-talet, möjligen med start i sent 1500-tal. Det präglades i söder av det väletablerade borgerskapets gårdar mot S:t Persgatan, medan övriga delar av kvarteret fick sin karaktär av närheten till industrierna vid Strömmen.

Resultatet av undersökningen överensstämde när det gällde dateringen väl med skriftliga källor. Ett anmärkningsvärt resultat var att den stora stadsbranden år 1655 inte kunde avläsas i materialet, medan däremot rysshärjningarna år 1719 var mycket tydliga. Lämningarna kunde delas in i fem faser, varav den äldsta fick en relativ bakre gräns år 1600. Den yngsta fasen sträckte sig från år 1800 till modern tid. Rester av cirka tio byggnader undersöktes, liksom flera odlingsytor, tre brunnar och ett stort antal anläggningar för omhändertagande av avfall. Den interna stratigrafin var relativt komplicerad på grund av de omfattande markarbetena. Undersökningsytan var huvudsakligen förlagd till innergårdar på kvarterets tomter, vilket avspeglade sig i fördelningen mellan olika anläggningskategorier.

Figur 2. Översiktskarta över centrala Norrköping med undersökningsområdet markerat. Skala 1:8 000.

Inledning

Med anledning av planerad utveckling av kvarteret Kopparkypen och därmed följande nybyggnation utförde Arkeologgruppen AB en arkeologisk undersökning under hösten 2014. Kvarteret ingår i RAÄ-nr Norrköping 96:1, lika med Norrköpings stadslager. Uppdragsgivare var Byggnads AB L E Lundberg. Beslut i ärendet fattades av Länsstyrelsen i Östergötland, dnr 431-4244-2014.

Undersökningsområdet omfattade cirka 2 800 kvadratmeter. Dess södra del användes som parkeringsyta. Den norra delen utgjordes av övergiven industrimark som samlat på sig en del skrot. Området var utplanat i söder för parkeringsytan, därefter vidtog en kraftig sluttning mot norr.

Bakgrund och kulturmiljö

Det medeltida Norrköping

Det räcker med en snabb titt på en karta över staden Norrköping för att förstå Motala ströms betydelse för staden. Strömmens vindlande, porlande vatten var som gjort för kvarndrift och gav dessutom goda möjligheter att skatta det rika utbudet av fisk. Det är bara följdriktigt att första gången Norrköping nämns i skrift handlar det om laxfiske. År 1283 donerade exdrottning Sofia inkomsterna från nämnda laxfiske till nunnorna i St. Martins kloster i Skänninge. Första gången kvarnar nämns i samband med staden är i ett testamente från år 1318. Där omtalas bland annat två hus och fyra kvarnar söder om ån (Broberg 1984:13). De relativt få medeltida notiser som finns bevarade i arkiven handlar ofta om kvarnar eller fiske. Det rör sig mest om testamenten eller tvister kring ägandet. Bland ägarna hittas såväl stormannaätter som kyrkliga institutioner. En karta har framställts av Edvard Ringborg (1917) efter att han noggrant sökt i medeltida urkunder efter belägg för kvarnar och fiske i Strömmen. Den visar på drygt 20 kvarnlägen mellan Drag och Knäppingsborg. Dessutom sex fasta laxfisken och tio ålfisken. Majoriteten av anläggningarna återfinns i anslutning till holmarna väster om åkröken. Innan landutfyllningar och industriverksamhet totalt förändrade området fanns flera små och två större holmar, Kvarnholmen och Laxholmen.

Källorna om det medeltida Norrköping är som sagt inte särskilt utförliga vilket kan bero på att den medeltida staden Norrköping var ett relativt begrepp. Stadsprivilegierna kom inte förrän år 1384 och frågan

har väckts om Norrköping hade ett flerkärnigt ursprung, det vill säga att den unga staden utgjordes av flera koncentrationer av bebyggelse, som småningom sammanfördes under stadsbegreppet Norrköping (Lindgren-Hertz 2001; Lindeblad 2008). Denna bebyggelse har sannolikt varit samlad kring Strömmen och de ovannämnda holmarna, med vissa centrala funktioner i området kring Gamla Torget och de båda kyrkorna St. Johannes och St. Olai. Flera relativt färska arkeologiska exempel finns från närområdet. I kvarteret Konstantinopel påträffades enstaka rester av bebyggelse och hantverk med datering till 1300-talet (Karlsson m. fl. 2006). Samma bakre tidsgräns återfanns även vid en förundersökning inom kvarteret Paraden, omedelbart norr om Konstantinopel (Karlsson 2003). I kvarteret Mjölnaren undersöktes delar av ett kvarnkomplex med datering till högmedeltid (Jonsson 2015). I kvarteret återfinns även en tidigmedeltida begravningsplats som identifierats med S:ta Gertruds kapell vars exakta läge inte är känt. Fakta och kunskapsläge kring begravningsplatsen finns väl sammanfattat i Jonsson (2015). Även från kvarteret Dalkarlen finns spår av medeltida verksamhet (Lindeberg 2015; Hållans & Tagesson 2003).

Bruket på holmarna

Bilden av Strömmen som arena för kvarnar och fisken förefaller att vara giltig fram till den tidiga industrialisering som tar fart sent under 1500-talet. Staden blev då utförselhamn för järnet från Finspångs bergslag där produktionen satte fart under Gustav Vasas tid. Kring sekelskiftet 1600 startade en blygsam vapenproduktion i Norrköping, en verksamhet som expanderade snabbt, inte minst sedan hertig Johan kallat in vapensmeder från Europa. De fick en viktig roll i det vapenfaktori som hertigen grundade år 1613. Ledningen för faktoriet anförtroddes några år senare åt holländaren Wellam de Besche. Denne lockade hit sin landsman Louis de Geer och de båda kompanjonerna startade bland annat ett mässingsbruk och en klädesfabrik på holmarna. Men de Besche avled redan 1629 och det blev de Geer som kom att utveckla området till ett industriellt centrum av rang. Vapenfaktoriet avvecklades efter trettioåriga krigets slut men mässingsbruket kom att bestå ända till år 1793 då det gick i konkurs. Bruket överlevde därefter främst tack vare de klassiska näringsfången kvarndrift och fiske. När det sedan långsamt återhämtade sig under 1800-talet var det som pappersbruk, den direkta föregångaren till det nutida storföretaget Holmen.

Några större bränder

Som de flesta andra äldre städer har även Norrköping drabbats av flera bränder. År 1567 brann till exempel det mesta av staden söder om Strömmen (fakta om stadens brandhistoria huvudsakligen hämtat från Helmfrid 1984). Orsaken var en dansk styrka som svept upp genom landet för att slå mot Östergötland, det svenska rikets "kornbod". Det nordiska sjuårskriget pågick och fienden hade fått en gyllene möjlighet sedan nyheten blev känd att kung Erik XIV drabbats av vansinne, vilket tillfälligt förlamat den svenska riksledningen. Sedan brodern Johan III tagit över tronen stabiliserades läget och det danska hotet tonade bort. När staden skulle byggas upp initierade den nye kungen ett första försök till stadsreglering. Han ville att staden i fortsättningen skulle hålla sig på Strömmens norra sida och att gatunätet skulle rätas ut. Om detta brydde sig inte norrköpingsborna och den tilltänkta regleringen rann ut i sanden.

En brand som fått stor betydelse för Norrköpings historia utbröt på St. Olofs dag, den 29 juli 1655. Många av stadens innevånare befann sig då på den traditionella Olsmässemarknaden i Skänninge. Därför blev det få personskador, däremot var den materiella förödelsen stor. Ingen samtida skildring finns gällande vilka delar av staden som brann, men en indirekt beräkning kan göras utifrån de kyrkliga arkiven. Främst drabbades uppenbarligen stadsdelarna Strand och Dalen. När staden skulle byggas upp igen skedde det efter den nya stadsplan som upprättats redan 1640. Planen hade börjat genomföras i liten skala innan branden. Den blev till sist verklighet efter mycket knot och många processer och den innebar att den centrala staden i huvudsak fick kvartersindelning och gatusträckningar som vi känner igen från idag.

Den mest omtalade och mytomspunna branden inträffade den 30 juli 1719 och i det här fallet rådde ingen tvekan om brandens orsak. Skyldiga var en stor rysk flottstyrka som härjade längs den svenska östkusten. Attackerna var en del av slutfasen av krigen under Karl XII:s regim som ännu inte avslutats, trots att denne var död och de flesta önskade ett slut på striderna. Tsar Peter ville genom sina räder i det försvagade svenska riket påskynda ett avslut. Norrköping fick betala ett högt pris. Endast tre gårdar stod kvar när brandröken lagt sig. Dessa låg på Berget i dess sydvästra del, i kvarteret God Vän.

Figur 3. En kopia av 1640 års karta, upprättad av Olof Hansson Örnehufvud. Den röda ringen markerar läget för kvarteret Kopparkypen. Källa: Norrköpings stadsarkiv.

Stadsdelen Berget

BERGET BEFOLKAS

Enligt lokal tradition är det fel att tala om kvarteret Kopparkypen. Hela stadsdelen kallas nämligen Bergskvarteret. Så gjorde man i Norrköping, där man under 1600-talet räknade med fyra stadsdelar: Bergskvarteret, Dalskvarteret, Strandkvarteret och Nordantill. Senare tillkom Nya Staden och Östantill. Det vi menar med kvarter kallades i stället kvadrater. I fortsättningen i rapporten kommer dock kvartersuttrycket att användas på traditionellt sätt. Stadsdelen kommer att benämnas Berget. Den nämns för övrigt inte i en utredning efter stadsbranden år 1527, då man klargör brandskyddet i Dal och Strand samt Nordantill. Enligt Helmfrid (1972:36) är det dock under 1500-talet som Berget börjar bebyggas. Då upplever staden en snabb befolkningsökning, något som accelererar ytterligare i början av 1600-talet. Vapenfaktoritillverkningen centraliseras till Norrköping och till Kvarnholmen. När mässingsbruket och annan industri börjar byggas upp under 1620-talet är det på Berget som de flesta arbetare huseras. Inslaget av utländska specialister är stort och många språk pratas i området. Området räknas ännu till Dal men det får status som egen stadsdel senast vid mitten av århundradet.

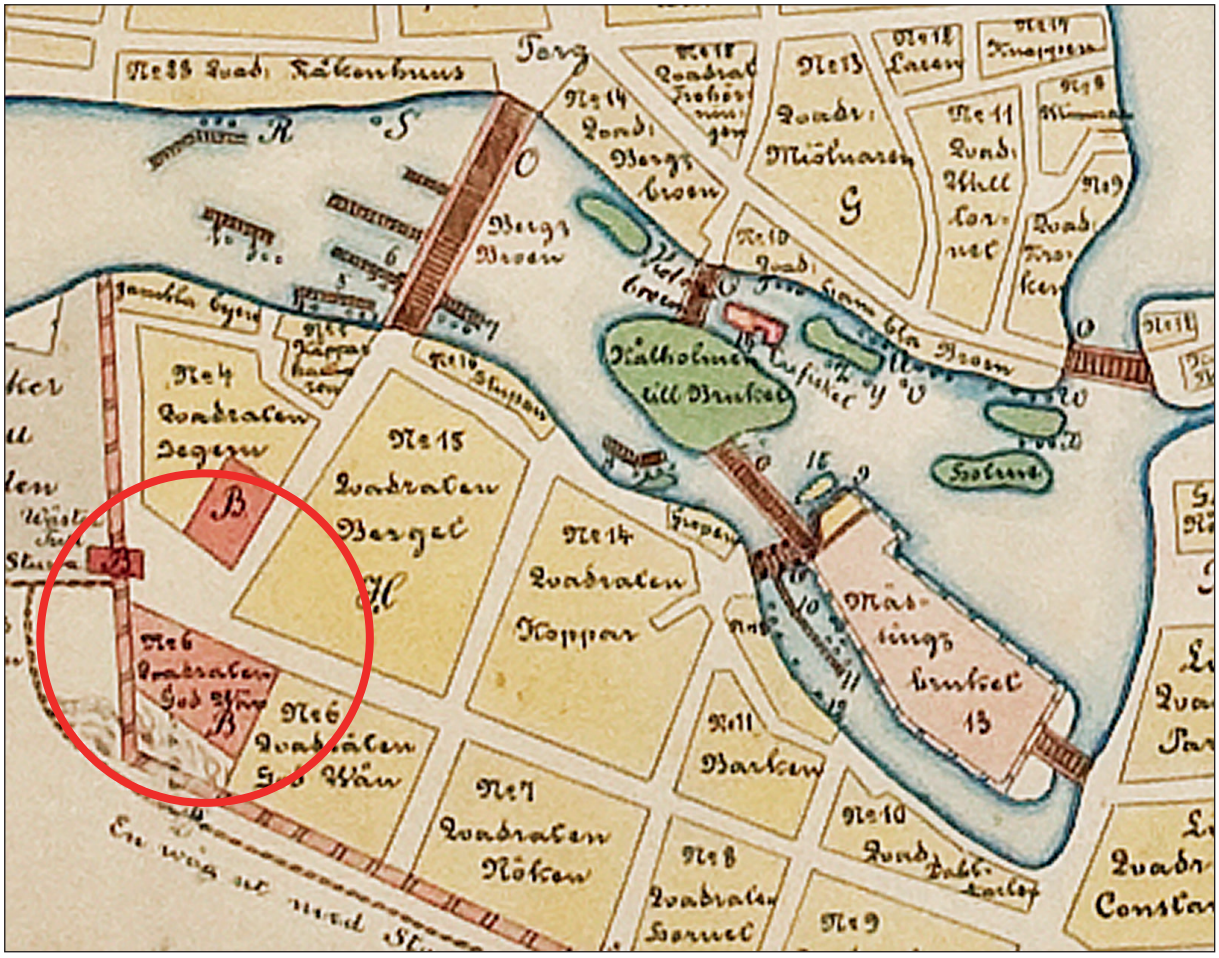

Figur 4. Utsnitt ur 1719 års karta. Tomterna inom den röda ringen, märkta med "B" och i avvikande färg utmärker de tre hus som återstod av staden efter rysshärjningarna. Källa: Norrköpings stadsarkiv.

Arbetare och hantverkare behövde bostäder och lösningen blev att bebygga det bergiga området mellan Strömmen och landsvägen. Den här delen av Dal kom av uppenbara skäl att kallas Tyskebacken innan den fick sitt officiella namn och status som egen stadsdel. Hur många som bosatte sig på Berget vet vi inte, men tiden från början av 1600-talet till 1645 beskrivs av Helmfrid som en tid av kontinuerlig expansion. Därefter ger en nedgång i brukets verksamhet även avtryck i den nya stadsdelen.

NYA PLANER

I spåren av den stora stadsbranden år 1655 genomgick stora delar av staden en stadsplanereglering som beslutats om redan innan branden. I hur stor grad den drabbade Berget har vi ännu mycket ofullständiga uppgifter om. Den nya stadsplanen fastställdes år 1661. Ett konkret resultat var att Bergsområdet fick en ny huvudgata, den nuvarande St. Persgatan, som i stort följde den gamla landsvägen till Linköping, sträckningen mellan stadens västra och södra tull. Bland annat avlägsnades en större backe, vilket med dåtidens teknik var ett omfattande och tidskrävande projekt. Att kvarteren

söder om Holmenområdet inte fick samma rätvinkliga utformning som de flesta andra kvarter berodde troligen på att topografin i viss mån fick råda (Ahlberg 2005:512).

Av stor betydelse för den snabbt växande bebyggelsen på Berget var den nya bron över Strömmen som byggdes efter Örnehufvuds stadsplaneförslag år 1640. Bygget började redan samma år men gjorde uppehåll under vintern. Bron togs av allt att döma i bruk under våren 1641, då åtgärder för dess underhåll diskuterades vid en rådstuga i maj detta år. Namnet ”Bergsbron” förekommer första gången i skrift år 1664. Men redan innan dess hade bron rasat vid en ovanligt kraftig vårflod. Återuppbyggnaden av en ny och mer stabil bro kom att ingå i det stora arbetet med att förbättra infrastrukturen, en del av stadsregleringen efter branden 1655 (Helmfrid 1965:698ff; Helmfrid 1971:418ff).

FLERA BRÄNDER

Stadsdelen Berget drabbades år 1713 av hela tre mer omfattande bränder (Helmfrid 1984). Det är svårt att precisera exakt vilka tomter och kvarter som drabbades. Den första branden inträffade den 10 april och började i färgaren Casper Michelssons bagarstuga, som låg nära Bergsbron. Tolv gårdar drabbades, vilket visar att branden ändå kunde begränsas relativt snabbt. Nästa brand startade kring midnatt den 22 september. Den fick avsevärt större spridning och cirka 50 fastigheter berördes. Branden ska ha härjat “längre österut” än vårbranden. Det beskrivs också hur den spred sig söder om staden där ett stort antal ängs-lador brann ner. Med ledning av detta samt namnen på några av de som förhördes angående brandförloppet, kan man anta att branden huvudsakligen berörde bebyggelsen söder om St. Persgatan. Men branden ansågs ha startat hos handelsmannen Gabriel Collenberg, vars gård låg i kvarteret Röken, mitt emot Kopparkypen och det är fullt möjligt att även dess gårdar längs St. Persgatan drabbades. Den tredje branden hände den 22 november och begränsade sig till Hospitalskvarnen som låg vid Strömmen nedanför kvarteret Backen.

STRUKTUR PÅ BERGET

En tydlig struktur i flera av kvarteren är en uppdelning i ”fina” och mindre fina delar. Trots rysshärjningar och andra omvälvande händelser lever strukturerna kvar. Det som fastlades i den geometriska stadsplanen lever kvar. St. Persgatan är fortfarande det centrala stråket, en huvudgata för Berget. Längs gatan byggde handelsmännen och hökarna sina gårdar som förutom bostad för familj och tjänstefolk ofta även rymde butikslokaler och magasin.

Tidigare undersökningar i närområdet

KVARTERET BERGET 1985

Kvarteret kallas i rapporten kvarteret Kopparkypen, eftersom kvarteren Berget och Kopparkypen där slagits samman i administrativt hänseende. Den förundersökning som utförs sker dock i kvarteret Berget där "inga spår efter någon tidigare bebyggelse än den senaste från 1800-tal" påträffades (Syse 1986). Kvarteren har nu separerats igen men Berget kallas numera kvarteret Bergskvadraten.

KVARNGATAN (VID HÖRNET MOT KÄLLVINDSGATAN) 1989

Detta år gjordes en mindre schaktningsövervakning för fjärrvärme. I det åtta meter långa schaktet framkom ett påfört lager med fynd av glas, porslin och kritpipeskaft. Lagret som ej grävdes i botten fick en övergripande datering till 1700–1800-tal (Lindeblad 1989).

KVARNHOLMEN 1991–92

Utvecklingen på Kvarnholmen har fått något tydligare konturer genom ett par arkeologiska undersökningar som utförts i dess östra del. Framför Holmentornet påträffades en avfallsbinge modell större. Dess mått uppskattades till 12x2,5 meter, med ett djup på 0,6 meter. Den enda bevarade sidan stöttades av en konstruktion med plankor och störar. Bingen kunde främst utifrån keramikfynden dateras till första halvan av 1600-talet och den innehöll både hushålls- och industriavfall. Den skar flera lager som visade på tidigare industriell aktivitet. Intill gropen fanns vattenavsatta lager från perioder med högt vattenstånd. Också dessa innehöll såväl hushålls- som industriavfall. Det rika fyndmaterialet visar att holmarna med stor sannolikhet även hyst bostäder under 1600-talets första halva (Feldt 2003).

KVARNGATAN (MELLAN BUTGATAN OCH DALSGATAN) 1992

Vid en schaktövervakning för elarbeten påträffades bevarade kulturlager längs en tio meter lång sträcka närmast Dalsgatan. De kunde via fynd ges en övergripande datering till 16–1700-talen och indikerade den norra utkanten av bebyggelsen i kvarteret Dalkarlen. Två kulturlager skildes åt av ett svämlager från någon av Strömmens periodiska översvämningar (Hörfors 2009).

KVARTERET DALKARLEN 1997–98

Relativt omfattande för- och slutundersökningar genomfördes inom kvarteret Dalkarlen åren 1997–98. Den äldsta skedet med bebyggelse daterades till senare delen av 1500-talet, när området främst hade en agrar profil. Utvecklingen gick sedan allt mer mot stadsgårdar. En smedja associerades med verksamhet vid vapenfaktoriet på Holmen. Stadsbranden år 1655 lade uppenbarligen bebyggelsen i aska. Uppbyggnad enligt det gamla mönstret påbörjades innan stadsregleringen under 1660-talet. Därefter orienterades bebyggelsen efter den nya, rätvinkliga stadsplanen (Hållans; Karlsson och Tagesson 1999).

KVARTERET DALKARLEN 2013

En begränsad förundersökning gjordes år 2012 på en innergård i kvarteret Dalkarlen. Den gav ett viktigt komplement till de mer omfattande undersökningarna i kvarteret under 1990-talet. Under en rest av en stensatt väg som gått längs Strömmen togs ett kolprov som gav en sannolik datering till 1400-talet. Fynd av keramik- och kakelfragment gav dateringar från och med 1500-talets andra hälft (Dardel 2013). Samma år gjordes en slutundersökning av denna yta. Den kunde särskilja sex aktivitetsfaser, från och med tidigt 1600-tal (Lindeberg 2015). Fasindelningen baserades främst på observationer från ytans norra del som var bättre bevarad. Till några av resultaten från denna undersökning kommer det att återkopplas i kapitlet *Tolkning och diskussion* i föreliggande rapport.

KVARTERET KOPPARHAMMAREN 2013

En mindre förundersökning gjordes år 2013 i kvarteret Kopparhammaren i samband med sanering av förorenad mark. Förundersökningen kunde belysa processen när Strömmen stegvis fyllts ut för den växande staden. Det äldsta skedet representerades av ett delvis vattenavsatt lager med fynd av rödgods med en övergripande datering till 16–1700-tal (Hjulström 2013).

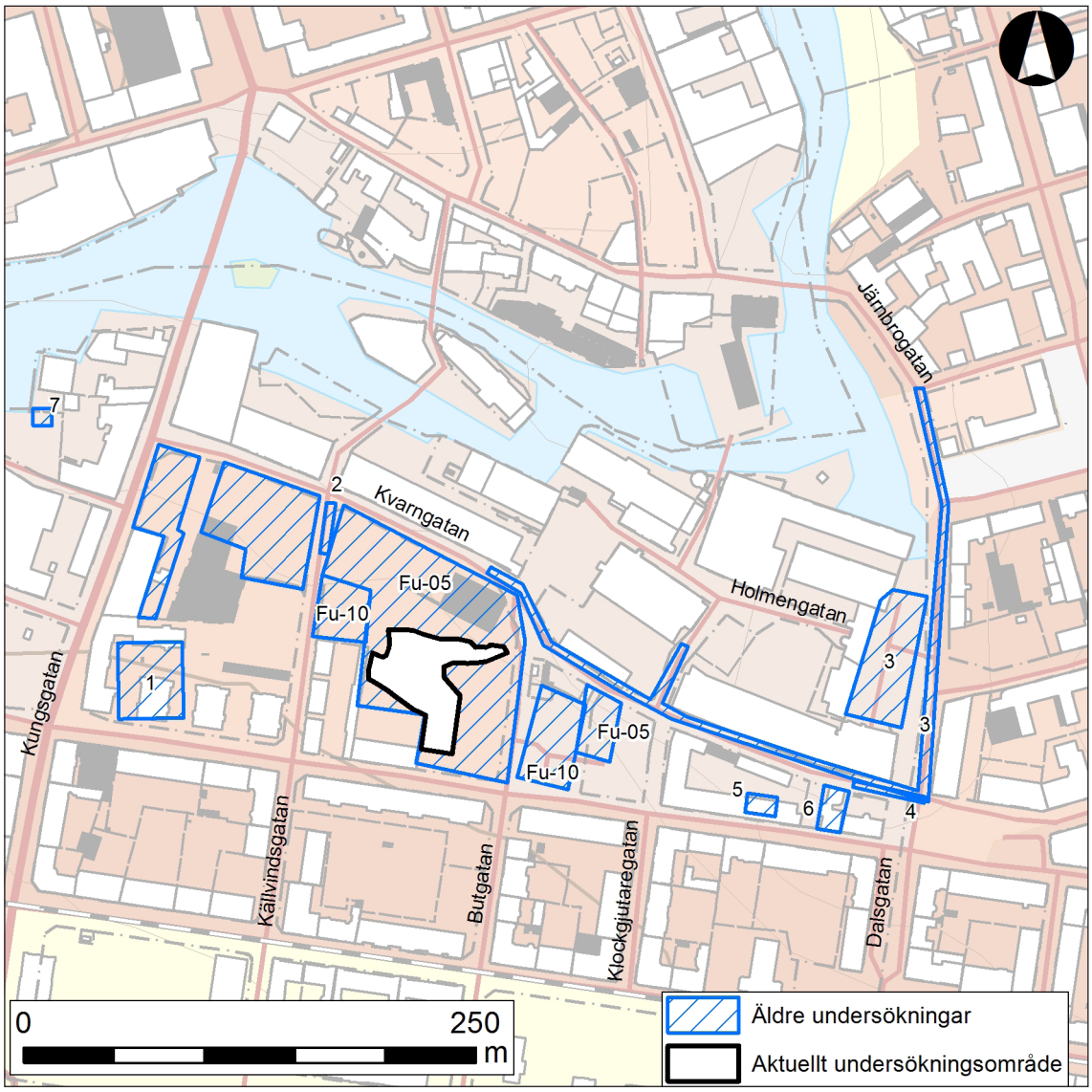

Figur 5. Lägen för tidigare undersökningar redovisade på Fastighetskartan. Numren följer den ordning som används i texten sid. 13-14. Skala 1:4 000.

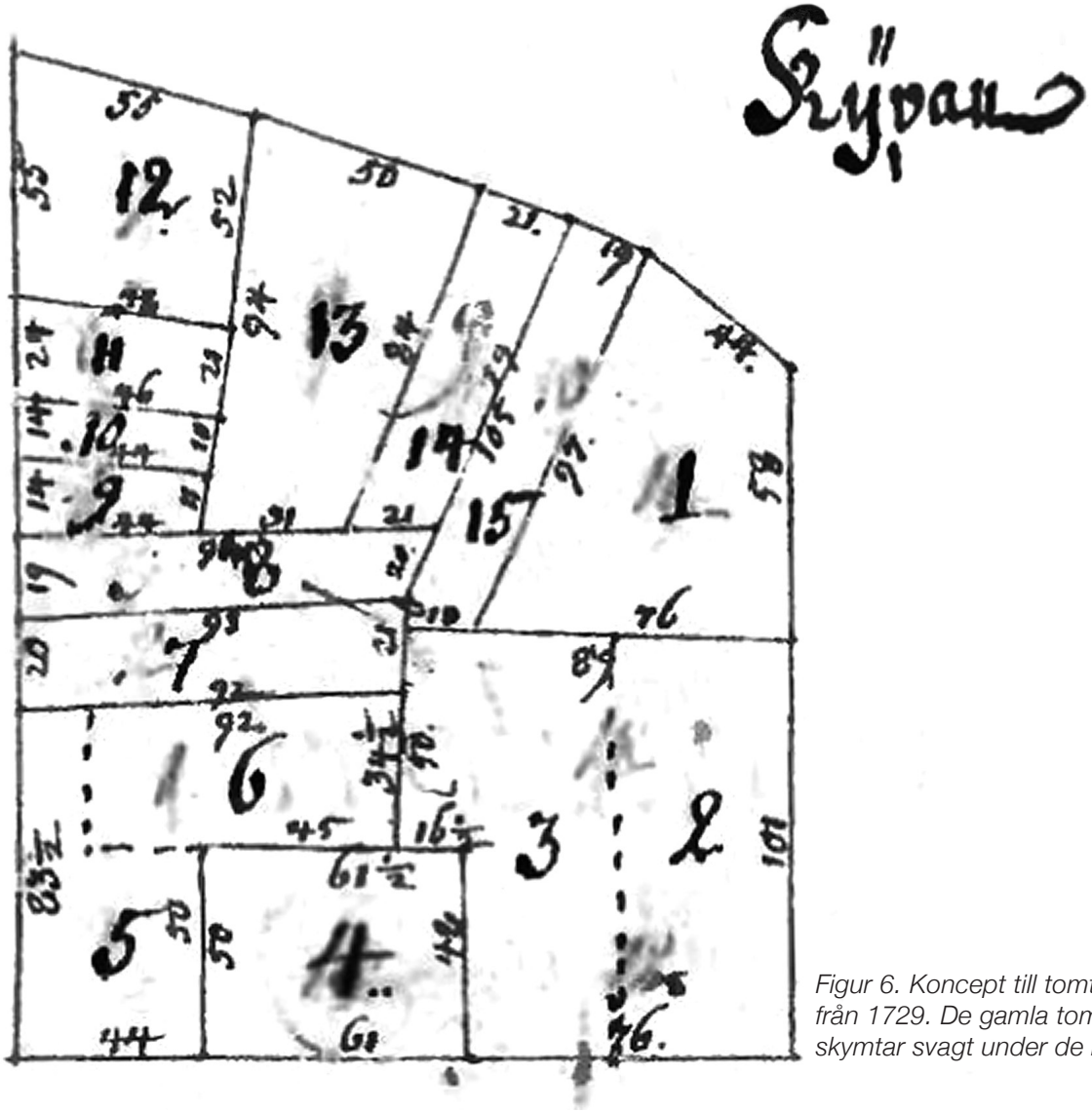

Figur 6. Koncept till tomtkarta från 1729. De gamla tomtnumren skymtar svagt under de nya.

Kvarteret Kopparkypen

EN SNABB TOMTORIENTERING

Kvarteret Kopparkypens gränser och tomtindelning lades sannolikt ut vid den stora reglering som skedde efter stadsbranden år 1655. Det var också vid denna tid som Berget kom att räknas som en egen stadsdel. Innan dess hade bebyggelsen där räknats till Dal. På grund av det stora inslaget av utländska medborgare kallades området även Tyskebacken. I den nya stadsplanen ingick Kungsgatan (se figur 10) som blev huvudgata i nord-sydlig riktning. Den anslöt till Bergsbron, som nyligen byggts för att förbättra förbindelserna över Strömmen. Öster om Kungsgatan och direkt söder om Strömmen lades fyra kvarter ut: Berget, Kopparkypen, Backen och Dalkarlen. Mot söder avgränsades kvarteren av St. Persgatan, den nya huvudgatan i öst-västlig riktning. Regleringen stötte på motstånd från många håll, inte minst från bruksägarna på Holmen. Det krävdes långa förhandlingar och många år innan regleringen helt hade genomförts.

FÖRÄNDRINGAR ÖVER TID

Inget kartmaterial finns bevarat som visar hur tomter och bebyggelse inom Kopparkypen formerades i kvarterets barndom. Den första kartan som visar tomtstrukturen är från år 1729 (se figur 9). I samband med denna förrättning sker en omnumrering av samtliga tomter. Där anges även tomtägarna och vi får en första bild av den sociala strukturen i kvarteret. Av de sammanlagt femton tomterna utgör numren 3 och 6 trädgårdar till nummer 2 respektive 5. Tomterna 2+3 och 5+6 samt gårdstomten nummer 4 ligger längs St. Persgatan, i kvarterets statusläge. Längs Strömmen i norr hittas tomt 1, en stor tomt som tillhör bruk-et samt tomter med anknytning till annan industriell verksamhet. Där finns sannolikt också bostäder för hantverkare och arbetare, liksom längs Källvindsgatan i väster.

Nästa kartläggning med uppgifter om tomtägare är från år 1786. Den visar på en relativt likartad bild. Mässingsbruket som år 1729 endast ägde tomt 1 har utökat sitt innehav med de små tomterna 9, 10 och 11. Där huseras arbetare, dock inte enbart bruk-ets egna. Antagligen är det samma tomter som nämns av Helmfrid (1954:108), där "tre bruksstugor för arbetsfolk" byggdes vid Källvindgatan. Detta ska ha skett åren 1729–1930, just när tomtlängden upprättas. Här finns alltså en viss diskrepans mellan olika källor men klart är i alla fall att dessa tomter under 1700-talet (troligen redan från 1730) används som arbetarbostäder.

Därefter fortsätter utvecklingen på likartat sätt under 1800-talet. Tomterna längs huvudgatan ägs och bebos av handlare, fabrikörer och liknande personer. Under 1800-talet orsakar fabrikörerna C M Wetterling och Andrew Malcolm stora förändringar. Industribyggnaderna låg främst i kvarteret Gropen, mellan Kopparkypen och Strömmen, men deras verksamhet har även påverkat bebyggelsen i Kopparkypen. Tomt 5+6 tas över av bruket efter Malcolms konkurs år 1869 och därefter äger bruket huvuddelen av kvarteret.

TIDIGARE FÖRUNDERSÖKNINGAR

Under hösten 2005 genomfördes en förundersökning vars syfte endast var att klargöra situationen avseende arkeologiska lämningar inom kvarteret (Karlsson 2005). Denna begränsning gjordes på grund av förundersökningsområdets storlek (det omfattade även de angränsande kvarteren Backen och Berget) men också för att denna del av staden var mycket ofullständigt känd i arkeologiskt hänseende. Förundersökningsprocessen delades därför in i två etapper där etapp 2 skulle ägnas åt datering och karakterisering av lämningar som påträffats under etapp 1.

Förundersökningen kunde avgränsa det område som därefter fungerat som undersökningsområde. I kvarterets nordöstra hörn påträffades en källare med föreslagen datering till 1600-tal utifrån keramikmaterialet. Källarens närområde var nedschaktat och inga rester fanns efter överbyggnad eller samtida lager. I kvarterets centrala del anges ett sammanhängande kulturlager, upp till 0,3 meter tjockt, med karaktär av odlingslager. En avfallsgrop undersöktes och gav fynd som daterade gropen till 1600-talet och 1700-talets första hälft.

Fem år senare genomfördes den andra etappen av förundersökningen inom det område som avgränsades 2005 (Romedahl 2010). I västra delen av kvarteret förundersöktes också en mindre yta som undantogs 2005. Åtgärderna kunde i stort sett bekräfta de observationer som gjorts under etapp 1. I de södra och centrala delarna anges ett sammanhängande kulturlager och i norr

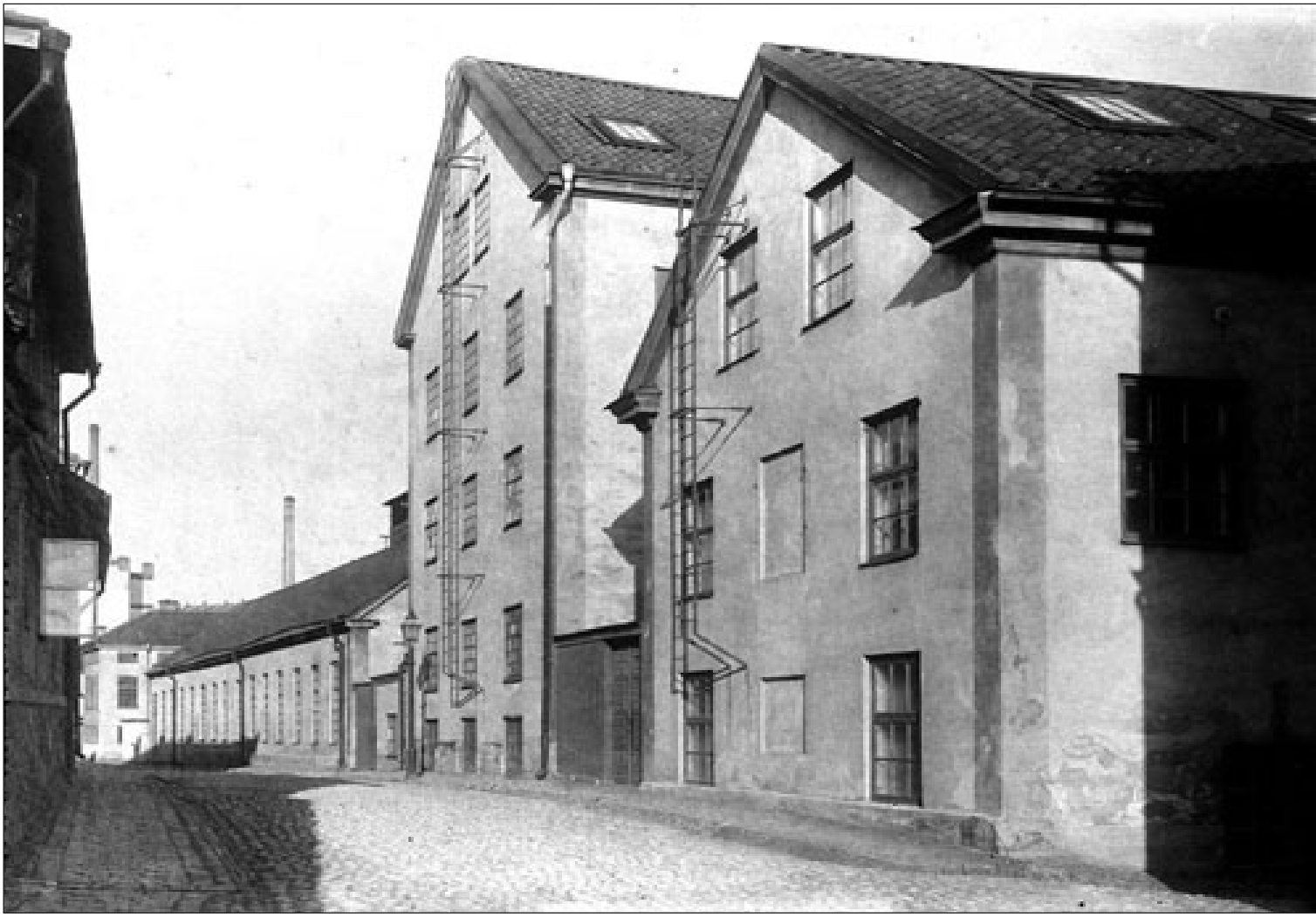

Figur 7. Industriell miljö längs Kvarngatan 1917. Till vänster kvarteret Kopparkypen, till höger kvarteret Gropen. Källa: Norrköpings Stadsmuseum. Fotograf Wilhelm Wiberg.

den tidigare beskrivna källaren. Till denna fogades nu rester av ett fyndförande lager i norr, delvis i anslutning till källaren. Fortfarande gällde dateringen till 16–1700-tal, men enstaka fynd från sent 1500-tal nämns från området närmast St. Persgatan.

KOPPARKYPEN 2014

Frågor inför undersökningen

Inför undersökningen formulerades ett stort antal frågor som skulle beaktas och förhoppningsvis kunna besvaras. Dessa redovisas nedan i något förkortad form. Resonemang med utgångspunkt från frågorna återges i kapitlet Tolkning och diskussion.

Figur 8. Jonna mäter in stenläggningen 5248 och 6288. Foto taget från väster av Kajsa Andreasson.

1) HUR HAR UTVECKLINGEN GÅTT FRÅN AGRARJORDAR TILL STADSGÅRDAR?

- *Vad fanns på platsen innan den togs i anspråk för stadsbebyggelse?*
- *Varför och i vilket syfte etablerade man sig i området?*
- *Närheten till Strömmen kan antas ha haft betydelse för etableringen. Hur har man då gått till väga på platsen som relativt brant sluttar ner mot Strömmen?*
- *När gjordes den omfattande utfyllningen?*
- *Var expansionen en medveten handling, eller ett utslag av en oreglerad expansion på grund av platsbrist i de redan existerande stadsdelarna?*
- *För att spåra eventuell djurhållning och odling används makroskopisk och osteologisk analys. Den makroskopiska analysen kan även bidra till att bättre identifiera närmiljön.*

2) VILKA LIKHETER OCH SKILLNADER FINNS MED UTVECKLINGEN INOM NÄRLIGGANDE KVARTERET DALKARLEN?

Ovanstående var den övergripande frågeställning som gällde vid projektets start. Under rapportarbetets gång har även rapporten från en större undersökning inom kvarteret Mjölnaren blivit tillgänglig (Jonsson 2015). Jämförelsen och analysen under punkt 2 har därför utvidgats till att omfatta även detta kvarter. Därmed kan Kopparkypen även ses i relation till ett kvarter omedelbart norr om Strömmen.

- *Vad representerar bebyggelselämningarna på respektive tomter och hur har man strukturerat dem?*
- *Går det att identifiera tomtägare/boende på tomterna? Vilka sociala skillnader finns mellan tomterna och i förhållande till andra delar av staden?*
- *Har byggnader flyttats inom tomterna?*
- *Kan tomtgränser urskiljas och kan ändringar märkas?*
- *Har det funnits grannsamverkan mellan tomterna och går det att spåra de boendes relation till det privata och offentliga?*
- *Går det att spåra internationell påverkan eller inflytande? Sett ur ett större perspektiv, hur har världen påverkat Norrköping? Kulturlagren kan innehålla fynd såsom importerat glas, fajans, porslin och keramik, men även inhemsk produktion kan ha påverkats av importerad teknik.*
- *Går det att fånga upp strukturer från den äldsta kartan upprättad år 1640?*
- *Är den förödande stadsbranden från år 1655 märkbar? Har den berört kvarteren?*
- *Finns det tecken på att man börjat återuppbygga bebyggelsen i enlighet med den äldre stadsplanen?*

3) HUR SER DEN FÖRDJUPADE BILDEN AV NORRKÖPINGS STADSGÅRDAR UT UNDER 1600–1700-TALEN I JÄMFÖRELSE MED TIDIGARE UNDERSÖKTA STADSGÅRDAR I NORRKÖPING, LÄNET OCH ÖVRIGA LANDET?

Avgränsningar i tid och rum

Enligt Länsstyrelsens anvisningar gjordes den arkeologiska undersökningen med en hög ambitionsnivå gällande lämningar från 1500-talets slut till sekelskiftet 1800. Denna prioritering avsåg att skapa ny relevant kunskap av värde för fortsatta undersökningar i såväl Norrköping och länet som i övriga landet. Yngre lämningar dokumenterades och undersöktes i allmänhet med maskin.

Undersökningsområdets rumsliga utsträckning betingades helt av resultaten från de båda förundersökningarna. Detta gjorde att området kom att omfatta cirka 2 800 kvadratmeter varav cirka 2 550 kvadratmeter enligt förundersökningen hade ett sammanhängande kulturlager med tjocklek upp till 0,3 meter.

Metod och genomförande

Undersökningen eftersträvade en kontextuell metod, vilken är den lämpligaste undersöknings- och dokumentationsmetoden vid historisk arkeologi. Med kontextuell metod avses utgrävning och dokumentation av stratigrafiska enheter. Alla arkeologiska objekt sågs som en stratigrafisk enhet där deras rumsliga utbredning, innehåll och tillkomstsätt dokumenterades, grävdes och sattes i sammanhang till varandra.

Grävmetoder anpassades till huruvida de arkeologiska kontexterna var primär-, sekundär-, eller tertiärdeponerade och följande metoder användes för undersökningen:

- *handgrävning med skärslev*
- *handgrävning med skyffel eller hacka*
- *anpassad fingrävning med maskin, det vill säga att maskinen gräver i tunna skikt om cirka 5 centimeter*
- *maskinschaktning användes där det var befogat, till exempel tjocka planerings- och svämlager, sentida fyllnadslager, störda partier och liknande*

Undersökningen genomfördes med kontinuerligt maskinstöd. Med hjälp av grävmaskin frilades konstruktioner och enhetliga nivåer. De handrensades och dokumenterades för att sedan schaktas bort under arkeologisk övervakning till nästa nivå av konstruktioner.

Schaktningen genomfördes med grävmaskin med rotortilt som tillhandahölls av företagaren som också ansvarade för bortforsling av schaktmassorna. Med tanke på de stora mängderna schaktmassor var maskinstödet nödvändigt och gjorde utgrävningen genomförbar, men en nackdel var att det krävdes färdvägar, vilket ibland skapade logistiska bekymmer. Stora mängder i modern tid påförda massor behövde avlägsnas. Det rörde sig om cirka 5 600 kubikmeter

och 0,5–3 meters tjocklek. Under denna fas användes två grävmaskiner och tre lastbilar. Massorna krävde kontinuerlig provtagning för föroreningsmätning och ibland uppstod logistiska problem av den orsaken. Dessa löstes dock efter hand och i gott samarbete med Byggnads AB L E Lundberg.

Samtliga kontexter mättes in digitalt med totalstation. I förekommande fall användes alternativa metoder för dokumentation som handritning med efterföljande digitalisering. All inmätning gjordes i SWEREF 99 TM. Beskrivningar av arkeologiska kontexter, konstruktioner och/eller anläggningar gjordes skriftligt och upprättades på kontextblanketter speciellt framtagna för stadsarkeologiska utgrävningar.

De digitala inmätningarna fördes över i det digitala dokumentationssystemet Intrasis (se http://www.Intrasis.com för vidare presentation). Dokumentationen omfattar således digital inmätning av schakt och påträffade arkeologiska kontexter, samt en digital hantering av geografisk information, fynd, prover, foton och registrerade kontexter.

Anläggningar och konstruktioner fotograferades med digitalkamera. De som krävde en mer detaljerad dokumentation för tolkning och redovisning dokumenterades även med planritning i skala 1:20. Sektionsritningar inom ytan framställdes endast där de ansågs bidra med information som inte kunde erhållas ur plandokumentationen. Även vissa schaktväggar dokumenterades. Inom några lager upptogs grävenheter för att klarlägga stratigrafi och uppbyggnad. Grävenheterna samredovisas med relevant lager. Grävning, dokumentation och uppföljning av stratigrafisk matris gjordes kontinuerligt, liksom daglig säkerhetskopiering av det digitala dokumentationsmaterialet.

Vid den digitala dokumentationen i fält användes en totalstation av typen Trimble. Överföring, lagring och registrering av fältdata gjordes i Intrasis. Analys av fältdata har gjorts i programmen Intrasis Analysis och ArcGis.

Analyser

MAKROSKOPISK ANALYS

Arkeobotanisk provtagning och analys genomfördes kontinuerligt under fältarbetet för att det botaniska materialet skulle kunna bidra till fälttolkningen. I fält utfördes även stratigrafiska analyser av jordmånshorisonter och kulturlager, i synnerhet med fokus på att identifiera odlingshorisonter. Fältanalyser utfördes under oktober 2014 av Jens Heimdahl och Jonas Bergman, Riksantikvarieämbetet, UV Mitt. Laborativa makroskopiska analyser genomfördes under vintern-våren 2015.

Frågeställningarna handlade i första hand om hur växter använts för lokal odling men också vilken information som kunde fås om kost och matvanor. Analyser gjordes även av prover från huskonstruktioner för att få ledtrådar om deras funktion. Där fokuserades analyserna på material från golv och spisar.

OSTEOLOGISK ANALYS

Osteologisk analys och rapport utfördes av Agneta Flood, AO Arkeoosteologi. Benmaterialet uppgick till närmare 15 kilo. Det kom främst från avfallsgropar, avfallsbingar och avfallslager. En relativt stor del utgjordes också av odlingslager, utjämningslager och avfallslager. Den osteologiska analysen skulle svara på frågor kring djurhållning på platsen, om arter och artsammansättning, slaktspår och fragmentering. Insamling av det osteologiska materialet gjordes av arkeologerna. Analysen utfördes främst under år 2015.

KRITPIPSANALYS

Ovannämnda analys utfördes av Arne Åkerhagen, Tobaks- och Tändsticksmuseum. Analysen gav svar på frågor om tidsställning och kontaktvägar. Av intresse var också om stadens lokala tillverkare fanns representerade.

GLASANALYS

Denna utfördes av Annica Ramström, Arkeologgruppen AB. Sammanlagt 17 fyndnummer utgjordes av glasfynd. Dessa analyserades utifrån ursprung, kvalitet, utförande och användningsområde. Glaset kan ha en funktion som viktig social markör och status inom kvarteret och inom staden.

PORSLINSANALYS

En riktad analys gjordes av det kinesiska porslin som påträffades i två avfallsbingar inom tomterna 2 och 3. Analysen utfördes av Göte Nilsson Schönborg, specialist på kinesiskt porslin och östasiatisk handel under 16- och 1700-talen. I analysen diskuteras tidsställning, ursprung och kvalitet i produktionsledet men även social betydelse och importvägar i konsumentledet.

KERAMIKANALYS

En analys av det keramiska materialet utfördes av Helmut Bergold, Arkeologgruppen AB. Analysen har klarlagt tidsställning, ursprung och kvalitativa aspekter. Den har även identifierat funktion och kärltyp samt keramikfyndens sociala implikationer.

FYNDSTRATEGI

Endast fynd som kunde knytas till en kontext äldre än år 1850 samlades in. Fynden mättes in digitalt och relaterades till sin kontextgrupp. Fynden samlades in manuellt vid undersökning.

Avsikten vid insamling av fynd var att de skulle bidra till datering och tolkning av de undersökta kontexterna och kunna användas för att besvara frågeställningar. Men fynden har också en potential för framtida forskare och andra med intresse av historia och arkeologi. Efter avslutat fältarbete registrerades fynden. Då skedde också ett urval av vilka fynd som gå till konservering. Konserveringen utfördes av Studio Västsvensk konservering.

Förmedling

Den arkeologiska förmedlingen i kvarteret Kopparkypen bestod av tre delar:

- *väggtidning, folder och hemsida*
- *skolvisningar*
- *visningar för allmänhet och företag*

Inför undersökningsstarten trycktes en folder för att kortfattat upplysa alla potentiellt intresserade om undersökningarna samt informera om tiderna för visning. Foldern fanns under hela undersökningen tillgänglig i en låda på staketet mot St. Persgatan. Då stora delar av undersökningen kom att utföras på ett sådant sätt att den var svår att se från gatunivån vid staketet fyllde både foldern och väggtidningen en funktion som upplysningsmaterial om vad som pågick på platsen. Väggtidningen användes som ett levande dokument, vilket innebar att den hela tiden byggdes på och förlängdes. Till väggtidningen användes till en del de texter som veckovis uppdaterades på Arkeologgruppens hemsida, men där fanns också texter skrivna enbart för väggtidningen. Här publicerades snabbt foton på fynd med tillhörande förklarande texter. Både väggtidningen och foldern rönte viss uppmärksamhet bland förbipasserande, vissa kom dagligen för att läsa nya texter eller läsa om gamla texter samt titta på fyndfoton. Stort intresse rönte också äldre foton på bebyggelsen i kvarteret samt äldre kartbilder som också exponerades på staketet.

Några veckor innan grävstart skickades en e-post med foldern till de 10–15 närmaste grundskolorna där skolorna erbjöds gratis visningar av grävningen. Fokus låg på mellanstadieelever, även om några både äldre och yngre klasser besökte grävningen. Skolorna visade ett stort intresse för att besöka oss, och vi hade allt som oftast två visningar om dagen, en på för- och en på eftermiddagen. Visningarna genomfördes

av arkeologerna själva som turades om att guida skolklasserna. Beroende på årskurs anpassades visningarna. Där de lite äldre barnen diskuterade mer filosofiska frågor kring livet i kvarteret Kopparkypen, diskuterade de yngre barnen hur man kan veta var man ska gräva och hur man vet hur gamla föremålen är. Grävningen besöktes av mer än 30 skolklasser.

De öppna visningarna låg på kvällstid, efter arbetstid. Ett försök gjordes med lunchvisningar men tyvärr var uppslutningen för liten för att det skulle vara meningsfullt att fortsätta. Tisdagar och torsdagar erbjöds kvällsvisningar som tyvärr inte blev så välbesökta, med 8–12 besökare per tillfälle. Av dessa var ett flertal besökare återkommande vid flera tillfällen. Det låga besöks-antalet kan hänga samman med flera faktorer, bland annat regnade det vid nästan varje visningstillfälle, endast tre (!) visningar av tio gjordes i uppehåll. Flera visningar fick ställas in på grund av det myckna regnandet, då det blev alltför farligt att släppa in besökare på den hala ytan. Det faktum att undersökningarna genomfördes i oktober – november bidrog också till det relativt låga besöksantalet, då det är en mörk tid att ha visningar i fält. Kombinationen regn och mörker är mindre attraktiv när det gäller utomhusaktiviteter av det här slaget. Men den största orsaken står nog att finna i att undersökningen var så osynlig. Trots att det rörde sig om en förhållandevis stor tomt inom staden, så låg den inte inom de mest centrala delarna. Det rörde sig om en perifert läge i förhållande till stadens rörelsemönster, där centrum ligger en bit österut från grävytan sett. Även om ytan var inhägnad med ett nätstängsel så var det endast en mycket liten del som kunde ses från trottoarer och allmänna platser och det man inte ser blir man inte nyfiken på, trots informationen via väggtidning och folder. Grävningens anonymitet bidrog med stor sannolikhet till de få deltagarna på visningarna. Möjligen bidrog även det faktum att undersökningsområdet länge stått tomt, alternativt använts som parkering. Intresset brukar vanligen bli större om välbekant bebyggelse nyligen rivits.

Det bör också tilläggas att trots kontakt med de lokala medierna var intresset från deras sida svalt och inga reportage gjordes.

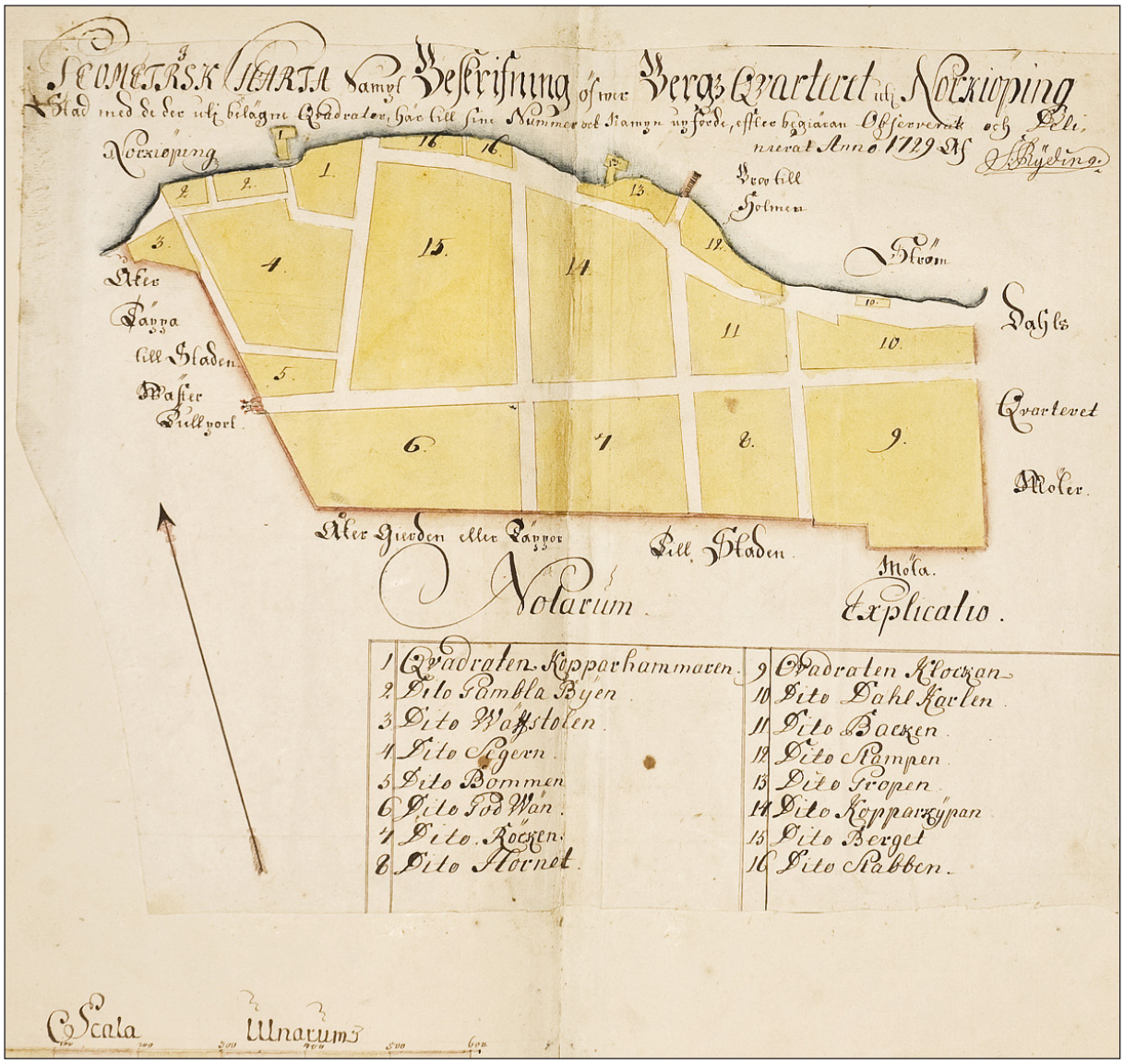

Figur 9. Karta från 1728–29, upprättad av Sven Ryding. Kartan är den äldsta kända över enbart stadsdelen Berg. Kopparkypen har fått nummer 14. Källa: Norrköpings Stadsarkiv.

KOPPARKYPEN
MOTALA
ÅN
Gamla Torget
Carl Johans Torg
Tysken Torget
Stora Torget
Norra
Södra
Vestra
Östra
Kvarnbron
Spången
Hospitals
Kungsgatan
Trädgårds
Rådstuvu
Hummelstan
Strömmen
Gamla Strömmen
Bruket Holmen
Stora Holmen
Lilla Holmen
Gamla Bro
Nya Bro
Gamla Bro
Nya Bro
Gamla Bro
Nya Bro

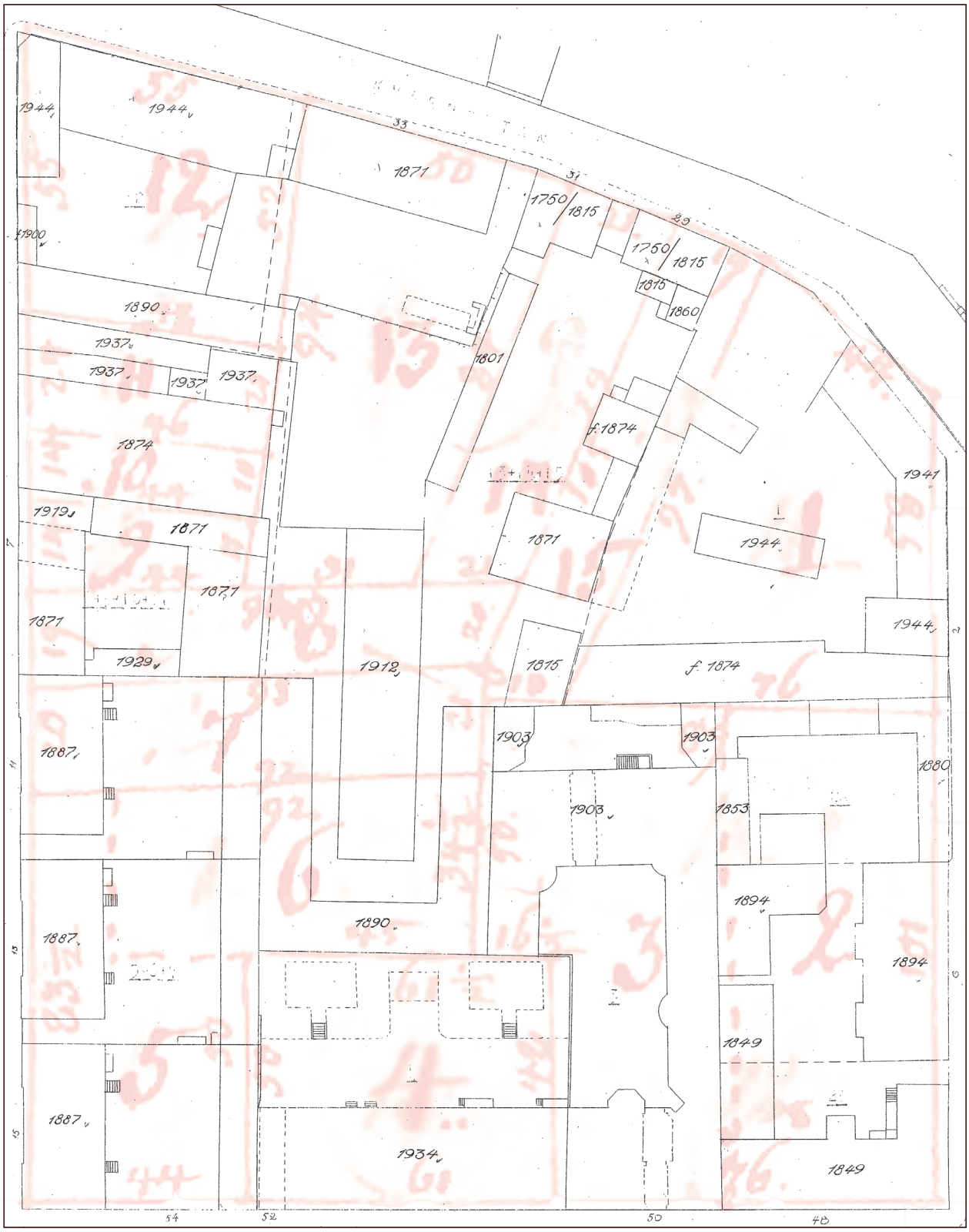

Figur 11. Saneringsinventeringens kartläggning från år 1947 är ett mycket viktigt dokument för den som vill veta mer om stadens byggnadshistoria. Denna karta ger en ögonblicksbild över Kopparkypen från år 1947 med byggår för samtliga då stående byggnader. Källa: Norrköpings stadsarkiv. Som jämförelse och för orienteringens skull används 1729 års tomtkarta som underlag.

Figur 12. Slutschaktning i snöstorm. Foto taget av Tomas Ekman.

Resultat

Resultatredovisningen inleds med en redogörelse för fasindelningen. Därefter utgår redovisningen från de tomter inom kvarteret som berördes av undersökningen. Dessa utgjordes av tomterna 1–3, 5–8 samt 14–15. För varje tomt inleds med en kort genomgång av ägande och användningsområde. Därefter beskrivs resultaten för varje tomt utifrån de faser som finns representerade på just denna tomt. Redovisningen omfattar då även relevanta kontextgrupper. Att tomterna valts som huvudenhet beror på den splittrade helhetsbilden. Ingen av faserna finns dokumenterad inom hela undersökningsområdet, beroende på alla markingrepp som gjorts inom kvarteret. Kvarteret har även haft en heterogen funktion. Vissa tomter har rymt handelsmän och etablerade hantverkare, andra tomter har använts som arbetarbostäder. Det finns också ett stort inslag av industriell verksamhet i undersökningsområdets norra del, något som helt saknas i söder.

Fasindelning

En indelning i fem faser används i rapporten. Den bör främst ses som ett analytiskt redskap med syfte att bringa ordning och ge struktur åt mängden av data. Gränserna mellan faserna är i de flesta fall relativa. Undantaget är gränsen mellan faserna 2 och 3. Den utgörs av de så kallade rysshärjningarna i juli år 1719 då hela kvarteret brann ned. Kriterierna för respektive faser redovisas nedan.

FAS 1 1600–1660 (TOMTERNA 1, 3, 6, 7 OCH 15)

Fas 1 har en “flytande” startpunkt kring sekelskiftet år 1600. Stadsdelen Berget började bebyggas under sent 1500-tal enligt Helmfrid och vapensmidet tog fart under 1610-talet. Någon gång under denna period byggs sannolikt de första stugorna i kvarteret Kopparkypen. Ett mindre kulturlager (5671) längst norrut på tomt 3 har föreslagits vara från denna pionjärtid (se figur 13). Fasen har sedan fått en slutpunkt vid år 1660, vilket är ungefär det år när stadsregleringen börjar effektueras i kvarteret Kopparkypen som då troligen får sin nuvarande utsträckning. Till fasen räknas vägresten 9760 som var en rest av den väg som löpte tvärs genom det blivande kvarteret på Örnehufvuds karta från år 1640. I nära anslutning till vägen återfanns några kulturlagerrester samt källaren KG 13 vars äldsta skede på fyndmässiga och stratigrafiska grunder har förts till fasen.

FAS 2 1660–1719 (TOMTERNA 1, 3, 6, 7, 8 OCH 15)

Denna fas utgår från stadsregleringen och har en definitiv slutpunkt den 31 juli 1719 när de härjande ryska styrkorna nått söder om Strömmen (Helmfrid 1954:84). Att kvarteret då blev helt avbränt framgår av den ingående skildring av hur branden påverkade Holmens bruk som återges av Helmfrid (1954:71ff). Ledare för den långdragna återuppbyggnaden, både av mässingsbruket och kvarteret Kopparkypen, var faktor Anders Zetterstedt som själv bodde på tomt 2 i Kopparkypen. Den här fasen från stormaktstidens nedgång och fall innefattar huvuddelen av de arkeologiska lämningarna i kvarteret. De återfanns inom samtliga tomter som berörts av undersökningen (se figur 14). Denna period kännetecknas av skiftande öden för mässingsbruket, något som rimligen påverkat konjunkturerna för innevånarna i Kopparkypen. Bruket hade en första storhetstid till mitten av 1680-talet, följt av en period av spekulativa satsningar som avslutades med att Riksbanken år 1704 tog över ägandet på grund av obetalda lån. Bruket drevs av tillsatta förvaltare och sådan var fortfarande situationen sommaren 1719.

FAS 3 1720–1760 (TOMTERNA 3, 7 OCH 8)

Fasen representeras främst av resterna av enklare hus på tomterna 7 och 8 (se figur 15). Husen har bebotts av enklare hantverkare och arbetare på mässingsbruket. Till fasen räknas även brunnen KG 6 som tillhör tomt 3. Brunnen har sedan varaktighet in i fas 4. Under fas 3 byggdes faktor Zetterstedts hus på tomt 2, det som senare blev säte för ett välmående handelshus. Av byggnaderna fanns inga fysiska spår under fas 3.

FAS 4 1760–1800 (TOMTERNA 3 OCH 8)

Representeras i princip endast av två kontextgrupper inom tomt 3 (se figur 16). Eventuellt kan även lämningarna inom tomt 8 fortsätta in i denna fas.

FAS 5 1800 – MODERN TID

De sista 200 åren förekommer i mycket liten utsträckning. Troligen har de "hyvlats" bort vid de omfattande omstruktureringar som gjorts sedan den äldre bebyggelsen rivits, det kuperade kvarteret planats ut och stora delar använts som parkeringsplats. De enda tomter som undgått denna process är nummer 4 och de västra delarna av tomterna 5–7, där den äldre bebyggelsen finns kvar. Men även denna är förhållandevis sentida och har sannolikt förstört mycket av de äldre lämningarna. Ett bra mått på detta får vi av de kvarstående murarna från de bostadshus som byggdes år 1903 på tomt 3 (se figur 17). Dessa utgör fas 5, tillsammans med fundament från magasins- och lagerhus som återfinns på flera av tomterna.

För samtliga tomter har försök gjorts att upprätta en ägarlängd, kommenterad med tillgängliga fakta och några antaganden. Källorna är kyrkliga arkiv, tomtöreslängder, tomtkartor, fastighetslängder, mantalslängder och boupptecknigar. Där ett årtal omges av punkter betyder det att den exakta tidsperioden inte är känd. Årtalet står då för ett enstaka belägg under denna period.

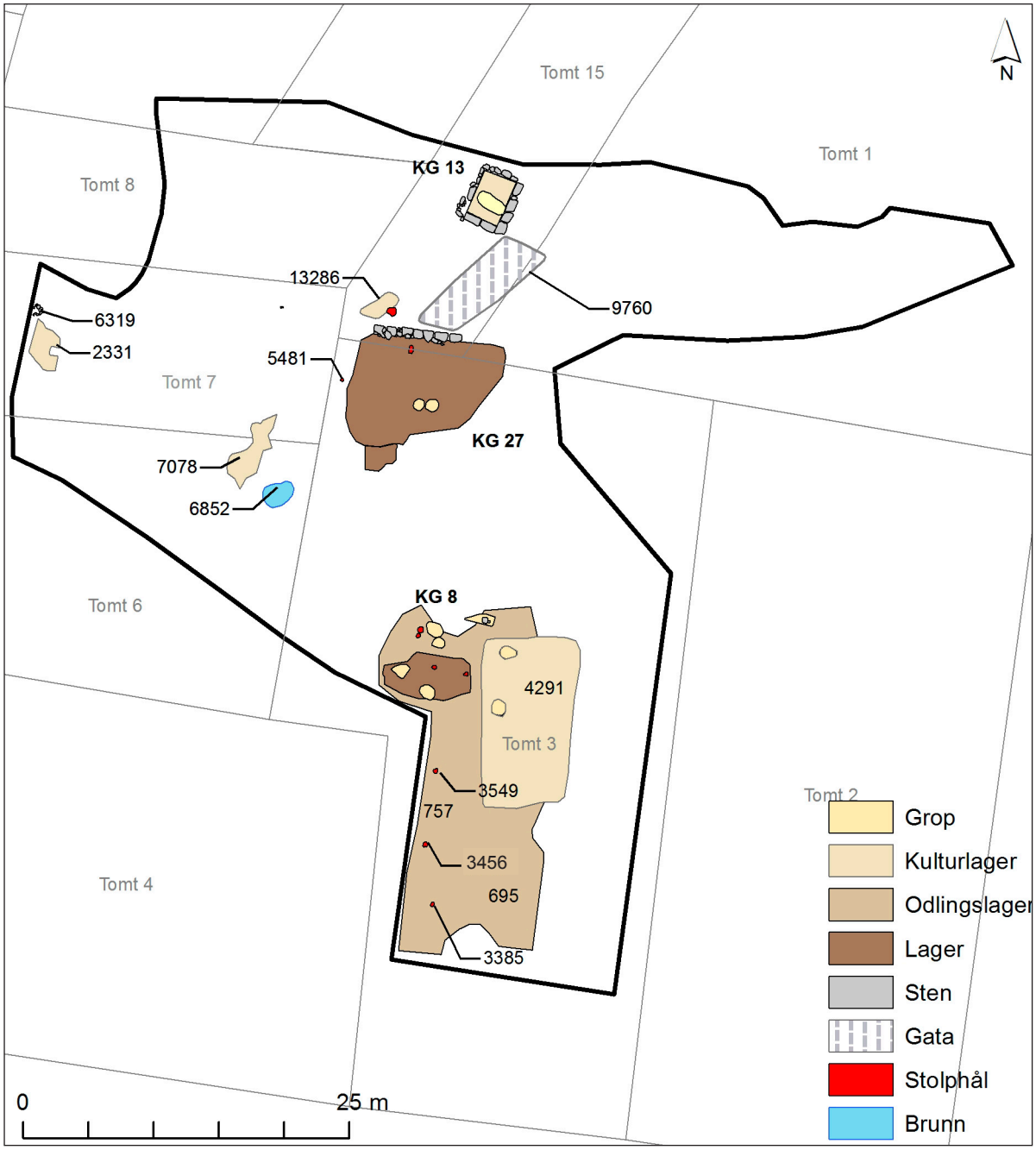

Figur 13. Kontextgrupper och övriga kontext som ingår i fas 1. Skala 1:500.

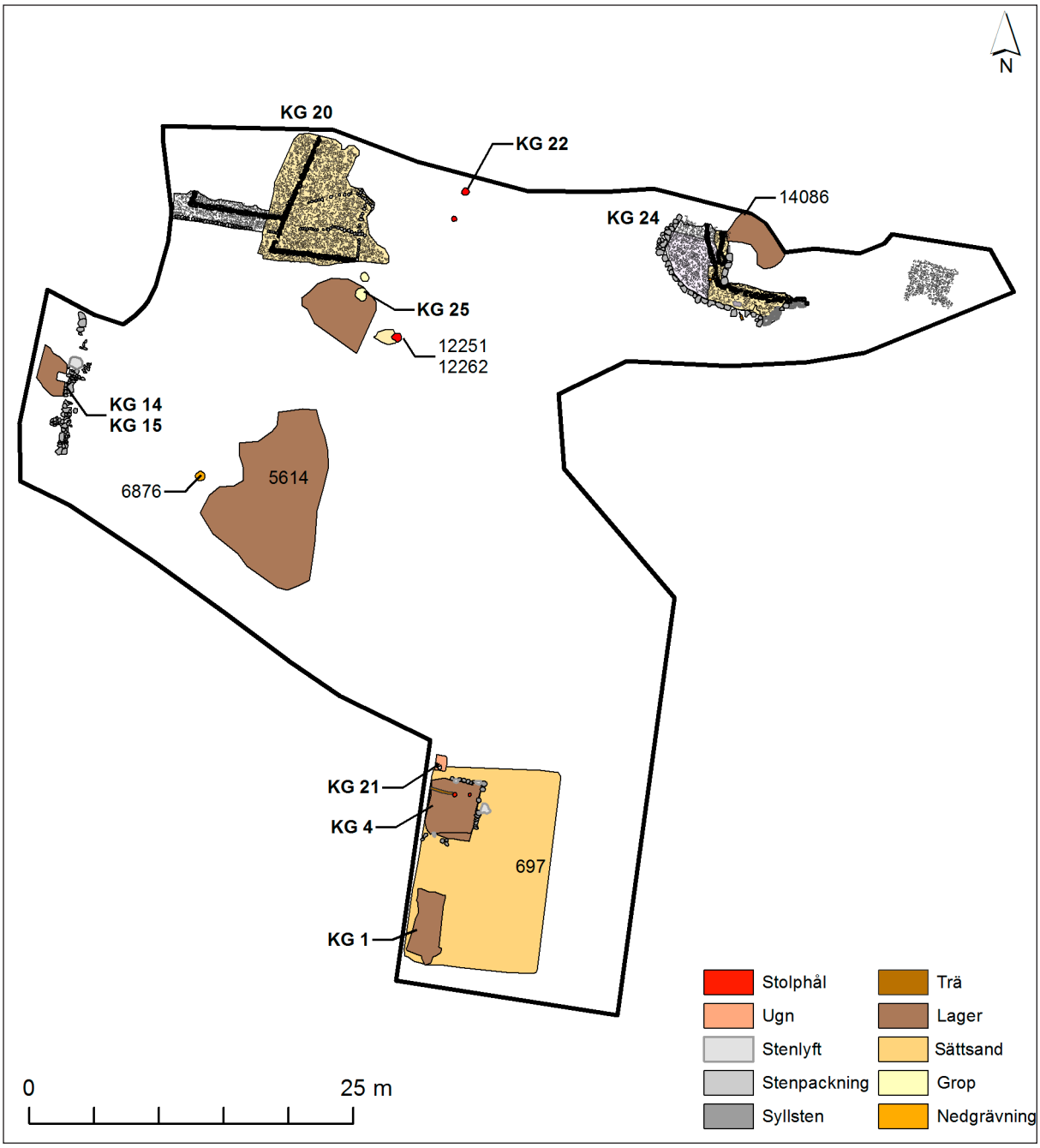

Figur 14. Kontextgrupper och övriga kontext som ingår i fas 2. Skala 1:500.

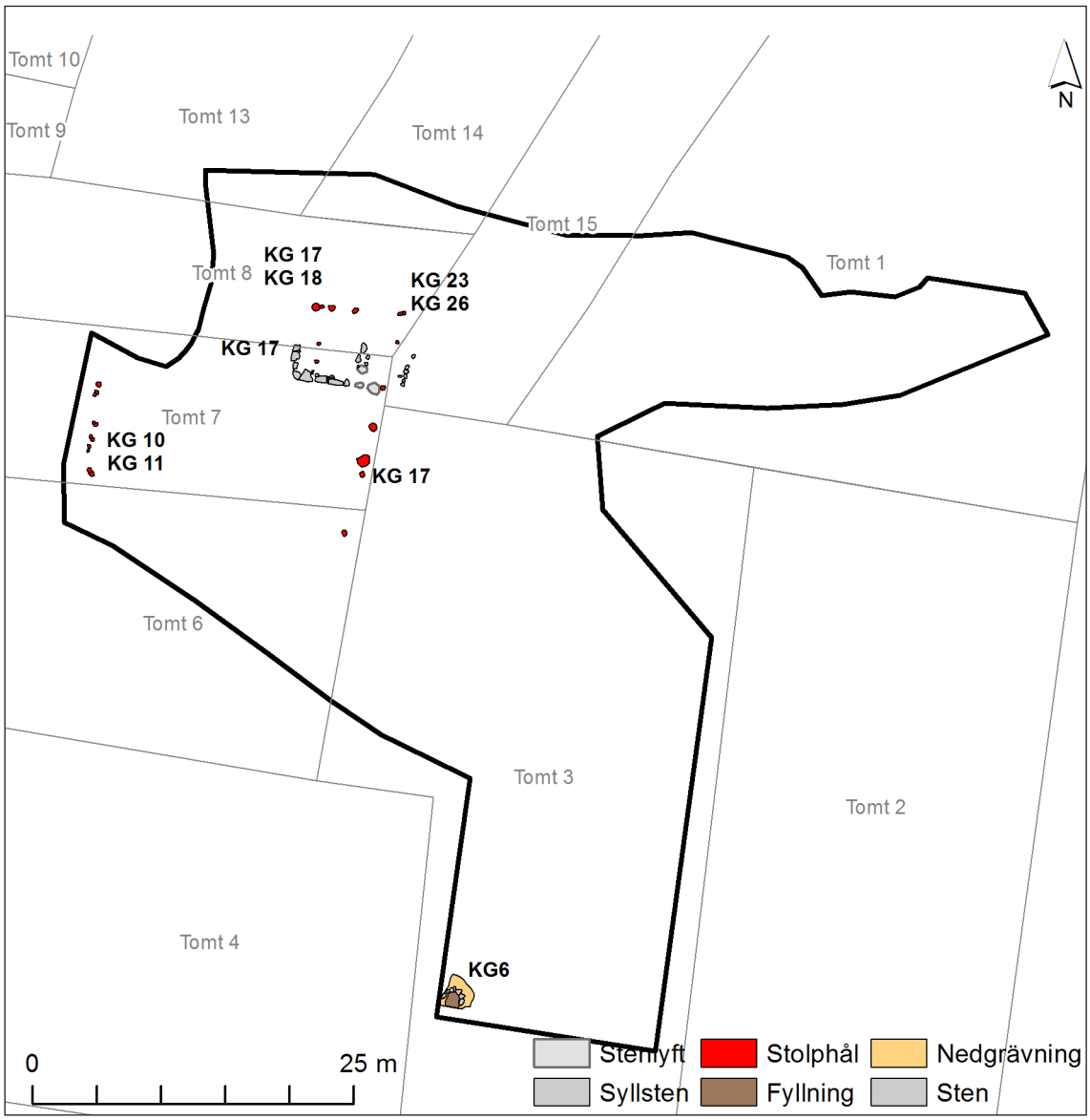

Figur 15. Kontextgrupper som ingår i fas 3. Skala 1:500.

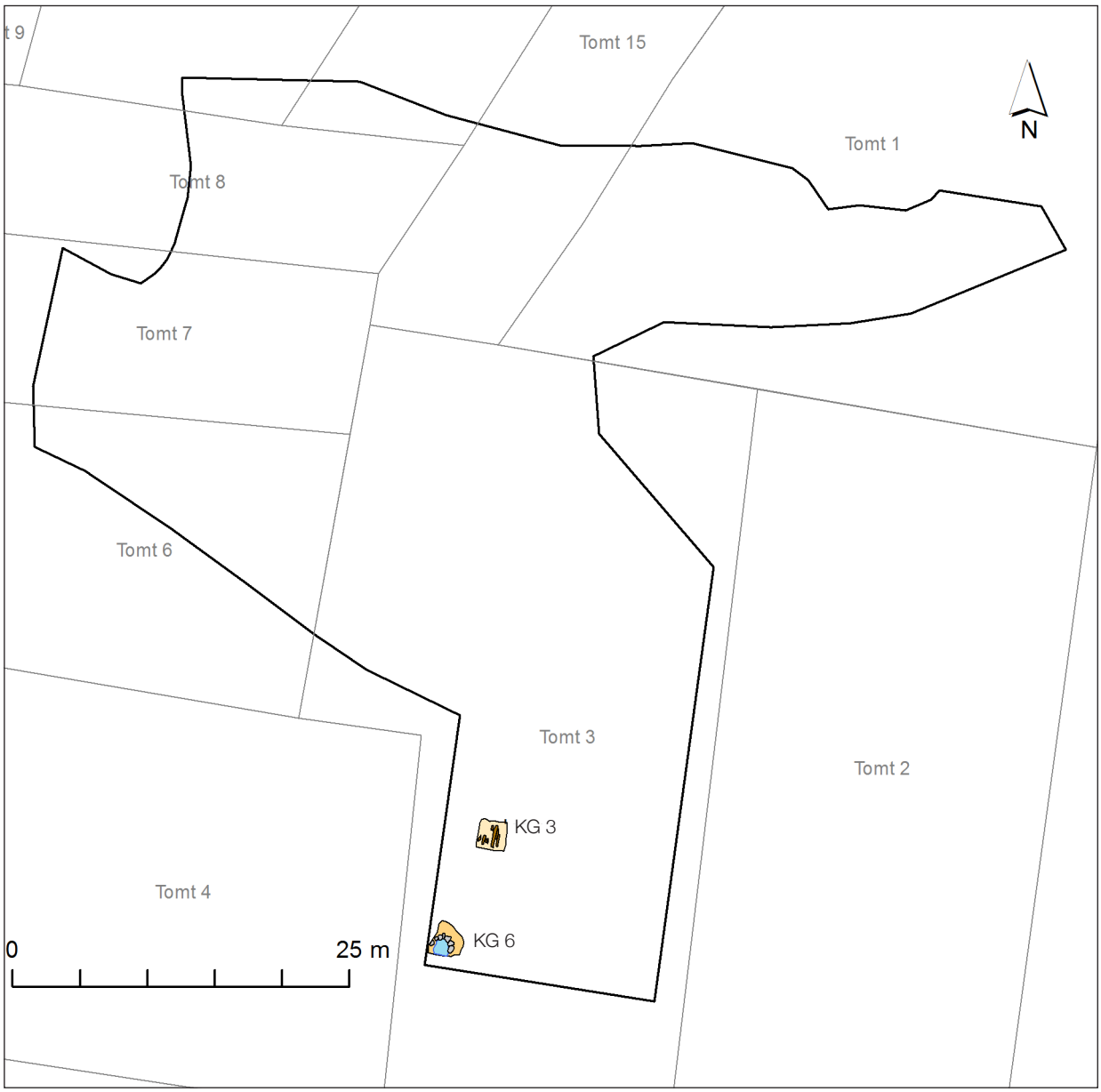

Figur 16. Kontextgrupper som ingår i fas 4. Skala 1:500.

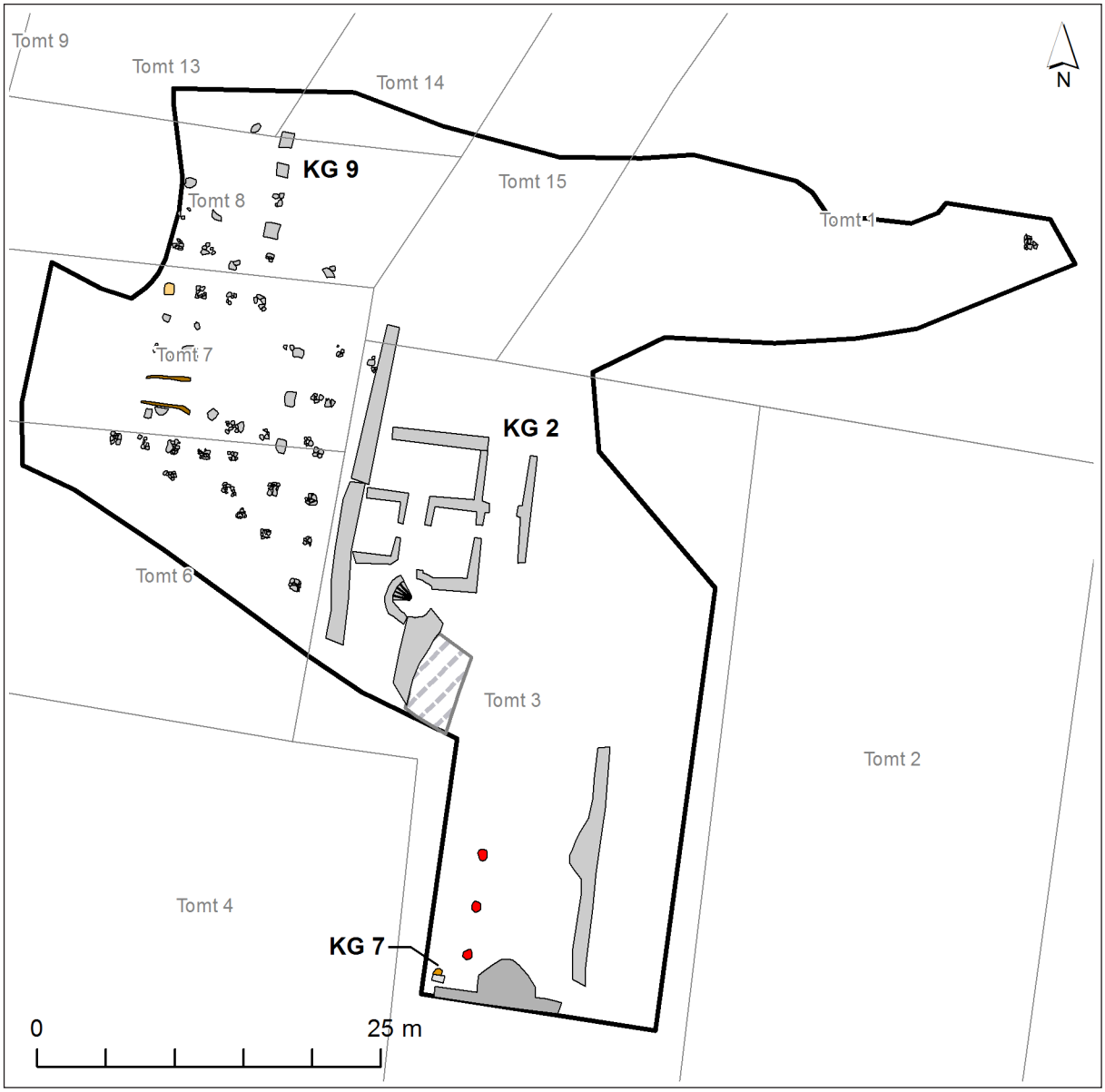

Figur 17. Kontextgrupper som ingår i fas 5. Skala 1:500.

Tomt 1

Figur 18. Tomt 1, vid korsningen Butgatan – Kvarngatan. Ålderdomligt bostadshus som revs år 1948. Foto från 1914. Källa: Norrköpings Stads-museum. Fotograf Wilhelm Wiberg.

Tomt 1 låg i kvarterets nordöstra hörn. Tomten har genom tiderna varit nära knuten till bruksverksamheten på Holmen och mestadels har den huserat arbetare och hantverkare med anknytning till bruket. Under 1800-talet togs den allt mer i anspråk för brukets behov av lager, magasin och liknande. Vid den nu aktuella undersökningen berördes ett knappt 20 meter brett område längst söderut på tomten.

På den äldsta bevarade stadskartan från år 1640 löper en väg diagonalt över tomten, som ännu inte formats då, eftersom kartan upprättades innan stadsregleringen. Vägen bildar slutfasen på huvudtillfartsvägen söderifrån till industrierna på Kvarnholmen.

Att märka är att tomten Gropen nummer 1, som låg tvärs över den dåvarande Kvarngatan, närmast fungerade som en förlängning av den aktuella tomten. Detta var regel här då tomterna Gropen 2–4 på motsvarande sätt hade samma ägare som Kopparkypen 13–15.

Tomt 1

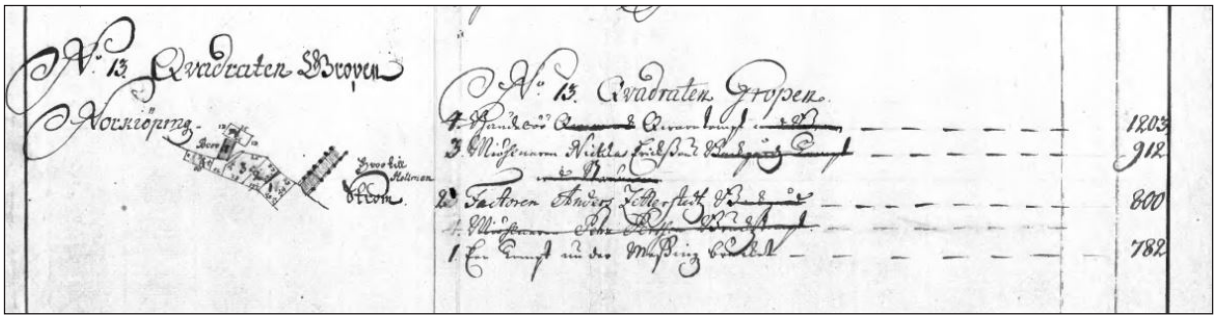

Figur 19. Kvarteret Gropen, tomtkarta och ägarlängd från år 1729.

1729
är den tidigaste uppgiften vi har om ägare och redan då anges Mässingsbruket. Om tomten redan då används för bostadsändamål framgår inte av tillgängligt material.

1756
köps bruket av patron Jean Lefebure och denne kommer också att under en kortare period stå som personlig ägare av tomt 1. Omkring tio år senare har Lefebure gått i konkurs och tomten skrivs åter på bruket.

... 1768 ...
Senast detta år ägs tomten återigen av Mässingsbruket

1845
Under en kortare period åter bruksägarens personliga egendom. Denne heter nu Henning C Trozelli.

1855
går ägandet åter till Holmens bruk enligt tomtöreslängden.

... 1870-tal ...
Under årtiondet sker en omstrukturering på tomten. Det blir färre arbetare i husförhörslängderna och på kartan från år 1879 finns bara ett bostadshus på tomten. Det ligger i tomtens nordvästra hörn, mot Kvarngatan. I övrigt upptas tomten på kartan av en krans av byggnader klassificerade som uthus. Det nordöstra hörnet är dock fritt från bebyggelse.

Hur situationen ser ut senare är svårt att utläsa eftersom nummer 1 samredovisas med andra tomter som ägs av bruket. På Saneringsinventeringens karta från år 1947 finns en del uthus i den södra delen, varav ett med byggår 1874. En relativt centralt placerad byggnad har byggår 1944 (se figur 11).

1952
försvinner tomt 1 som självständig enhet. Den slås då ihop med tomterna 12–15 och får tomtnummer 16. Därefter styckas en del av denna av och får nummer 19.

Fas 1

Av den tidigare omtalade gatan som löpte diagonalt över tomten återfanns en rest (9760) varav ett hörn berörde tomt 1. Av vägbanan återstod ett tunt bärlager av mjäla och grus. Direkt i lagret låg kullersten, upp till 0,15 meter stora. Fragmentariska rester av bärlagret syntes även på flera platser inom undersökningsområdet, främst i form av en rest invid norra schaktkanten (9714). Med ledning av vägresternas orientering hör dessa med största sannolikhet till fasen innan regleringen.

Till fasen hör även sopgropen 6012 som låg nära gränsen mot tomt 15. Gropen innehöll bland annat två skärvor blåvit fajans och Westerwaldkeramik, båda med möjlig proveniens i första delen av 1600-talet.

Fas 2

Till denna fas hör tomtens båda huvudkonstruktioner: KG 19, en källare och KG 24, en stensatt yta. Båda har alltså en relativt fixerad livslängd, med tillkomst efter stadsregleringen och slutpunkt med rysshärjningarna år 1719.

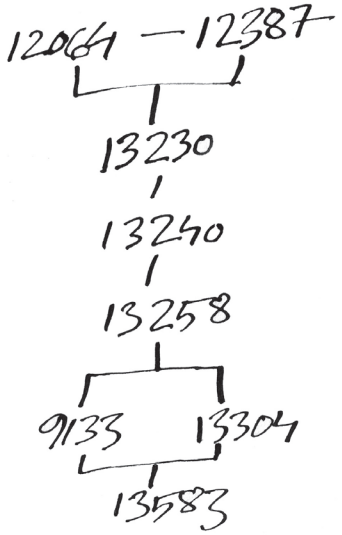

Figur 20. Matris som visar stratigrafiska relationer inom KG 24.

Kontextgrupp 19, källare

Kontext	Typ
9133	grundmur
12064	raseringslager med trä
12387	raseringslager
13230	tunna
13240	golvlager
13258	stenpackning
13304	trappa
13583	sättsandslager

Kontextgrupp 19 är identisk med den källare som påträffades vid förundersökningen 2005 och som även schaktades fram vid förundersökningen 2010. Källaren var rektangulär, golvytan cirka 3,5x3,7 meter stor, yttre mått för grunden cirka 4,50x4,75 meter. Grunden (9133) var delvis murad, av såväl natursten som huggen sten, med stenstorlekar upp till 0,5 meter. Grunden var bäst bevarad i norr och öster, med upp till fem skift sten. I väster var grunden delvis skadad när en dagvattenbrunn anlagts och i söder återstod endast bottenskiftet medan resten förstörts av ett recent schakt. Några av stenarna i de övre skiften var spruckna och bar spår av stark värmeutveckling. På den östra sidan påträffades resterna efter en trappa (13304) som lett ned i källaren från marknivå. Den var skadad både av brand och senare markarbeten men det framgick i alla fall att både tegel och trä ingått i konstruktionen.

Golvytan täcktes av ett cirka 0,15 meter tjockt raseringslager (12064, 12387) som separerades vid inmätning men som senare visat sig vara samma lager. Det var upp till 0,15 meter tjockt och bestod av kol- och sotfärgad, siltig sand med stort inslag av trärester. Dessa var alla eldpåverkade och kunde identifieras som byggnadsdetaljer

Figur 21. Plan över källaren KG 19.Skala 1:100.

som takbjälkar, plankor och delar av källarens dörr samt dörrkarmen. Dessutom fanns hyllplan och cirka tio fragmentariska tunnor. Dörren och dörrkarmen hade kollapsat och fallit inåt vid branden. Karmen låg i läge kring resterna av dörren. Endast den undre delen återfanns. Dörren var 1,22 meter bred och tillverkad av längsgående plankor hopsatta med reglar. Utsidan var klädd med diagonalt lagda brädor. Den var hårt bränd på utsidan men relativt obränd på insidan, vilket tyder på dörren var stängd vid brandtillfället.

Under raseringslagret låg ett tunt golvlager (13240) av utjämningskaraktär. Det var upp till 0,04 meter tjockt och bestod av brungrå silt som var relativt ojämnt fördelad. Lagret var fyndrikt och tillhörde

Figur 22. Inmätning av källarmuren (9133) i KG 19. Foto taget från väster av Sandra Lundholm.

uppenbarligen brukningsskedet. Därpå följde ett vällagt kullerstensgolv (13258) lagt av 0,08–0,20 meter stora stenar. Stenläggningen täckte hela golvytan utom på två ställen. I det nordöstra hörnet hade en tunna (13230) grävts ned i marken med mynningen i nivå med stenläggningen. Denna anslöt till tunnan och följde dess rundning, vilket bör betyda att tunnan ingick i den ursprungliga konstruktionen. Tunnans lock hade tryckts ned cirka 0,30 meter men var välbevarat och ett bomärke eller varumärke kunde urskiljas på lockets undersida. Innehållet i tunnan var en illaluktande, segflytande vätska som sannolikt en gång var tjära. Nära golvets södra kant fanns en mindre halvcirkelformad yta som saknade stenläggning. Den var cirka 2,0 x 0,8 meter stor och vid undersökningen framkom inget som kunde förklara ytans ursprung eller funktion.

Under golvet fanns ett upp till 0,13 meter tjockt lager av gulgrå sättsand (13583). Samma typ av sand fanns även under trappan och grundstenarna vilket tyder på att hela bygget genomförts vid samma tillfälle.

Figur 23. Källarmuren (9133) och framrensad golvnivå i KG 19. Foto taget från söder av Sandra Lundholm.

Daterande fynd KG 19

Fnr	Kontext	Kategori	Datering	Övrigt
46	13240 golvlager	mynt	1666	Karl XI 1/6 öre
214	13240 golvlager	rödgods	1630	
229	13230 tunna	rödgods	1630-1660	fat

Definierande fynd

De makroprover som analyserades gav tyvärr föga ledning till frågan om hur byggnaden använts. Förutom ”vanligt markskräp” innehöll proverna en frukt av humle, den enda som hittats i kvarteret. Den antyder att öl bryggts i kvarteret och möjligen att humle kan ha förvarats i källaren (Heimdahl rapport 2015).

Tolkning

Byggnaden har sannolikt uppförts enligt den nya stadsplanen som här genomfördes kring år 1660. Även om det är svårt att rektifiera den äldsta stadskartan från 1640 kan man ändå fastslå att byggnaden här skulle hamna i korsningen mellan de två stora vägarna som löper genom kvarteret. Det förutsätter en lång, men knappast onormalt lång,

Figur 24. Detalj med den brända källardörren. Foto taget från väster av Sandra Lundholm.

brukningstid för de två daterade keramikföremålen. Myntet anger att byggnaden var i bruk år 1666. Om den skulle vara från tiden innan stadsbranden måste den i så fall överlevt denna brand. Men eftersom vi inte vet om branden faktiskt berörde kvarteret tillför inte det argumentet något. Myntfyndet visar dock att den brand som förstört byggnaden inte kan vara 1655 års brand. Att det skulle vara en ”intern” brand i just denna byggnad är mindre sannolikt med tanke på den värmeutveckling som undersökningen kunde belägga. Vi vet också att branden inte börjat inne i huset eftersom den infallna dörren var markant mer bränd på utsidan. Det mest troliga är att byggnaden brann under rysshärjningarna sommaren 1719, även om fynden enbart visar 1600-tal.

Byggnadens funktion är klarlagd i stora drag. Den har använts som ett magasin eller lager, med hyllor längs vägarna och förvaring baserad på tunnor. Vad som förvarats här är dock obekant. Den bevarade tunnan med tjära hade ett speciellt arrangemang, med sin nedgrävning i marken, och kan inte antas vara representativ för övrigt lagrat material. Det är frestande att koppla humlefrukten till en användning som lagerplats för öltunnor, men detta innebär en rejäl övertolkning av materialet. Vi kan i alla fall utgå från att byggnaden tillhört Mässingsbruket som äger tomten i alla kända handlingar, varav den första är från år 1729.

Figur 25a) Ett urval av tunnlock från källaren.

Figur 25b) Närbild på varumärket/bomärket.

Figur 25c) Lock till tunna 13230, med bomärke. Foton tagna av Sandra Lundholm.

Kontextgrupp 24, stensatt yta

Kontext	Typ
8253	raseringslager
11921	tramplager
11965	syllstensrad
12015	bränt trä
12395	stensatt yta
12503	obränt trä
12513	kvarnsten
12530	stenlyft
12592	ränna
12810	stenkant

Anläggningen täcktes av ett upp till 0,5 meter tjockt raserings- eller utfyllnadslager (8253) bestående av gråbrun silt med inslag av kalkbruk och kol. Lagret var väl avgränsat, homogent och utan horisonter. Under detta kom ett tramplager (11921) av mörkare silt med stort inslag av kol och rödbränd sand. Lagret hade i stort sett samma utbredning som 8253 men hade en tydlig egen karaktär. I övergången mellan lagren påträffades de förkolnade resterna efter tre plankor (12015).

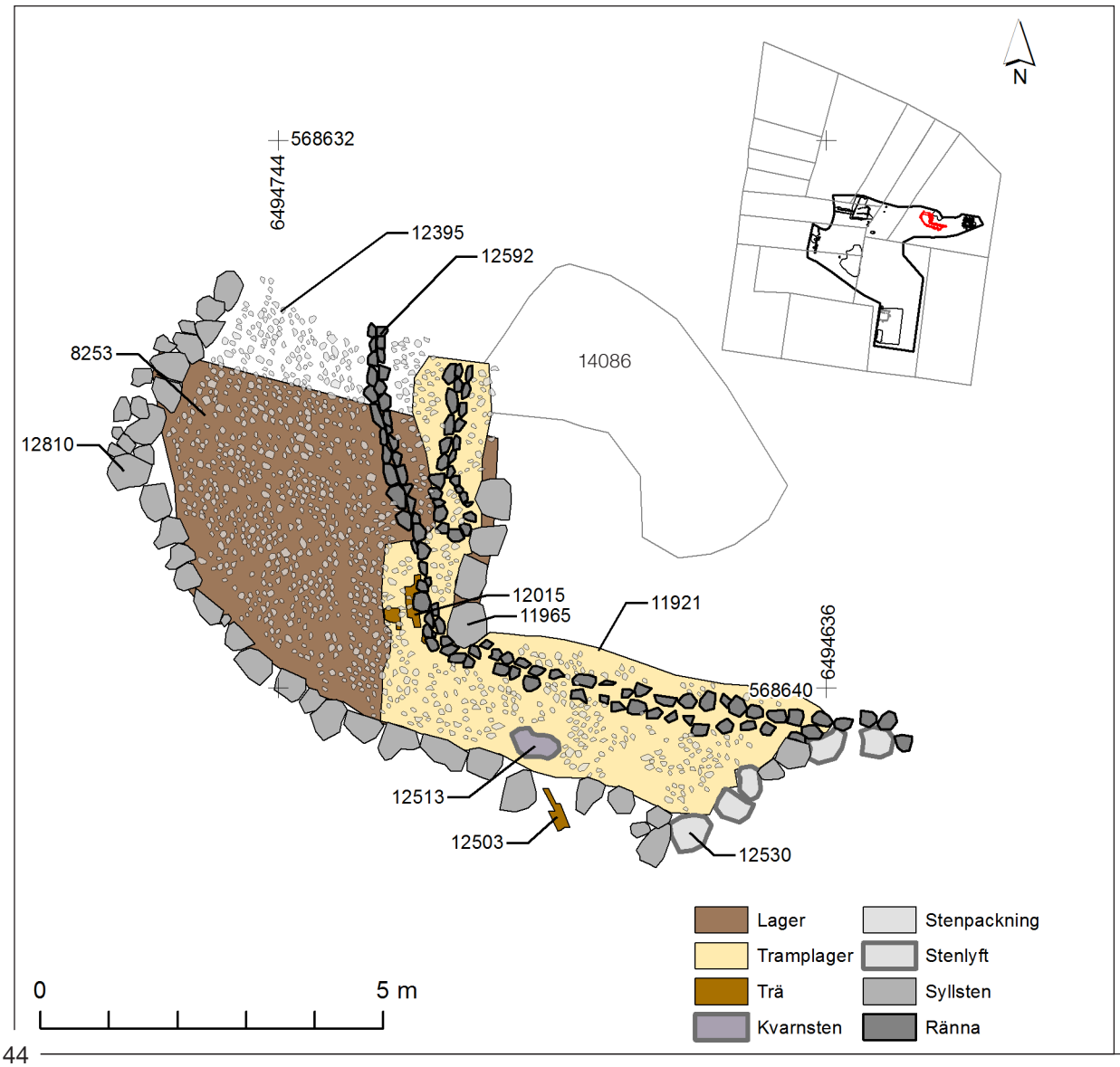

Figur 26. Plan över KG 24, en stensatt yta. Skala 1:100.

Daterande fynd KG 24

Fnr	Kontext	Kategori	Datering	Övrigt
49	11921 tramplager	mynt	1660	Karl XI 2 öre kopparmynt
76A	8253 raseringslager	kritpipa	1670-1690	tudorros, påfågel
76B	8253 raseringslager	kritpipa	tidigt 1700-tal	allmänt klackmärke, daterad av rökkanalen
81A	11921 tramplager	kritpipa	ca 1680	tudorros
81B	11921 tramplager	kritpipa	1640-1700	skaftbit, tagg- rillbandsdekor
81C	11921 tramplager	kritpipa	1640-1700	skaftbit, taggbandsdekor
120	11921 tramplager	fajans	1600-talet	blåvit, floralt motiv
211	8253 raseringslager	rödgods	1680-talet	vitlersdekor, cirklar o punkter
233	11921 tramplager	rödgods	1660-1720	fat, hemring, engobe
237	8253 raseringslager	rödgods	1630-1660	gryta/skål , hemring
269	11921 tramplager	glas	1650-1700	del av fot till flöjtglas
270	11921 tramplager	glas	1700-1750	supkopp, brunt waldglas

De båda lagren avgränsades i söder och väster av en stenkant (12810) av huggen sten, upp till 0,5 meter hög. I norr bröts den av ett sentida rörschakt, i öster avslutades den med några stenar i oordning. Där återfanns även en obränd bräda (12503) vars samband med konstruktionen får anses osäkert. Förmodligen har stenkanten haft en fortsättning mot öster, där det fanns spår av flera stenlyft från en sannolik fortsättning som röjts bort vid senare markberedning. Den kvarvarande delen bildade en bågformig konstruktion, som avgränsade en cirka 6x10 meter stor yta. Stenarna var huggna, 0,3–0,8 meter stora, och ursprungligen sammanfogade med kalkbruk.

Lagt i direkt anslutning till 12810 fanns en stensatt yta (12395), cirka fem meter bred i den nord-sydliga delen, cirka två meter bred i den öst-västliga delen. Den västra, bredare delen hade en mycket vällagd yta av natursten, 0,1–0,2 meter stora medan stenläggningen i den östra, smalare delen var mindre väl utförd, med större skillnad i stenstorlek och sämre passning mellan stenarna. Stenläggningen ramade in en stenfri yta som bildade ett rätvinkligt hörn mot stenläggningen. Gränsen mellan denna yta och stenläggningen utgjordes i nord-sydlig riktning av fyra cirka halvmeterstora syllstenar (11965). Stenarna i stenläggningen anslöt mot såväl dessa syllstenar som mot den större stenkanten som utgjorde yttre avgränsning.

Infällda i stenläggningen fanns två stensatta rännor (12592). En följde grovt sett den stenfria ytan knappt sju meter i öst-västlig riktning, följt av en skarp sväng mot norr där rännan efter cirka fyra meter bröts av det ovan omtalade rörschaktet. På de sista två metrarna vinklades rännan ut något från den stenfria ytan. Den andra rännan löpte parallellt med grunden, och i viss vinkel mot den första rännan, innan den efter cirka tre meter hade kapats av rörschaktet. I rännans södra avslutning utvidgades den något, till en droppformad stensatt fördjupning. Den sistnämnda rännan var något djupare, 0,3 meter, jämfört med 0,2 meters djup för den längre rännan.

Figur 27. Kontextgrupp 24. Foto taget av Jonna Sarén Lundahl.

Inom området för stenkanten 12810 påträffades en del av en kvarnsten (12513), cirka 0,4 x 0,7 meter stor. Rester fanns av ett centralt borrat hål, uppskattningsvis cirka 0,4 meter stort. Stenen hade inhuggna skåror som löpte i två riktningar, grupperade så att de utgick från hålet och möttes ut mot kanten.

Figur 28. Detalj med del av kvarnsten funnen i KG 24. Foto taget av Jonna Sarén Lindahl.

Definierande fynd

De två makroprov som analyserats från KG 24 gav ingen ledning angående funktion. Möjligen kan man notera att proverna innehöll ovanligt lite frömaterial, såväl från odlade växter som från ruderatväxter. När det gäller föremålsfynden så är de av relativt vanlig hushållskaraktär och de antyder ingen speciell funktion för lämningarna.

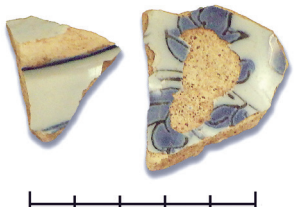

Figur 29. Fynd av fajans (Fnr 120) som hittades i anslutning till stenläggningen. Foto taget av Helmut Bergold.

Figur 30. Två vinklar på kontextgrupp 24. Båda foton tagna av Jonna Sarén Lundahl.

Tolkning

Gårdsplan och gata med försvunnen byggnad i vinkeln. Stenläggningen har stora likheter med en stenläggning från kvarteret Mjölnaren tvärs över Strömmen (Jonsson 2015:41ff). Även den hade en bågformig kant av större sten, en stensatt ränna, ett täckande raseringslager och en oklar avslutning. Den tolkades med viss försiktighet som en gårdsplan med fynddatering till 1600-talet. Samma tolkning känns befogad även i Kopparkypen, men en del av komplexet kan även vara en stensatt väg eller gata som leder ned mot bron till Kvarnholmen. Stenläggningens bredare, nord-sydliga del har ungefär samma orientering som vägresten i fas 1. Det kan faktiskt även finnas ett funktionellt samband med KG 19, om man förlänger den smalare, öst-västliga armen på stenläggningen. Den stensatta vägen kan ha varit förutsättningen för att transportera tungt gods i tunnor till magasinet KG 19. Den försvunna byggnaden är egentligen bara ett antagande utifrån följande indicier: Delar av stensyll (11965), den röjda, stenfria ytan med rak kant mot stenläggningen (golvyta) samt raseringslagret med fynd som ger en övergripande samtida datering för hela kontextgruppen. Till denna eventuella byggnad kan då möjligen även nedanstående raseringslager (14086) räknas. Dateringarna överensstämmer och här finns ingen yngre inblandning bland fynden (se vidare nedan).

Till fas 2, och möjligen även till KG 24, bör det rikt fyndförande lagret 14086 räknas (se figur 25). Det har klassificerats som ett raseringslager. Lagret påträffades vid slutschaktning i anslutning till KG 24. Det låg väsentligen norr om den stenfria ytan som beskrevs ovan, med en liten del under själva ytan. Storleken var cirka 3x5 meter men lagret fortsatte utanför undersökningsområdet, in i den norra schaktkanten. Närmast KG 24 var det tunt, cirka 0,05 meter, men tjocknade snabbt och var upp emot 0,40 meter tjockt invid schaktkanten, där det också fanns ett markant ökat inslag av kol. Möjligen följde lagret den ursprungliga marknivån och hade i så fall även ett utjämnande syfte. Kalkbruk och tegel förekom i hela lagret. Bland fynden märktes ett stort antal kakelskärvor (bland annat med sjöhäst-motiv), Westerwaldkeramik, fajans, flera kritpipor och rikligt med fönsterglas. Dateringarna täcker in stora delar av 1600-talet, men det finns en dragning åt senare delen av århundradet. Föremålen med eventuell tidig datering (kakel, fajans) har här en potentiell längre livslängd.

Figur 31 (infälld). Fynd av stengods från Westerwald (F166). Foto taget av Helmut Bergold.

Daterande fynd, raseringslager 14086

Fnr	Kontext	Kategori	Datering	Övrigt
95A	14086	kritpipa	ca 1680	Holländsk, enkel Tudorros 7.0
95B	14086	kritpipa	1680-1700	Holländsk, odekorerad
95C	14086	kritpipa	1640-1660	Holländsk, skadat klackmärke
107	14086	kakel	1600-tal	flera, sjöhäst- o ansiktsmotiv
145	14086	fajans	1600-tal	blåvit, geometrisk
146	14086	fajans	1600-tal	blåvit, fågel, geometrisk
147	14086	fajans	1600-tal	blåvit, landskap
166	14086	stengods	1600-tal	Westerwald
216	14086	rödgods	1660-1700	grytor, skålar, fat, med o utan dekor
218	14086	rödgods	1650-1700	gryta, skål
219	14086	rödgods	1680-1720	fat, skål, rikligt dekorerat
225	14086	rödgods	1650-1720	grytor, fat

Tomt 2 och 3

Tomterna 2 och 3 upptog det sydöstra hörnet av kvarteret Kopparkypen. De var förenade redan i den äldsta bevarade tomtlängden. Den är från år 1729 och till den finns den tillika äldsta kända kartan med tomtindelning för kvarteret (se figur 6). På Örnehufvuds karta från år 1640 (se figur 3) ser kvartersindelningen helt annorlunda ut. Den nya strukturen antas ha tillkommit i samband med stadsregleringen. I 1729 års längd återfinns en annan numrering av tomterna. Nummer 2 och 3 har där nummer 12. De äldre numren är dock överstrukna och de nya tillagda. Där har delningen i två tomter gjorts, men nummer 3 betecknas ”trädgård”. Storleken för 2 och 3 anges där till 8 198 kvadratalnar, motsvarande knappt 2 900 kvadratmeter. Det innebär att den förenade tomten 2 och 3 var kvarterets klart största. Till tomtkartan från 1786 har endast mindre justeringar skett. Tomtens storlek anges då till 8 475 kvadratalnar.

... 1729

Ägare i den första kända längden var Factor Anders Zetterstedt. Enligt Ringborg (1922:31) var Anders Mattsson Zetterstedt bondson från Kuddby och född cirka 1660. Han var lika med mannen som tog det största ansvaret för att bygga upp Mässingsbruket efter rysshärjningarna år 1719. Om detta får vi veta ganska mycket i ”Holmenöden”, den utmärkta företagshistoriken av Björn Helmfrid (1954). Bruket ägdes år 1719 sedan länge av Riksbanken efter en konkurs. Zetterstedt tog över den dagliga driften år 1711. Han ägde år 1729 även Backen 4 (tvärs över Butgatan), Röken 5, 6 och 9 söder om Kopparkypen samt inte minst Kopparkypen 15 och den angränsande Gropen 2 som på tomtkartan 1729 kallas ”Factorn Zetterstedts bakgård” (se figur 19). De fyra små tomterna i Gropen (nummer 2 är cirka 280 kvadratmeter stor) kan ses som appendix till tomterna 13, 14, 15 och 1 i Kopparkypen (mer om detta under tomt nummer 15).

När factor Zetterstedt dör 1733 framgår av boupptecknigen att han även äger odlingsmark på flera platser utanför staden. Boupptecknigen anger också detaljerat hur bebyggelsen på nummer 2 och 3 ser ut. Följande utdrag gäller tomt 3:

- *”en liten Trägård med Brunn och Kiällare på”*
- *”en liten byggning deruti med veranda och 2 kammare och ett brygghus med 2 vindar ofvan och rum i brygghuset på samma sträcka”*
- *”ett brädesköfve derest intill”*
- *“ett stall och ett fähus af timmer sampt ett stall med foderhus af bräder med hööskulle öfver sampt brädetak”*
- *”ett sköfve med mangel och vedbod sampt hemlighuus uthmed gatan och brädtak öfver.”*

Boupptecknigar ger oss detaljerade ögonblicksbilder men man bör ha i åtanke att de bara återger situationen vid bestämda ögonblick, att de inte säger något om processen som lett fram till den aktuella redovisningen.

Tomt 2 och 3

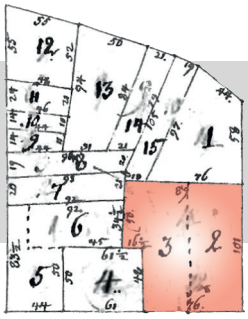

1733

Factor och Banco Commissarie Petter Zetterstedt. Son till Anders Z. och dennes efterträdare såväl på bruket som i ägarlängden för nummer 2 och 3. Han blir relativt kortvarig som Factor, han försvinner när Mässingsbruket får ny ägare år 1740. Det är också tveksamt om han överhuvudtaget bodde i fastigheten. I de sporadiska uppgifter som finns att tillgå förekommer inga som direkt anger att han faktiskt bor där. Men enligt Ringborg (1922:165) tjänstgör han fyra år på Riksens Ständers Bank (ungefär motsvarande Riksbanken) när han slutat som Factor. Därefter pensionerar han sig och flyttar till hustruns gård i Lärketorp, nära Mjölby. Hustrun Brita Stina Österberg var dotter till salpetersjuderidirektören Lars Österberg i Slaka. Zetterstedt äger dock tomterna i Norrköping till år 1757. Där bor flera hyresgäster med anknytning till Mässingsbruket, till exempel bruksbetjänten (senare inspektorn) Sven Törnquist men även mamsell Lena Kajsa Gladhem, troligen systerdotter till ägaren. Där finns också ”Zetterstedts hushållerska jungfru Margareta Ros” och målaren Aller Hiort.

1757

MässingsbruksInspector Elias Rickman köper detta år tomterna 2 och 3 av Banco Comm. Zetterstedt, enligt tomtöreslängden. Det förefaller som om han inte flyttar dit förrän cirka år 1760. Därefter bor han där med familjen till sin död den 26 december 1773. Till historien hör att hans bouppteckning inte är offentlig utan anges som ”förseglat gifvit till archivum”. Detta brukar vanligen ske när boet är rikt och de anhöriga inte vill att detta ska bli allmänt känt. Att Rickman var rik är sannolikt. Hans tjänst som inspektor vid Mässingsbruket kan närmast jämställas med en VD-tjänst idag. Elias Rickman var gift med Elisabeth Green (dotter till traktören Anders Green) och de hade två överlevande barn: rådmannen Johan Arndt Rickman och Catharina Charlotta, gift med handelsman Lars Liedbeck.

1774

Inspector Rickmans änka, Elisabeth Green. Hon bor kvar till sin död vid 64 års ålder, den 20 november 1786. I gården bor då även dottern tillsammans med maken, handelsman Liedbeck. Troligen äger änkan rätt att bo kvar under sin livstid och äger ½ medan barnens arvslott finns kvar i boet som varsin ¼.

Ur bouppteckningen för Elisabeth Green hämtar vi följande information. Det är oklart om detta gäller västra sidan av tomt 2 eller om de båda tomterna räknas samman och det därför är västra sidan av tomt 3.

- *”På wästra sidan af gården En timmerbyggning af 2ne wåningar, täkt med taktegel, deruti Brygghus med 2ne inmurade kopparpannor, 2ne drängkammare och ett kjök med bakugn samt en väfkammare.”*
- *”Neder på bakgården ett Stall och 2ne fähus med ... foderskullar ofvan.”*
- *Ett mangelhus och vedsköfven samt 2ne Bodar på norra och östra sidorna.”*
- *”På västra sidan en mangelbod och kålhus med flera åbyggnader, jämte en stensatt källa med pump.”*
- *”Trädgård med åtskilliga fruckträd och ett lusthus af bräder och plankor uti.”*

1787

Johan Arndt Rickman och Catharina Charlotta Liedbeck. Handelsman Liedbeck dör endast två dagar efter sin svärmor. Av bouppteckningen framgår att han hade ett omfattande varulager i sin ”minuthandel” som antagligen återfanns på nummer 2. Liedbeck och fröken Rickman gifte sig i St. Johannis år 1770 och fick fyra barn. Liedbeck var son till tullöverinspektören Axel Liedbeck i Karlskrona och hans farfar var rådmannen Nils Liedbeck i Jönköping. En av Lars bröder, Erik Axel, var handelsman i Amsterdam liksom brorsonen Carl Fredric. Denne var son till lantmätaren Nils i Jönköping, alltså en tredje bror till Lars och Erik Axel.

1792

Catharina Charlotta Liedbeck köper ut sin bror för 500 riksdaler och blir ensam ägare till 2 och 3. Denne behövde antagligen få loss kapital eftersom han två år senare köper tomterna 1–3 i kvarteret Gubben. Vid arvsskiftet efter maken 1787 fanns fyra barn: Johan Lorentz, 11; Eric Gustaf, 8; Sara Elisabeth, 16 och Johanna Fredrica, 9 år.

1823

Per Möcklander var en handlare som år 1823 köpte gården av arvingarna till fru Liedbeck som dog samma år. Han hade blivit husvill efter den brand som härjade östra delen av staden år 1822. Möcklanders gård i kvarteret Sprutan brann då ned. Tre av fru Liedbecks arvingar uppges i tomtöreslängden: major Wollin, grosshandlare Söderberg och J. L. Liedbeck. Sonen Eric Gustaf var handelsbokhållare och dog år 1820. Systrarna företrädde av sina makar.

1825

jungfru Charlotta Rosenquist och Möcklanders arvingar. Möcklander dog redan efter två år och han saknade bröstarvingar. Han testamenterade ena halvan av fastigheten till jungfru Rosenqvist som varit hans hushållerska och även sköterska under den sista sjukdomstiden. Syskonbarn och liknande fick den andra halvan av gården. Jungfru Rosenquist köpte ut arvingarna följande år och blev ensam ägare. Hon uppges som född i Stora Åby 1796 men har inte hittats där. Hon flyttar till Slaka år 1834 när hon gifter sig med sergeant Gripensköld.

1834

Sergeant Bror August Gripenskiöld gifter sig med ovanstående år 1834. Sergeanten och hans hustru äger gården medan de själva bor i Kåparp i Slaka. År 1845 dör Gripensköld, varefter hans arvingar står som ägare. De tog uppenbarligen ansvaret för ett nybygge på tomten. Byggnaden i hörnet St. Persgatan–Butgatan, den som stod kvar långt in på 1900-talet, hade nämligen år 1849 som byggnadsår. Det verkar för övrigt som om övriga byggnader är uthus, ända fram till slutet av 1800-talet.

1852

köps tomterna av bryggaren P J Garström på exekutiv auktion enligt tomtöreslängden. I fastigheten bor många hyresgäster, dock inte Garström själv.

1862

Den förre hyresgästen, handlaren Johan August Malmström köper fastigheten. Denne bor själv i huset och har antagligen även sin butik här. Men här bor även en del hyresgäster.

... 1870
Övertas av sonen, handlaren Fritz August Malmström, som fortsätter att driva rörelse där och som också har en hel del hyresgäster. Malmström äger fastigheten och bor här till sin död 1907.

1894
byggdes två hus längs Butgatan, norr om den äldre fastigheten. Här fanns sannolikt både butikslokaler och lägenheter.

1903
bygger man för första gången bostadshus på tomt 3 som dessförinnan var reserverad som trädgårdsmark och endast hyste enklare bebyggelse. Vid St. Persgatan byggdes butikslokaler i gatuplan. Genom ett portlider kom man sedan in på gården, som omgavs av hus, antagligen med plats för många hyresgäster. Tomt 3 har då separerats från nummer 2 innan bygget.

1910
är byggmästaren Emil Teodor Lundahl ägare till nummer 3. Denne flyttar till staden från Luleå 1903 när han köpt tomt 3 och låter bebygga den.

1911
säljer änkefru Emma Karolina Malmström nummer 2A och B till handlaren Olof Larsson som tidigare varit bokhållare hos Malmström. Han och familjen bor i huset och driver antagligen handeln.

... 1915
köps nummer 3 först av grosshandlaren Emil Lundberg, därefter av biografdirektör Otto Henrik Andersson, fiskhandlare Henning Johansson samt, någon gång före år 1930, av godsägaren Ivar Liljedahl, Sörby, Fiskeby.

Fortsatta öden enligt fastighetsböckerna: Tomt 2A (den norra delen av 2) köps 1944 av Holmens Bruk. Vid Saneringsinventeringen år 1947 är tomten ännu bebyggd. Fastigheten rivs sedan år 1952.

Tomt 2B delas i två tomter år 1944 och de fick de nya tomtnumren 17 och 18. Båda hade dock samma ägare. År 1944 heter denne Karl Holmberg och efter ett kort mellanspel med dennes arvingar köper Holmen tomten år 1951. Senast år 1979 är fastigheten riven.

Tomt 3 köps 1943 av baptistförsamlingen Saron. År 1954 köper Holmen in även nummer 3 och fastigheten rivs sedan under 1960-talet.

Figur 32. Strax innan rivningen är den drygt hundraåriga fastigheten på tomt 2A i bedrövligt skick. Källa: Norrköpings Stadsarkiv.

Figur 33. Gårdshus på tomt 2B, också detta rivningsfärdigt. Foto okänt år. Källa: Norrköpings Stadsarkiv.

Fas 1

Kontextgrupp 27, bakgård

Kontext	Typ
5671	utkastlager
6396	terrassmur
7102	stolphål
7875	odlingslager
9727	tunna
9744	grop

Kvarterets äldsta inslag fanns sannolikt vid den norra änden av tomt 3. Där fanns ett antal kontext som samlats i gruppen KG 27. Avslutningen mot norr var tydlig, i form av en terrassmur (6396). Den avgränsade mot tomt 15 men fortsatte sannolikt österut mot tomt 1. Där hade dock senare markarbeten och markfyllningar i princip raderat ut tomtgränsen. Terrassmuren var 6,6 meter

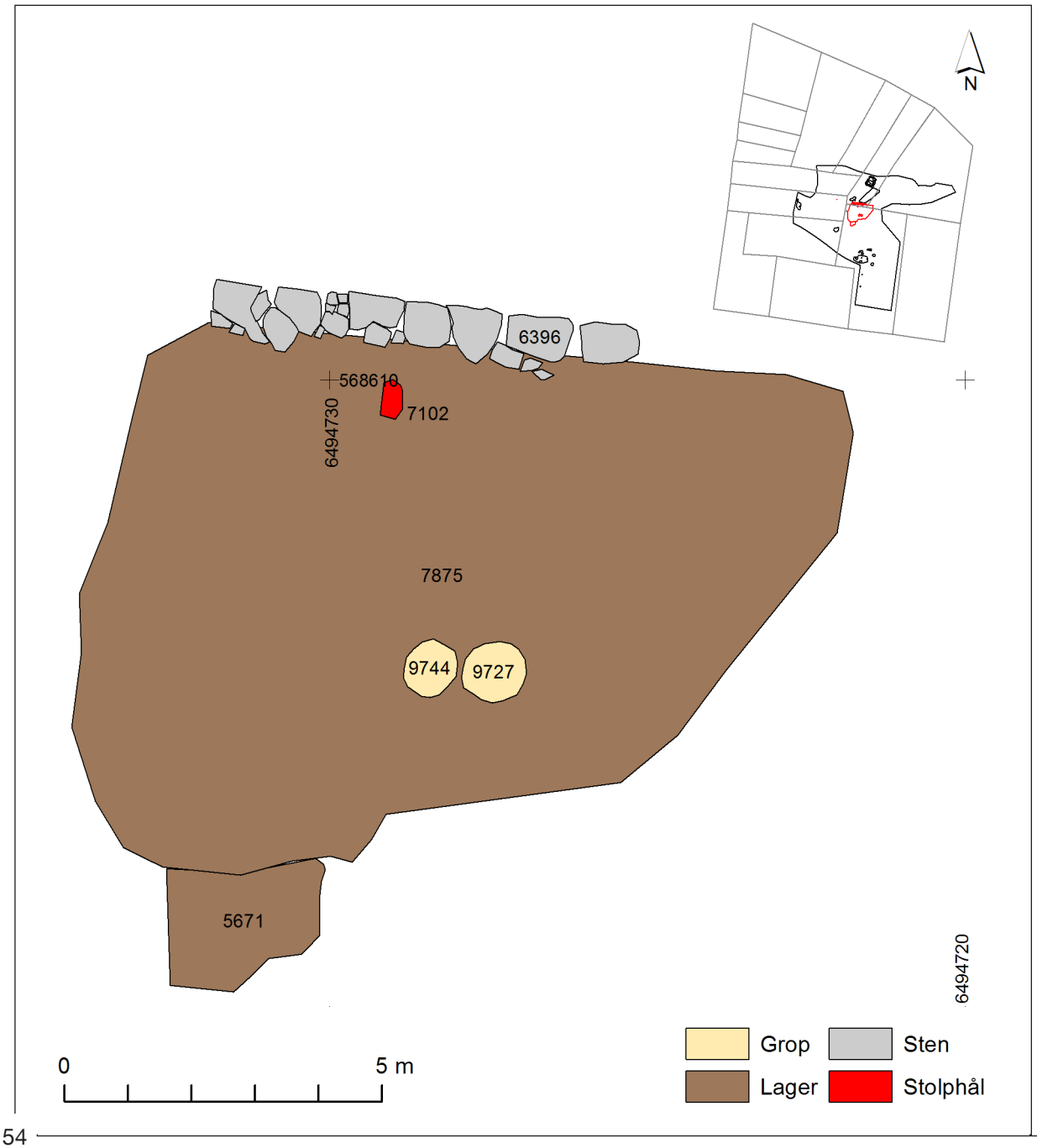

Figur 34. Plan över KG 27, en "bakgård" inom tomt 3. Skala 1:100.

lång och upp till 0,7 meter hög. Muren var byggd av 0,5–0,9 meter stora huggna stenar med passning av mindre, cirka 0,2x0,2 meter stora, stenar. Stenarna var lagda på ett cirka 0,2 meter tjockt lager av ljus sand ovanpå ett cirka 0,12 meter tjockt lager av mörkbrun silt med stort inslag av kol. Under detta följde ett fläckigt, sandblandat infiltrationslager, cirka 0,05 meter tjockt. Det var inte möjligt att knyta nivåerna under muren till lager utanför, på grund av senare markpåverkan.

I anslutning till muren fanns ett odlingslager (7875) bestående av cirka 0,3 meter mörkbrun, något humös silt. Lagret var cirka 10x8 meter stort. Det låg ovanpå ett fläckigt lager av samma typ som det ovan beskrivna. Omedelbart söder om odlingslagret låg ett mindre, cirka 2x2 meter stort, lager (5671) av utkastkaraktär. Det avvek från odlingslagret genom ett större inslag av lera och sin uppbyggnad med flera horisonter, trots att det endast var maximalt 0,12 meter tjockt.

Under odlingslagret 7875 återfanns två anläggningar för olika typer av avfallshantering. Gropen 9727 var cirkelformad, cirka 1 meter i diameter och 0,3 meter djup. Den har tolkats som en tunna, trots avsaknaden av trä. Form och storlek talar dock för denna tolkning. Möjligen har den innehållit en tunna som sedan har tagits bort. Gropen 9744 var av en annan typ. Den var 0,8x0,9 meter stor och upp till 0,5 meter djup. Fyllningen hade två distinkta horisonter, överst upp till 0,15 meter av mörkbrun silt, därunder cirka 0,3 meter av grå silt med tre koncentrationer av hårt bränd, sotig silt. Mot botten fortsatte anläggningen i en avsevärt mindre grop som innehöll ett flertal små stenar samt ett större block i ena kanten, cirka 0,2x0,4 meter stort. Ett makroprov som analyserats visade ett stort inslag av smidesloppor och glödskal. Troligen utgör den undre fyllningen rester från smidesverksamhet som skett på platsen, eftersom smidesloppor och glödskal inte rör sig långt. Resterna har sannolikt skottats ned i gropen som i ett led i en upprensningsfas.

Sekvensen i KG 27 utgör sannolikt rester av ett mycket tidigt skede i kvarterets södra del. Det fläckiga, infiltrerade lager som förekommer i flera beskrivningar är troligen från pionjärtiden i kvarteret. Det kan röra sig om sent 1500-tal (när enligt Helmfrid stadsdelen Berget först börjar bebyggas), det kan även röra sig om tidigt 1600-tal. Ett spår av denna period kan vara det mindre lagret 5671. Därefter används området för odling och någon gång under denna tid byggs terrassmuren. Som under-lag för denna läggs ett tjockt sandlager. Under detta är odlingslagret endast 0,12 meter tjockt, i övrigt anges en tjocklek av 0,3 meter, vilket antyder att muren byggts medan odlingen pågick. De båda gropar som nämndes (9727, 9744) kan bedömas som samtida med odlingslagret. De har sannolikt tagits upp under lagrets aktiva tid och sedan kommit att täckas av lagret som fortsatt att byggas på vid odling. Denna fas torde höra hemma efter stadsregleringen, i 1600-talets senare del, med tanke på att anläggningarna följer den senare tomtstrukturen. Fynden anger inte heller någon närmare datering än till det århundradet.

Figur 35. Stenraden 6396 mitt i bilden utgjorde stöd för terrasseringen. Foto taget från söder av Kajsa Andreasson.

Daterande fynd, KG 27

Fnr	kontext	kategori	datering	övrigt
114	7875	kakel	1600-t	växtmotiv
118	9744	kakel	1600-t	fris"räfflad"
161	9744	stengods	1600-t	Westerwald
192	5671	rödgods	1630-t	13 frag, blandat

Figur 36. Grävenhet i odlingslagret innanför terrasseringen undersöks av Kajsa. Foto taget från väster av Jonna Sarén Lundahl.

Figur 37. Kakelskärva (F114) dekorerad med växtmotiv hittad i odlingslagret 7875. Foto taget av Ebba Knabe.

Kontextgrupp 8, bakgård

Kontext	Typ
695	odlingslager
800	tramplager
861	stolphål
1029	utkastlager
3104	latringrop
3501	avfallsgrop
3538	stolphål

Kontext	Typ
3650	stolphål/grop
3662	stolphål/grop
3711	avfallsbinge
3737	avfallsgrop
3893	avfallsgrop
3904	avfallsgrop
3940	avfallsbinge

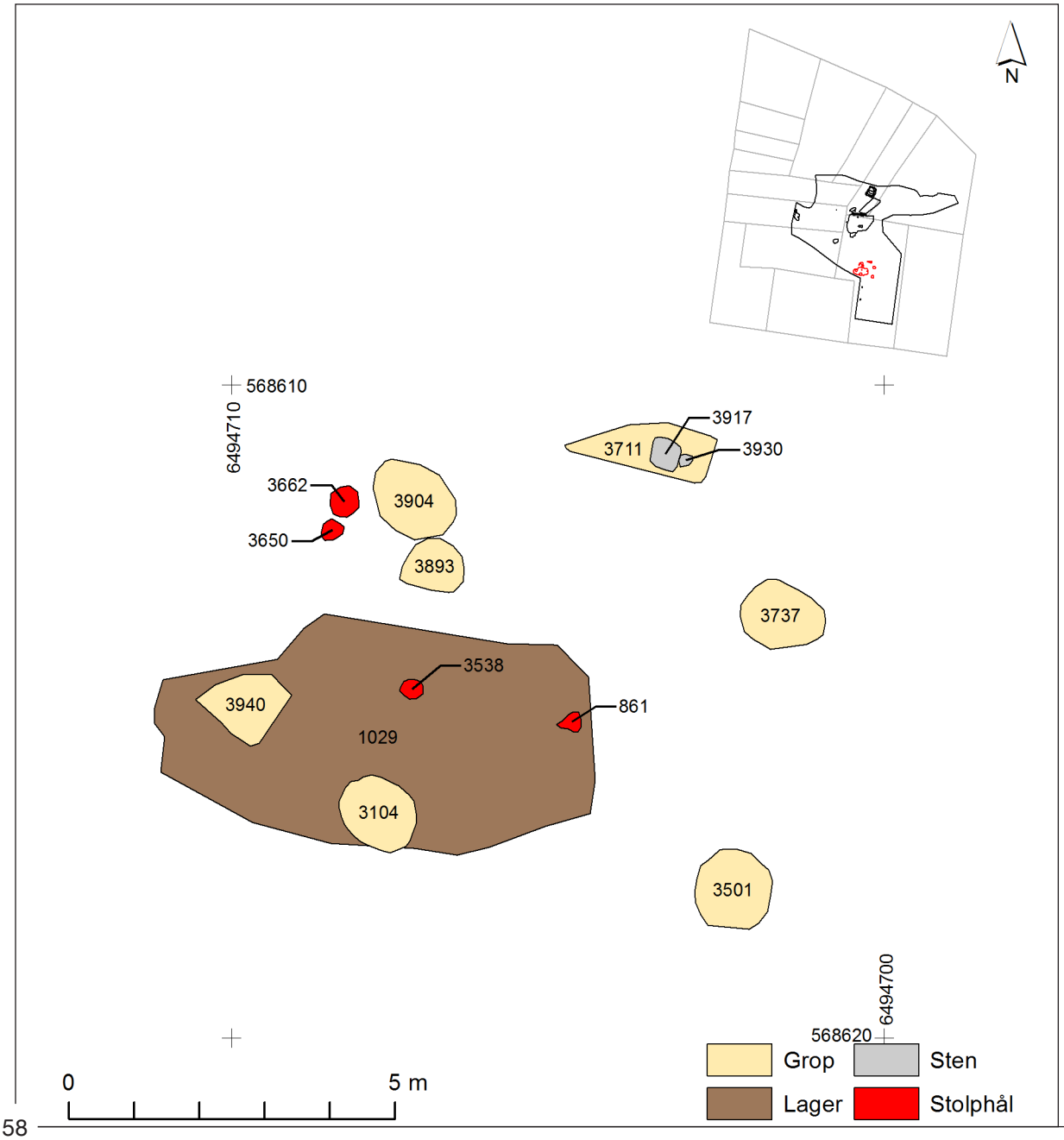

Figur 38. KG 8, område för avfallshantering inom tomt 3. 695 och 800 är stora yttäckande lager och täcker hela den här planytan. Skala 1:100.

KG 8 är samlingsnamnet för en grupp av kontext för hantering av avfall. De återfanns inom tomtens centrala del och kan närmast liknas vid en bakgård. Här fanns en sekvens av flera lager, varav det stratigrafiskt äldsta var odlingslagret 695 som täckte de södra och centrala delarna av tomten. Ovanpå dess nordvästra del urskiljdes utkastlagret 1029 som var cirka 3x7 meter stort. Det överlagrades i väster av stenläggningen 684 och skars i norr av rörschaktet 5601. Utkastlagret bestod av mörkbrun, smutsig silt med rikligt inslag av kol. Kol och sot förekom i mindre koncentrationer, något som förstärker tolkningen som utkastlager. Lagret var 0,01–0,2 meter tjockt, som tunnast i norr, trots att den naturliga markytan sluttar däråt. Detta antyder att deponeringen skett från söder. Lagret innehöll såväl brända som obrända ben och smidesslagg, men även ett pistollås av järn, klipp av kopparlegering, fönsterglas, fragment av kritpipor, skärvor av rödgods samt eldslagningsflinta.

Över lagren 695 och 1029 urskiljdes ett tunt kulturpåverkat lager, 800, snarast att karaktärisera som ett tramplager. Lagerskillnaden mellan 695 och 800 var subtil, i likhet med de flesta lagerskiljen i Kopparkypen. Dock fanns i 800 ett sot- och kolinslag som saknades i 695. Lager 800 sträckte sig i nord-sydlig riktning, från ugnen i KG 21 till 1900-talsgrunden KG 2. Möjligen utgör 800 och 1029 spår av samma händelse, där båda då kan knytas till aktiviteter kopplade till ugnen i KG 21.

Områdets karaktär av bakgård definieras än tydligare av en grupp (3104, 3501, 3737, 3904) med stora inbördes likheter och typiskt läge, norr om den bebyggelse som finns belagd på trädgårdstomten. De utgörs av gropar/tunnor som använts för avfallshantering. Diametrarna varierade mellan 1 och 1,25 meter. Tre av fyra var omkring halvmetern djupa medan 3904 var cirka 0,85 meter djup. De var samtida med, alternativt nedgrävda i utkastlagret 1029. Samtliga hade flera horisonter och inslag av trä längs botten och sidor. De hade sannolikt rensats ur och fyllt på vid flera tillfällen och en möjlig tolkning är att de använts som kompost. Såväl gropar/tunnor som de båda lagren var relativt rika på daterande fynd. Anläggningarnas och lagrens karaktär gör det troligt att fynden ackumulerats under lång tid och därför förefaller hela komplexet ha en övergripande datering till 1600-tal. Att märka är då att inget brott kan urskiljas vid stadsbranden 1655, inte heller någon påverkan från regleringen. Stadsregleringen kan möjligen inte avläsas inom just den här delen av undersökningsområdet, som hamnar i princip inom en tomtfigur på 1640 års karta.

Ytterligare ett antal anläggningar (3711, 3893, 3940) var nedgrävda i lager 695 och sannolikt samtida med 1029 som ackumulerats kring anläggningarna under deras användningstid. Avfallsgropen 3893 låg sannolikt vid kanten av utkastlagret 1029 men relationen gick inte att avgöra eftersom rörschaktet 5601 kapat gropens södra del och lagrets norra avslutning. Gropen var endast 0,10–0,20 meter djup men hade varit nästan en meter i diameter. I botten fanns ett humöst skikt, i övrigt bestod fyllningen av gråbrun silt med inslag av tegelkross och träflis.

Avfallsbingen 3940 var störd av en dagvattenbrunn i nordväst, men dess ursprungliga storlek kan bedömas till en kvadrat med cirka 1,10 meters sida. Den var upp till 0,3 meter djup och träklädd på insidan. En stor mängd kol i ytan och i fyllningen tyder på att den även haft ett lock av trä. Fyllningen utgjordes av gråbrun silt men saknade inslag av tegelkross och andra byggnadsrester.

Figur 39. Jonna rensar fram en av groparna på bakgården. Foto taget från öster av Sandra Lundholm.

Figur 40. Översikt över området med avfallsgropar inom KG 8. Foto taget från väster av Sandra Lundholm.

Figur 41. Jonna gräver ur en av avfallsgroparna (3104) inom KG 8. Foto taget från söder av Kajsa Andreasson.

Under odlingslagret 695 påträffades även fyra stolphål: 861, 3538, 3650 och 3662. De har inte kunnat funktionsbestämmas och kan enbart ges en stratigrafiskt grundad datering till 1600-talet.

För diskussioner kring datering ger analysen av makroproven kompletterande men delvis motsägande information. Såväl 3501 som 3737 innehåller frön från bondtobak och virginiatobak, 3501 även från spikklubba och 3737 även från opievallmo. Tobaksodling hör främst hemma i 1700-talet, framför allt perioden 1725–1775, då odlingen uppmuntrades och fick stöd från statligt håll. Norrköping hade också en livaktig tobaksindustri under perioden. Spikklubba och opievallmo har sannolikt odlats som medicinalväxter och brukar inte förekomma i vanliga köksträdgårdar. Men tobaksodling är belagt från kvarteret Konstantinopel i Norrköping med dateringar redan till perioden 1560–1660 (Heimdahl 2005:38). Då användes tobaken i första hand i medicinskt syfte.

Tolkning

En del av tomten som använts för avfallshantering under en lång period. Det är av den anledningen svårt att diskutera närmare datering. Härifrån finns ett relativt rikt fyndmaterial men kontexttyperna har lång användningstid och därmed ett långt tänkbart spann. Tunnor och gropar är nedgrävda i eller samtida med lagren och fynden kan ha blandats om och slunkit med från äldre kontext. Av tabellen nedan framgår att i princip hela 1600-talet är representerat. Här återfinns även några få fynd med 1700-talsdatering men de får ses som slumpmässiga undantag, som kommit dit med mindre deponeringar under 1700-talet, alternativt råkat tryckas ned i äldre lager. Som tidigare nämnts är lagerskiljena otydliga på många platser och dessa fynd kan ha förts till fel kontext.

Ett problem i tolkningen är dock att stadsregleringen inte kan avläsas vare sig i kontext eller fynd. Tillväxten har till synes pågått kontinuerligt under 1600-talet, utan omstruktureringar för ny markanvändning och/eller -indelning. Kanske är det så att dateringarna i sin helhet hör hemma efter stadsregleringen, trots att äldre inslag finns. En främre gräns utgörs av året 1719, med undantag för den enstaka kritpipan (F93A) som tillhör en senare fas.

Till fas 1 bör räknas två stolphål (3456, 3549) som möjligen utgör en rest av en äldre tomtgränsmarkering. De låg i en nord-sydlig linje något öster om den historiskt kända gränsen mot tomt 4. Båda stolphålen hade en diameter av cirka 0,35 meter och var 0,2–0,3 meter djupa. Stratigrafiskt sett befann de sig under kulturlagret 695 vilket bekräftar dateringen till 1600-talet. Ytterligare ett stolphål (3385) var av liknande karaktär men föreföll att vara nedgrävt i det undre skiktet i lager 695. Det ligger inte i linje med de båda ovannämnda anläggningarna.

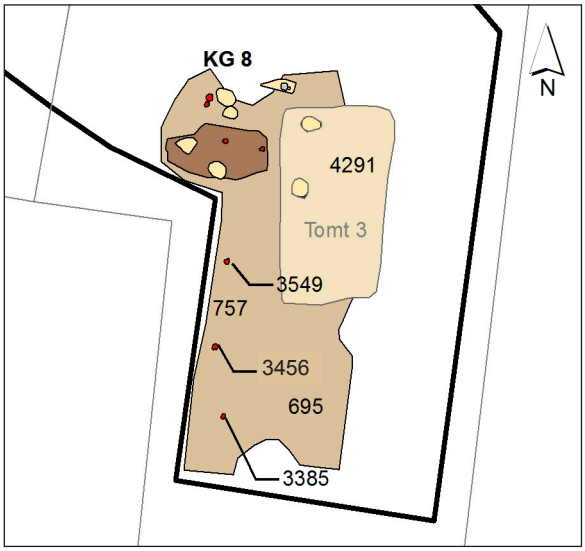

Figur 42. Plan över anläggningarna 3456, 3549 och 4291. Skala 1:500.

Daterande fynd, KG 8

Fnr	Kontext	Kategori	Datering	Övrigt
43	695	mynt	1635	Drottning Christina, 1/4 öre
48	695	mynt	ej daterat	svårt korroderat
93 A	695	kritpipa	1756-69	tillverkad på Pipbruket Kronan i Norrköping. Märkt N9
93 B	695	kritpipa	1640-80	engelsk, odekorerad
93 C	695	kritpipa	ca 1700	engelsk, med dekor "Krona/Krona"
93 D	695	kritpipa	1640-50	holländsk, dekor "Fransk lilja i tre rader"
93 E	695	kritpipa	1640-80	holländsk, dekor "dubbel tagg med prick"
96 A	3904	kritpipa	1630-1650	holländsk, 5-bladig Tudorros
96 B	3904	kritpipa	1630-1650	5-bladig Tudorros, fransk lilja i romb på skaft
96 C	3904	kritpipa	1650-1700	holländsk, skaft, reliefdekor
98	3737	kritpipa	mitten av 1600-talet	två holländska
104	1029	kritpipa	1718-1726	holländsk, "kvinna med fisk"
110	800	kakel	1600-tal	platta, ljusgrön
112	695	kakel	1600-tal	fris, växtmotiv
125	695	fajans	1600-tal	vit insida, lila (mangan)
130	800	fajans	1600-tal, tidig	polykrom
131	3104	fajans	1600-tal, tidig	polykrom, geometrisk
132	3104	fajans	1600-tal	blåvit, floralt motiv
134	695	fajans	1600-tal	svagt lila och vit
136	695	fajans	1600-tal	blåvit, polykrom, geometrisk, kinesiserande
160	695	stengods	1600-tal	Westerwald
183	800	rödgods	1660-tal	spjälkad
184	3893	rödgods	1660-tal	blandat, äldre inslag
186	3104	rödgods	1660-tal	blandat, konc.cirklar
206	695	rödgods	1650-tal	gryta
215	1029	rödgods	1680-tal	grytor, skålar
224	695	rödgods	1630-1650	grytor

Slutligen då ett äldre odlingslager (4291) som delvis återfanns under lager 695, med övergripande datering till faserna 1–2. I 4291 fanns endast ett fynd med daterande egenskaper (Fnr 203) bestående av några skärvor av en gryta från 1650-talet. Ändå har lagret förts till fas 1 av stratigrafiska skäl. Lager 4291 var cirka 14x7 meter stort och stört i västra delen av ett förundersökningsschakt. Enligt makroprovsanalysen fanns inga spår av latrin, däremot av köksavfall. Därmed kan lagret tolkas som en rest av en kökträdgård, där det verkar ha funnits en uppfattning att latrin inte borde användas för denna typ av odling (Heimdahl, bilaga 3).

Fas 2

Till fasen har förts nedanstående beskrivna kontextgrupper. Fasen innefattar även KG 8 som beskrivs under fas 1.

Kontextgrupp 1, golvlager

Kontext	Typ
274	golvlager

KG 1 utgjordes av ett cirka 2x5 meter stort lager (274) som tolkades som ett golvlager. Det låg i tomtens sydvästra hörn och fortsatte in i schaktkanten i väster och söder. Det sydvästra hörnet skars av KG 6 och KG 7. Trärester med fiberriktning i lagrets längdriktning fanns sporadiskt bevarade. I anslutning till dessa påträffades även 18 spikar. Lagret var heterogent till

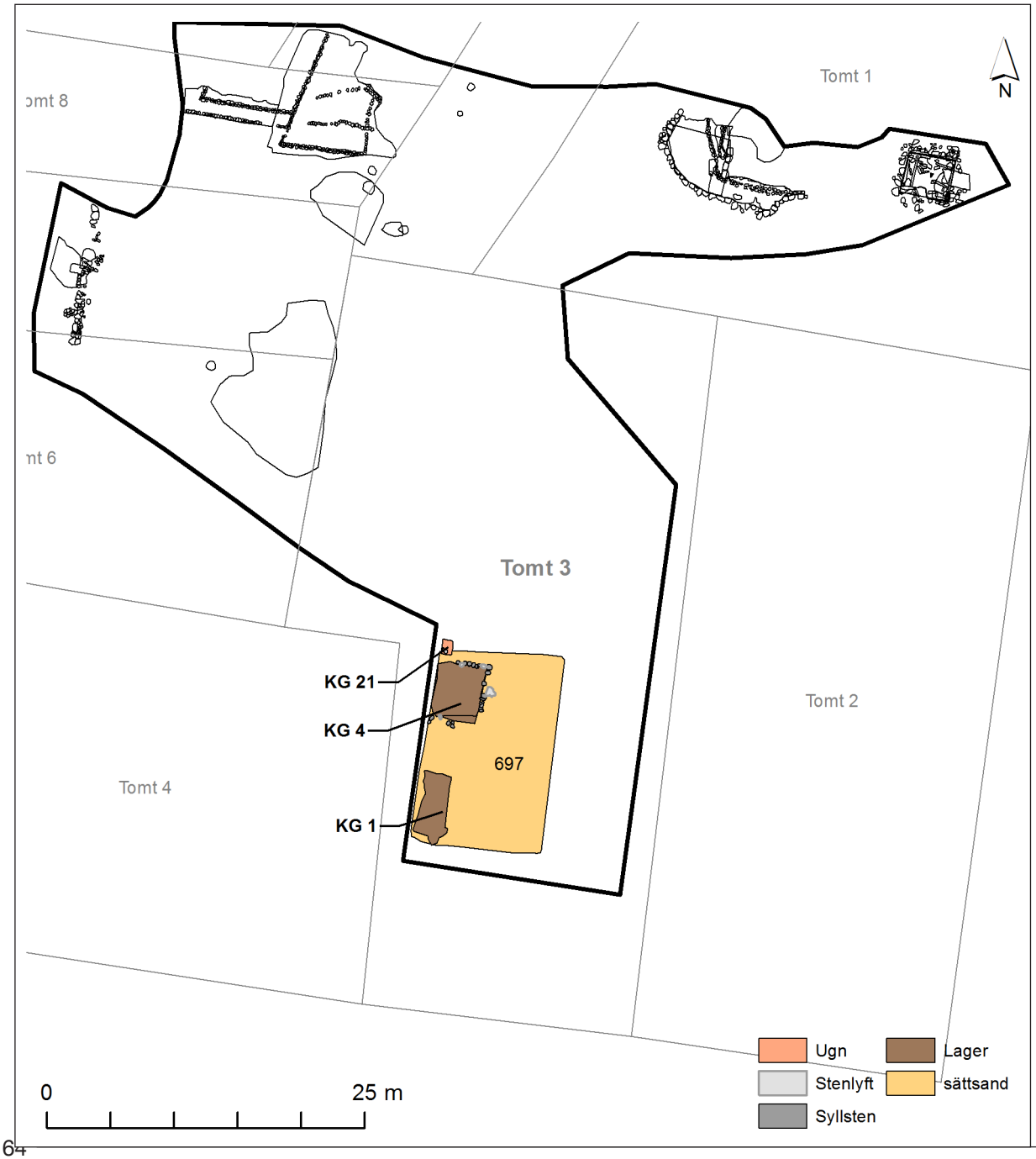

Figur 43. Plan över kontextgrupper inom fas 2, tomt 3. Skala 1:500.

Daterande fynd

KG 1 (274) och odlingslager 695

Fnr	Kontext	Kategori	Datering	Övrigt
43	695	mynt	1635	Drottning Christina, 1/4 öre
48	695	mynt	korroderat	
93 A	695	kritpipa	1756-69	tillverkad på Pipbruket Kronan i Norrköping. Märkt N9
93 B	695	kritpipa	1640-80	engelsk, odekorerad
93 C	695	kritpipa	1700	engelsk, med dekor "Krona/Krona"
93 D	695	kritpipa	1640-50	holländsk, dekor "Fransk lilja i tre rader"
93 E	695	kritpipa	1640-80	holländsk, dekor "dubbel tagg med prick"
112	695	kakel	1600-tal	fris, växtmotiv
125	695	fajans	1600-tal	vit insida, lila (mangan)
134	695	fajans	1600-tal	svagt lila och vit
136	695	fajans	1600-tal	blåvit, polykrom, geometrisk, kinesiserande
139	274	fajans	1600-tal	blåvit, grov
158	274	stengods	1600-tal	Westerwald
160	695	stengods	1600-tal	Westerwald
206	695	rödgods	1650-tal	gryta
224	695	rödgods	1630-1650	grytor
226	274	rödgods	1670-1720	fat, skålar

sin sammansättning och torde knappast vara avsatt. En sannolik tolkning är att ett trägolv lagts på en yta som jämnats till för ändamålet men som inte särskilt preparerats i övrigt. Fyndinnehåll och sammansättning för KG 1 stämmer väl överens med det underliggande lagret 695, som klassificerats som ett odlingslager. Odlingslagret antas ha byggts upp under relativt lång tid, vilket antyds av fynd med som täcker in stora delar av 1600-talet. Förslagsvis hör golvet till en sen del av 1600-talet, med slutpunkt vid rysshärjningarna 1719. Byggnaden har sannolikt varit av enklare karaktär, då inga spår fanns av syllsten från en stengrund.

Kontextgrupp 4, syllstensgrund

Kontext	Typ
346	syllstensrad
557	syllstensrad
698	stolphål
705	stolphål
767	syllstenar

Kontext	Typ
773	stenlyft
782	stenlyft/grop
992	golvlager
1005	bränt trä
1015	sättsandslager

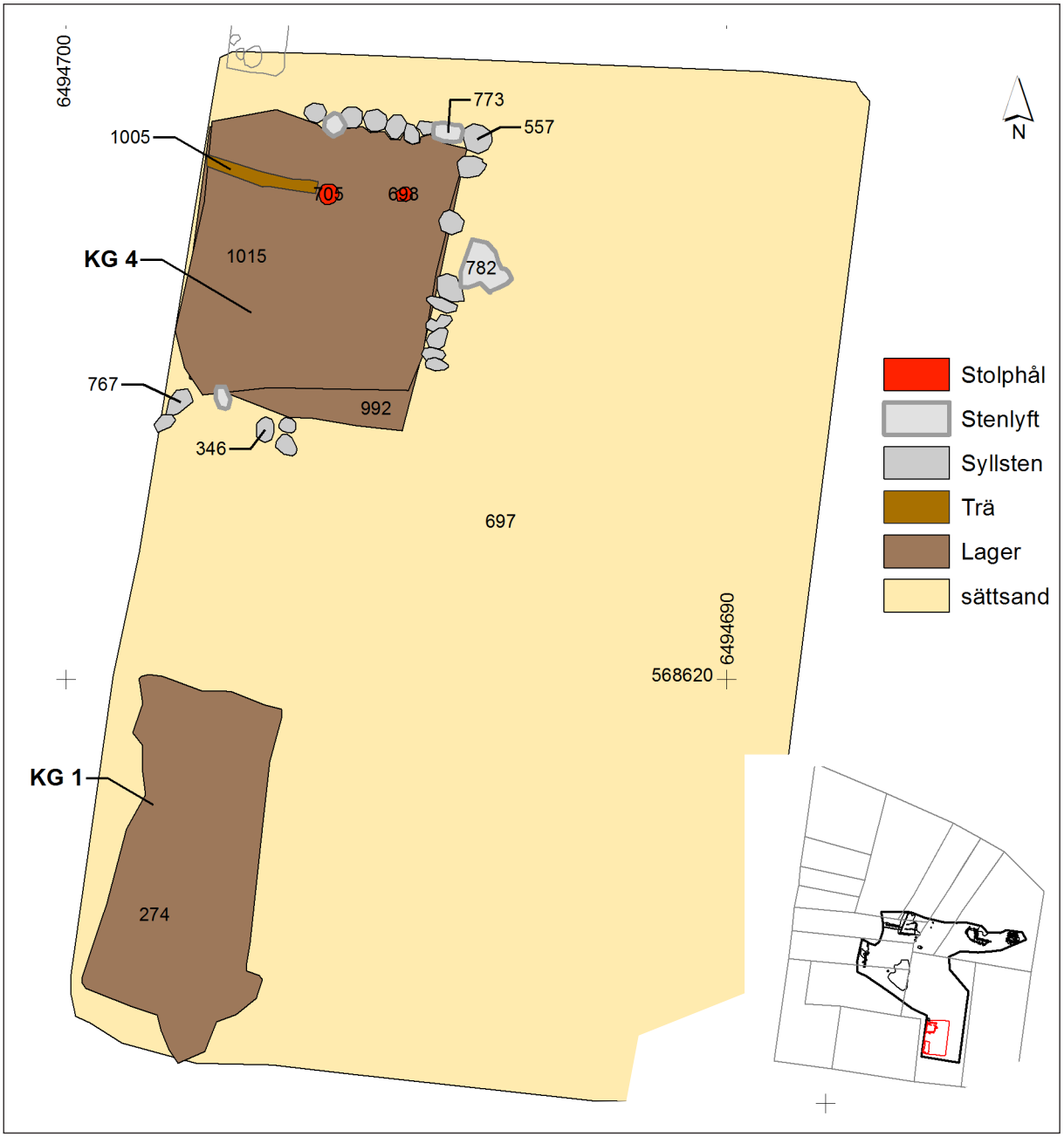

Figur 44. KG 4 med lämningar av ett syllstenshus. Skala 1:100.

Daterande fynd KG 4

Fnr	Kontext	Kategori	Datering	Övrigt
129	992	fajans	1600-t	blåvit, geometrisk, cirklar

KG 4 utgjordes av resterna av ett syllstenshus. Huset var cirka 5 meter långt och hade en bevarad bredd av cirka 4 meter. Syllen var relativt välbevarad i den nordöstra halvan, i övrigt återstod endast enstaka stenar. I den sydöstra delen skars syllen av avfallsbingen 291. Syllen var 0,3–0,5 meter bred och cirka 0,25 meter hög. Den var uppbyggd av 0,15–0,3 meter stora naturstenar. Några mörkfärgningar inom syllen (773) utmärkte platser för saknade stenar. Längs den östra sidan fanns ett cirka 0,60 meter brett avbrott i syllen som kan vara spår efter en ingång. I anslutning till avbrottet fanns en större grop (782) som kan vara efter en tröskelsten. Innanför syllen låg ett tunt lager av sand (1015) ovanpå ett 0,01–0,03 meter tjockt lager (992) av brunsvart, något humös silt. I dess norra del låg resterna av en förkolnad bjälke (1005), i öst-västlig riktning, med fortsättning in i den västra schaktväggen. Den var cirka 0,15 meter bred och den del som återfanns i schaktet var 1,1 meter lång. I anslutning till bjälken fanns stor inblandning av kol i lagret 992. I linje med bjälken fanns två stolphål (698 och 705). Av dessa återstod endast bottnarna till cirka 0,06 meters djup. Fyllningen utgjordes av rödbränd sand, av samma typ som i lager 1015. Lager 992 har tolkats som ett golvlager/tramplager. Därunder följde 697, ett sättsandslager som täckte hela den södra delen av tomt 3 och under detta 695, det odlingslager som återfanns på i princip hela tomten.

Komplexet har tolkats som resterna av en enklare byggnad på syllstensgrund. Grunden har anlagts på ett sättsandslager 697 som lagts ut över hela den undersökta delen av tomten. Detta har skett vid ett tillfälle när tomten strukturerats om, förslagsvis efter stadsregleringen omkring år 1660. Därefter har huset byggts upp på syllstenar. En ingång har funnits i öster, men det kan ha funnits flera. Drygt 1 meter från den norra väggen har en mellanvägg avgränsat ett mindre rum. Spåren av mellanväggen utgörs av bjälken 1005 och stolphålen 698 och 705. Stolphålen kan även indikera läget för en innerdörr.

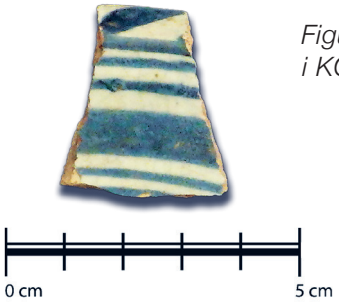

Figur 45. Fajansskärvan (F129) som hittades i golvlagret 992 i KG 4. Foto taget av Helmut Bergold.

Figur 46. Översikt över syllstensgrunden KG 4. I förgrunden till höger syns avfallsbingen 291, som beskrivs under fas 4. Foto taget från söder av Jonna Sarén Lundahl.

Dateringen av denna byggnad är något problematisk då den i princip saknar dateranде fynd. I lager 992 påträffades endast en skärva av blåvit fajans med övergripande datering till 1600-talet. Stratigrafiskt sett skärs husgrunden i sydöst av avfallsbingen 291 som troligen hör hemma i 1700-talets senare halva. En datering föreslås till fas 2, perioden mellan regleringen omkring år 1660 och rysshärjningarna år 1719.

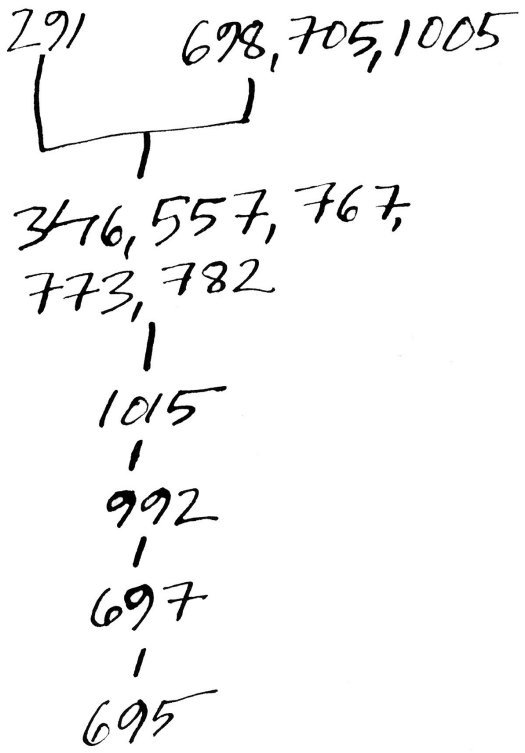

Figur 47. Matris över stratigrafiska relationer rörande KG 4.

Kontextgrupp 21, ugn

Kontext	Typ
3477	ugnsbotten
3790	sten
3822	trä

KG 21 hade som huvudinslag en ugnsbotten, 3477. Ugnen fortsatte in i den västra schaktkanten och dess fulla utsträckning kunde inte klarläggas. Den synliga delen var cirka 1,1x0,9 meter stor och hade tydligt rundade hörn. I ytan, längs den norra kanten, fanns en träbjälke (3822) som var cirka 0,6 meter lång och upp till 0,1 meter tjock. I ytan syntes även ett antal stenar (3790) med oklar koppling till konstruktionen. Endast botten återstod av konstruktionen vars återstående djup varierade från 0,2–0,5 meter. Fyllningen utgjordes av lucker, humös silt med markant inslag av tegelkross, stora kolbitar och sintrad lera. I botten och längs kanterna återfanns några nästan hela tegelstenar. I mitten av anläggningen iakttogs en tunn, bränd lins med stort inslag av sintrad lera. Ovanpå och omkring ugnen fanns ett tunt, fragmentariskt tramplager (800). Lagret innehöll fynd med datering till andra halvan av 1600-talet, vilket väl sammanfaller med det enda daterande fyndet från ugnen. Det utgjordes av en fragmentarisk kritpipa med datering till 1660–1680.

Tolkningen av ugnens användningsområde kvarstår. Makroanalys av två prover visade att hög temperatur uppnåtts i ugnen men en nästan total frånvaro av fröer relaterade till mathantering gör att det mindre troligt att ugnen använts för matlagning. En viss ledning vid tolkningen kan man möjligen få av bouppteckningarna från åren 1733 och 1787. I båda redovisas ett brygghus på trädgårdstomten och år 1787 specificeras att där finns "2ne inmurade kopparpannor". Ugnsresten 3477 skulle möjligen kunna vara en blygsam rest av detta brygghus. Dock bör man då ha rysshärjningarna år 1719 i minnet ...

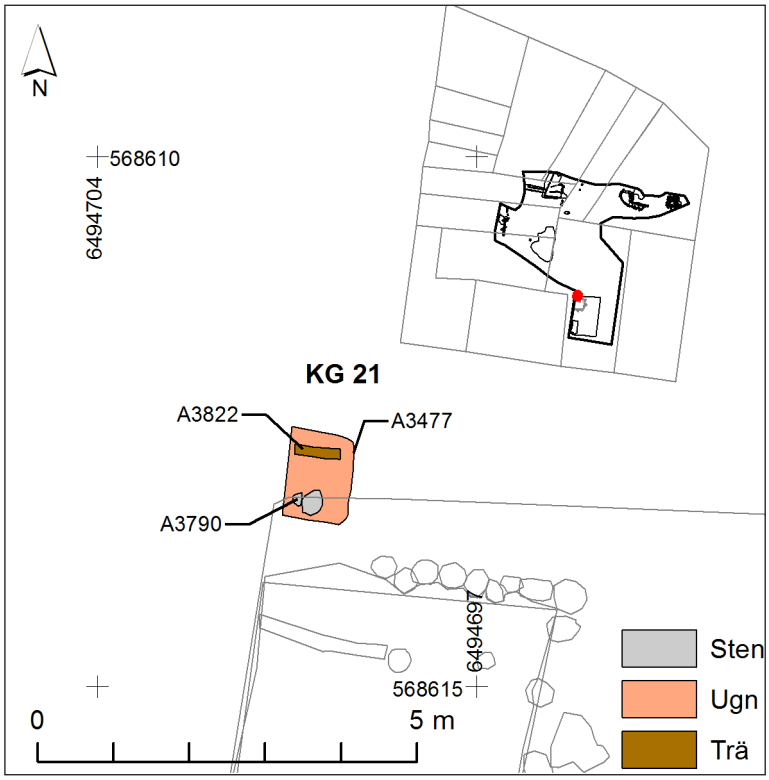

Figur 48.
Plan över KG 21, lämningar av en ugnskonstruktion. Skala 1:100.

Figur 49. Framrensad ugnsbotten 3477. Foto i lod taget av Kajsa Andreasson.

Daterande fynd, KG 21

Fnr	Kontext	Kategori	Datering	Övrigt
97	3477	kritpipa	1660-1680	holländsk, rillbandsdekor

Fas 3

Kontextgrupp 6, brunn

Kontext	Typ
1126	nedgrävning
1149	brunnskar av sten
1245	fyllning/fodring

I undersökningsområdets sydvästra hörn påträffade en brunn, KG 6. Den fortsatte in i schaktkanten varför den inte kunde dokumenteras i sin helhet. Den var inte heller möjlig att gräva till bottennivå på grund av rasrisken för intilliggande fastighet. Vid undersökningen frilades drygt 3,5 meter av en sektion genom brunnens centrala del. Att märka är dock att brunnen inte låg i hörnet av tomt 3, som befann sig cirka 8 meter längre åt söder. När brunnen byggdes grävdes först en grop (1126), cirka 3 meter i diameter och med obekant djup. I denna placerades ett kallmurat brunnskar (1149) av rundade naturstenar, stabiliserat av fyllning (1245) av samma typ som omgivande mark. Själva brunnen var i huvudsak fylld med ett mörkt siltigt material som innehöll en hel del kol. I den översta metern var fyllningen mer humös. Där fanns också ett stort inslag av tegelkross. Brunnen var nedgrävd genom golvlagret 274 i KG 1 och följaktligen även genom odlingslagret 695. Detta stämmer bra med de få daterande fynd som påträffades i fyllningen. En brunn kan också återfinnas i de två bevarade bouppteckningarna från åren 1733 och 1787. År 1733 beskrivs "en liten trägård med brunn ..." och år 1787 "en stensatt källa med pump". Sannolikt är det den aktuella brunnen som är i bruk åtminstone sedan rysshärjningarna år 1719. Den används under 1700-talet och nämns i skrift år 1787 men kan ha varit i drift avsevärt längre tid. En given slutpunkt finns egentligen först när tomten bebyggs med hyreshus år 1903.

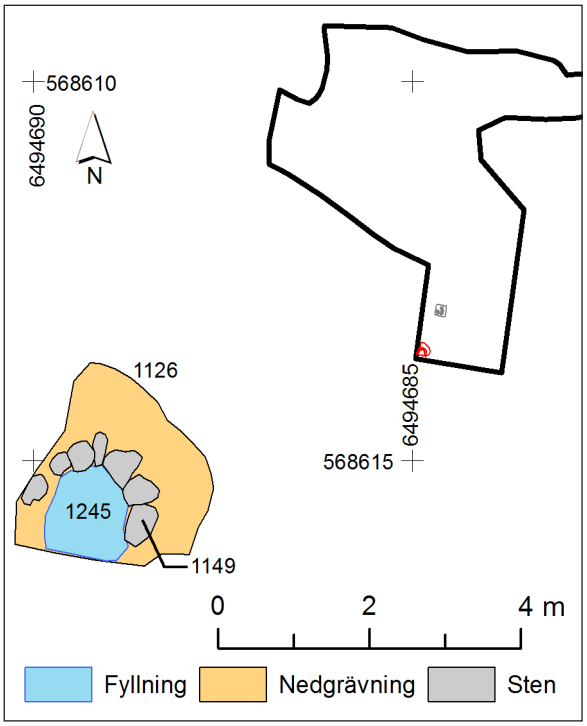

Figur 50. KG 6. Skala 1:100.

I tomtens södra del fanns en grupp av störhål som sannolikt ingått i ett avgränsande staket, kanske en gärdsgård. Till gruppen räknas 3398, 3406, 3415, 3423, 3432, 3440, 3447 samt 3471. Konstruktionen blir närmast bågformad och följer nedgrävningen för brunnen KG 6. Tillgängliga dateringar för brunnen pekar på fas 3–4, vilket stöds av stratigrafiska iakttagelser. Dock kan en tidigare brunn varit förlagd till samma plats. Förloppet kunde inte klarläggas då brunnen inte kunde grävas i botten på grund av rasrisk.

Daterande fynd

Fnr	Kontext	Kategori	Datering	Övrigt
85	1245	kritpipa	1680-1750	holländsk, "Ögon-flera Rill-Ögon"
175	1245	flintgods	1700-tal	vit, olika kärl
176	1245	flintgods	1700-tal	mynning, växtmotiv, rosa-guld

Figur 51. Brunnen KG 6 sedd uppifrån. Foto taget av Jonna Sarén Lundahl.

Figur 52. Brunnen KG 6 framrensad. Foto taget från nordväst av Jonna Sarén Lundahl.

Figur 53. Sektion genom brunnen KG 6 efter att norra halvan grävts bort. Foto taget från norr av Jonna Sarén Lundahl.

Fas 4

Till denna räknas även KG 6 som finns kvar från fas 3.

Kontextgrupp 3, avfallsbinge

Kontext	Typ
291	avfallsbinge
728	brädor
1048	brädor

KG 3 är en grupp bestående av en avfallsbinge (291) samt rester av minst sju brädor (728, 1048). Bingen var närmast kvadratisk, cirka 2,15x2,20 meter stor. I botten sluttade den mot öster. Minsta uppmätta djup var 0,32 meter, största djup var 0,66 meter. Bingens väggar hade klätts med lera och brädorna låg i sådana positioner att de kan antas vara rester av en överbyggnad av trä. Fyllningen var heterogen med olika schatteringar av silt med ökande inslag av lera mot botten. Närmast botten var fyllningen snarast humös. I det nordvästra hörnet fanns ett stolphål (548) av senare datum.

I bingen fanns ett stort antal fynd som var fördelade med fler fynd mot botten och mot sidorna. Detta tolkades som att bingen rensats ur och återfyllts vid flera tillfällen. Bland fynden märktes speciellt cirka 40 skärvor av kinesiskt porslin. De kom från minst tre tekoppar, två fat samt två eller tre skålar. Porslinet tillhör en teservis av den typ som började förekomma i landet när Svenska Ostindiska Kompaniet hade etablerats år 1731 (se mer bilaga 7, Göte Nilsson-Schönborg). Bland de andra fynden märktes fragment av ett tiotal flaskor, varav de flesta kunde identifieras som apotekskärl, två monokelglas och stora mängder fönsterglas. Dessutom innehöll bingen skärvor från minst åtta kärl av flintgods av Wedgwood-typ och ett stort antal kärl av rödgods. Bingens västra ytterkant överlagrades av KG 5, ett golvlager som tillhör fas 5.

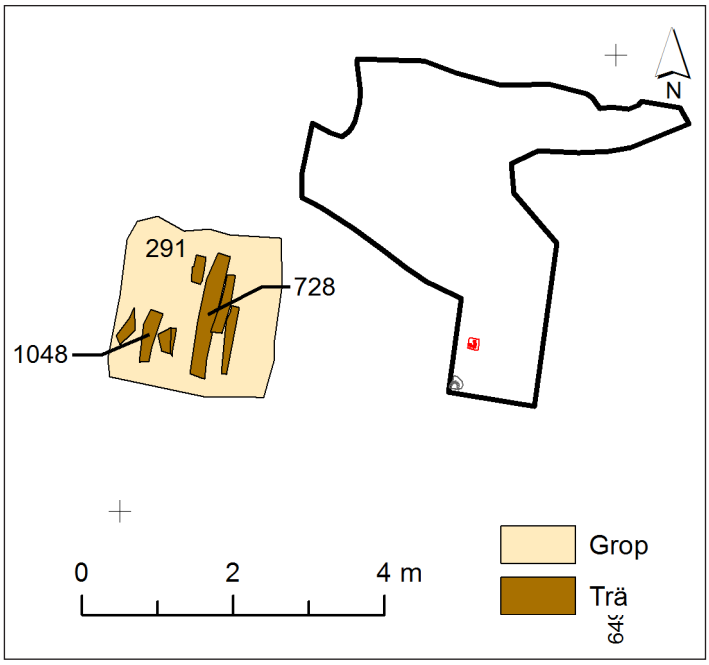

Figur 54. KG 3. Skala 1:100.

Figur 55. Avfallsbingen 291 efter framrensning. Foto taget från norr av Jonna Sarén Lundahl.

Figur 56. Avfallsbingen 291 under tömning. I botten anas trägolvet. Foto taget från norr Daniel Andersson.

Figur 57. Sandra och Kajsa beundrar Daniels senaste fynd i avfallsbingen 291. Foto taget av Jonna Sarén Lundahl.

Daterande fynd, KG 3

Fnr	Kontext	Kategori	Datering	Övrigt
143	291	fajans	1600-tal	blåvit, geometrisk
144	291	fajans	1600-tal	vit, antydan till mangan
148	291	porslin	1700-tal	blåvit, floralt, skålar, flera kärl
149	291	porslin	1700-tal	blåvit, koppar, två kärl
151	291	porslin	1700-tal	blåvit, växtriket, tekopp
153	291	porslin	1700-tal	blåvit, landskap
168	291	flintgods	1700-tal	vit glasyr, geometrisk, relief, fat
169	291	flintgods	1700-tal	vit-blå, blommor, skål
170	291	flintgods	1700-tal	gråvit, gåshud, fat
171	291	flintgods	1700-tal	vit, gåshud, fat
172	291	flintgods	1700-tal	vit, brun växtdekor, fat
173	291	flintgods	1700-tal	gulgrå, gåshud, vågig kant, fat
174	291	flintgods	1700-tal	gulgrå, gåshud, vågig kant, fat
177	291	flintgods	1700-tal	blåvit, blommor
178	291	rödgods	1680-tal	vitler- o odekorerat, blandade kärl
179	291	rödgods	1680-tal	fat, växtmotiv, sgrafitto
180	291	rödgods	1680-tal	fat/skål, tulpan
181	291	rödgods	1680-tal	skål, hänklar, blommotiv

Figur 58. En rektangulär koboltblå flaska från avfallsbingen 291. Foto taget av Sandra Lundholm.

Figur 59. En välbevarad kinesisk skål från avfallsbingen 291. Foto taget av Jonna Sarén Lundahl.

Fas 5

Figur 60. Fas 5. Skala 1:500.

Figur 61. Golvlagret KG 5 sett från norr. Foto taget av Sandra Lundholm.

Kontextgrupp 5, golvlager

KG 5 utgjordes av ett lerlager, 757, cirka 2,4 meter stort, med fortsättning in i den västra schaktkanten. Lagret var 0,01–0,07 meter tjockt och utgjorde sannolikt resterna av ett golvlager i en i övrigt försvunnen byggnad. Det överlagrade den västra ytterkanten av KG 3 (se fas 4). Därför bör KG 5 på stratigrafiska grunder föras till fas 5. Inga daterande fynd påträffades i golvlagret, Om det hört till en byggnad så har den varit försvunnen senast 1879 då en större ekonomibyggnad återfinns på platsen.

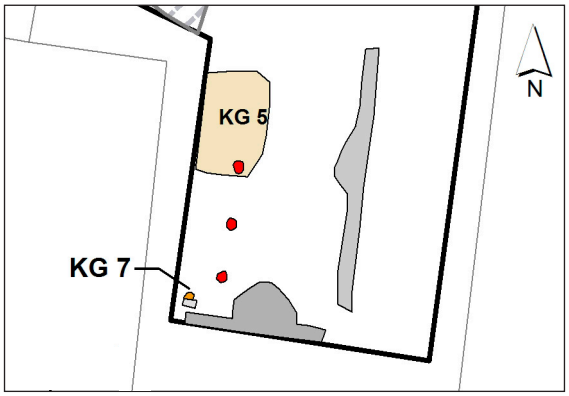

Figur 62. KG 5. Skala 1:500.

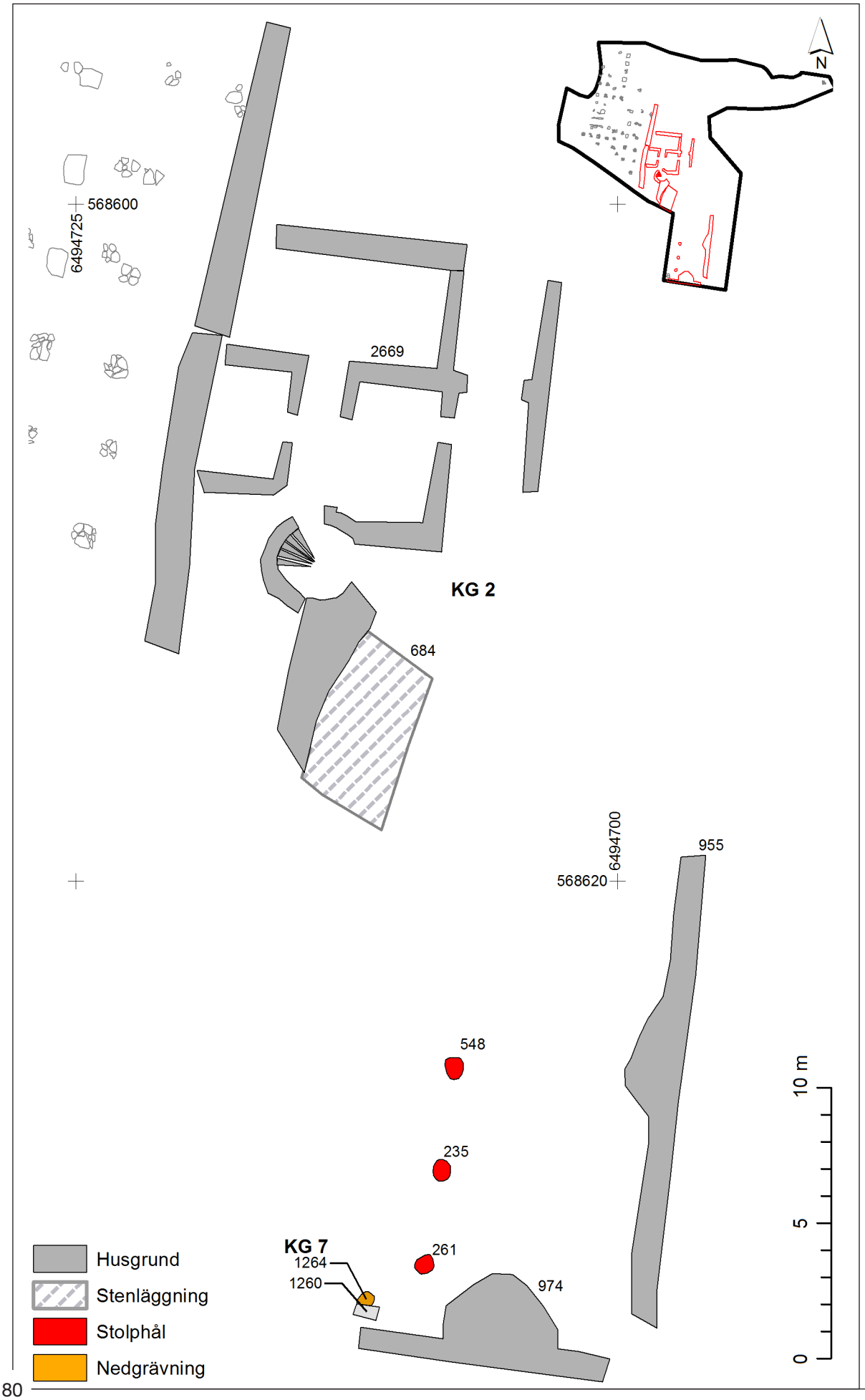

Figur 63. KG 2 och KG 7. Skala 1:200.

Kontextgrupp 7, stenfundament

Kontext	Typ
1260	stenfundament
1264	nedgrävning

KG 7 var stratigrafiskt yngre än brunnen KG 6. Den var anlagd inom den igenfyllda brunnens yta. Gruppen bestod endast av två kontext: 1260, som närmast kan beskrivas som ett stenfundament och 1264, en grop med rödbränd sand. Den förstnämnda fortsatte in i den södra schaktkanten. Bevarad storlek var 0,5x0,93 meter. Konstruktionen var uppbyggd av 0,10–0,15 meter stora naturstenar till ett djup av cirka 0,25 meter. Gropen 1264 låg direkt norr om 1260, också innanför avgränsningen till den igenlagda brunnen. Den var cirka en halvmeter i diameter och cirka 0,1 meter djup. Fyllningen utgjordes av flera tunna horisonter av rödbränd, siltblandad sand.

Konstruktionens funktion har inte kunnat klarläggas, men ett användningsområde som spisgrund har föreslagits. Förklaringen står troligen att finna utanför undersökningsschaktet. Utifrån tidigare resonemang kan KG 7 kronologiskt förläggas till 1800-talet.

Figur 64. Kontextgrupp 2. Foto taget av Jonna Sarén Lundahl.

Kontextgrupp 2, husgrund och källare

Kontext	Typ
684	stenläggning
694	sättsandslager
974	husgrund, del av
955	husgrund, del av
2669	husgrund, del av

KG 2 är en grund och källare (974, 955, 2669) från de byggnader som uppfördes på tomten år 1903. Detta var första gången som den gamla trädgårdstomten användes för bostadshus. Huskroppen bildade en sammanhängande enhet. Vid St. Persgatan fanns butikslokaler. Genom ett portlider kom man in på en central gård där längor med många lägenheter sedan var grupperade längs alla sidor utom i sydväst, där tomt 4 bröt den annars rektangulära tomten. Husen revs sannolikt någon gång under 1970-talet. Förutom kvarstående grundmurar noterades även ett upp till 0,20 meter tjockt lager av sättsand (694) som ingått i planeringen av tomten. I anslutning till en tidigare ingång i huset återfanns stenläggningen 684, som var cirka 3x6 meter stor. Den var lagd av 0,10–0,15 meter stora naturstenar i ett cirka 0,15 meter tjockt lager av sättsand. Stenläggningen anslöt i väster till en av grundmurarna. Stenläggningen har tolkats som en gårdsplan på innergården till denna fastighet.

I övrigt noteras en rad med tre stolphål (235, 261, 548) av sentida karaktär, sannolikt från el- eller belysningsstolpar. De återfanns i tomtens sydvästra del, i en nord-sydlig rad. Kontexterna 235 och 261 skar lagret 274 (KG 1). Stolphålet 548 hade grävts ned i avfallsbingen 291 (KG3).

Tomt 5 och 6

Den stora hörntomten mot St. Persgatan – Källvindsgatan var precis som den andra hörntomten 2 och 3 ursprungligen två tomter och förekommer då som tomt 5 och 6 i längderna. Tomt 6 kallas länge ”trädgård” och ännu mot slutet av 1800-talet är tomten obebyggd. Den är också den enda tomten i hela kvarteret som inte har någon gatukontakt. Enligt den äldsta kända tomtlängden från 1729 har tomterna gemensamt nummer 1 men vid den nya numreringen delas tomt och trädgård i nummer 5 och 6.

1729
kopparslagarmäster, ålderman Jöns Fahlberg

… 1743
Fahlbergs änka

1752
kopparslagare Magnus Limnell

… 1774 …
Hedvigs kyrkas … (kort mellanspel av oklar karaktär. Endast från tomtöreslängd)

… 1786 …
bagaren Isak Dahlgren (kopparslagare Jöns Nystrand hyresgäst)

… 1790
bagaren Nils Dahlström (gift med Dahlgrens änka)

1802
assessor och borgmästare Brunbeck

1806
kopparslagare Anders Söderström

1810
färgaren Martin Christian Hoffstedt
(byte mot dennes gård Nedre Segern 4)

1823
fabrikör Mathias Printz (köpet går tillbaka av ospecificerad orsak)

1823
färgaren Hoffstedt

1831
professor Olof Noréus
(brunnsläkare i Söderköping)

1835
färgaren och fabrikören Carl Magnus Wetterling

1847
“mechanicus” Andrew Malcolm

Malcolm var från Glasgow och kom till Sverige tillsammans med flera av sina bröder i samband med Göta Kanal-bygget. Han flyttade från Motala till Norrköping år 1842 och blev snart engagerad i uppbyggnaden av stadens bomullsspinnerier. Han lät bygga gjuteri och mekanisk verkstad men huvuddelen av produktionen skedde i Wetterlings gamla lokaler i kvarteret Gropen. Under sin storhetstid ägde Malcolm tomterna 5–15 i kvarteret.

Figur 65. I bakgrunden syns "arbetarkasernerna" vid Källvindgatan. Centralt motiv är dock Öhmanska gården, en klassisk äldre stadsgårdstyp. Den låg på tomt 4 och revs 1934 när en av Norrköpings första bostadsrättsföreningar byggde nytt här. I bottenvåningen låg en Konsumbutik. Foto från år 1900. Källa: Norrköpings Stadsmuseum. Fotograf Wilhelm Wiberg.

1869

Holmens bruk köpte nummer 5–6 liksom flera andra tomter i Kopparkypen samt även Gropen 2–4 efter att Malcolm gått i konkurs 1868. Bruket var tydligen angelägna om tomterna längst norrut eftersom det förekommit processer om vattenrätt med flera tidigare innehavare, inte minst Malcolm. Genom att själva äga tomterna riskerade inte bruket några processer. Malcolm själv flyttade till en liten lägenhet i kvarteret Skeppet. Han levde till år 1881 och tillbringade tiden bland annat med att skriva en bok om Sveriges usla företagsklimat …

1887

Holmens bruk bygger tre stora "arbetarkaserner" på tomterna 5, 6 och 7 som därmed förenas. En del av nummer 6 styckas dock av och förenas med tomterna 13, 14 och 15, som också tillhör bruket. Där uppförs en stor, U-formad magasinsbyggnad år 1890 (enligt Saneringsinventeringen) och år 1912 ett bomullsmagasin (Helmfrid 1954:356). Så ser situationen ut år 1947 när Saneringsinventeringen gör sin kartläggning. Sannolikt revs sedan gårdshusen eftersom det uppges att stora delar av området var parkeringsplats senast på 1970-talet.

1976

såldes de före detta arbetarkasernerna till Riksbyggen, bostadsrättsföreningen Norrköpingshus, och de står kvar där än idag. Då hade dessförinnan Holmens bruk fått avslag på en ansökan om rivningslov år 1974. Byggnaderna ansågs dock vara av kulturhistoriskt värde. Den nye ägaren Riksbyggen fick år 1980 ett visst statligt stöd för att renovera byggnaderna.

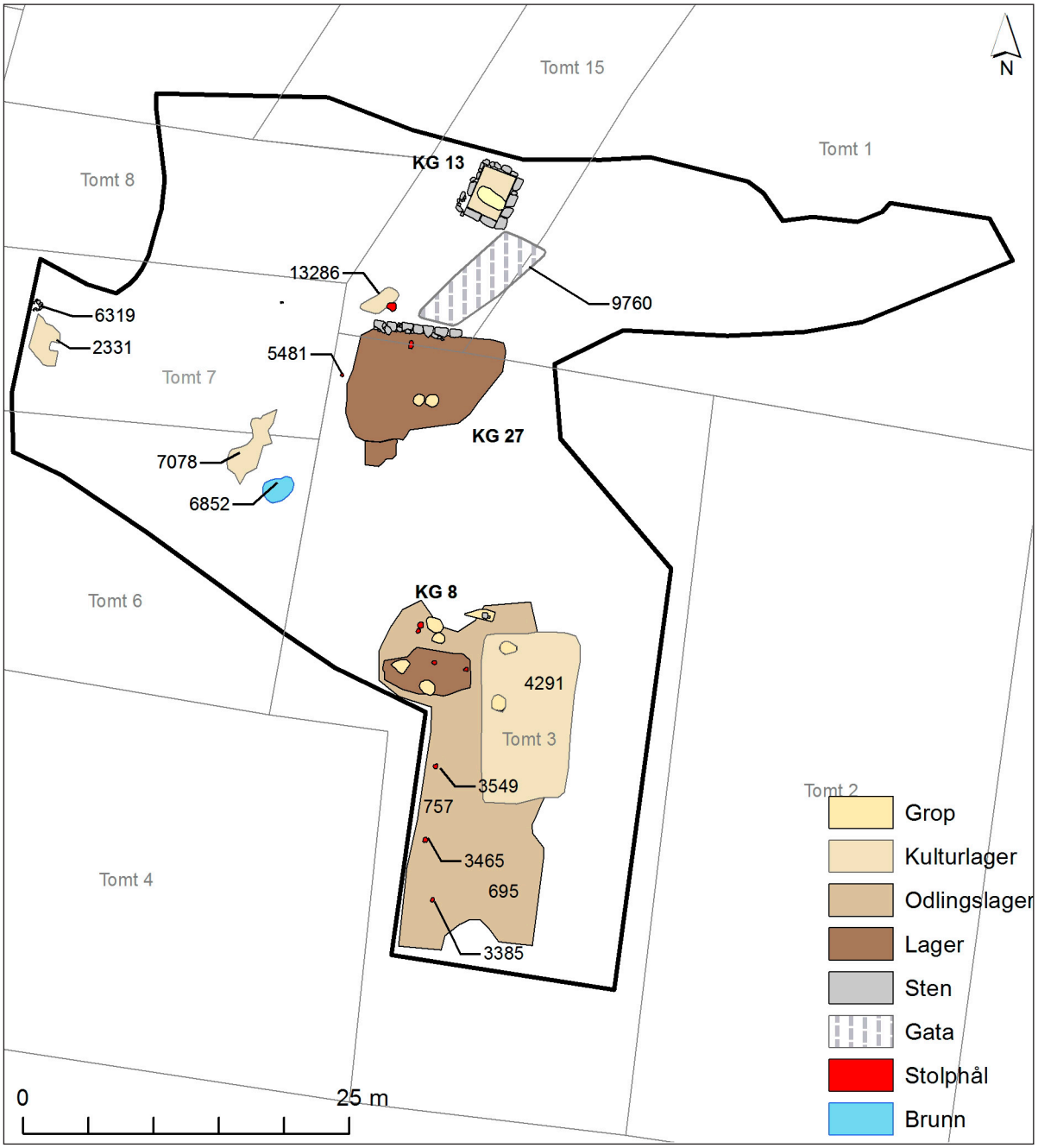

Figur 66. Fas 1. Skala 1:500.

Fas 1

Fasen representeras främst av utkastlagret 7078 som var cirka 6x2 meter stort i nord-sydlig riktning och upp till 0,10 meter tjockt. Lagret utgjordes av kolfärgad silt och dess mest markanta drag var en hög andel smidesslagg. Inom lagret fanns flera horisonter vilket pekar på att det legat öppet och fyllts på vid upprepade tillfällen. Där fanns även stora mängder oglaserad keramik som antyder att en krukmakare vid någon tidpunkt haft sin verkstad här. Dateringen till fas 1 vilar främst på stratigrafiska iakttagelser, då 7078 överlagrades av odlingslagret 5614 (se nedan). I 7078 återfanns även flera skärvor från skålar och grytor med datering till 1630-1650 (Fnr 223). Lager 7078 kan ses som en indikator för verksamhet inom närområdet under perioden innan stadsregleringen.

Till fasen hör även brunnen 6852 som påträffades under odlingslagret 5614. Brunnen var cirka 2 meter i diameter och drygt 1 meter djup. Den var av enkel typ och saknade skoning. Möjligen har den endast fungerat som vattenhål för kreatur. Fyllningen utgjordes överst av gråbrun silt. På cirka 0,5 meters djup blev fyllningen mörk-are och innehöll bland annat ben och fragmentarisk keramik. Under detta cirka 0,25 meter tjocka skikt blev fyllningen blötare och varvad med ljusare silt och sand. Vi har uppenbarligen en brukningshorisont, en naturlig igenläggningshorisont och en markutjämningshorisont varav den senare kan föreslås höra samman med stadsregleringen omkring år 1660.

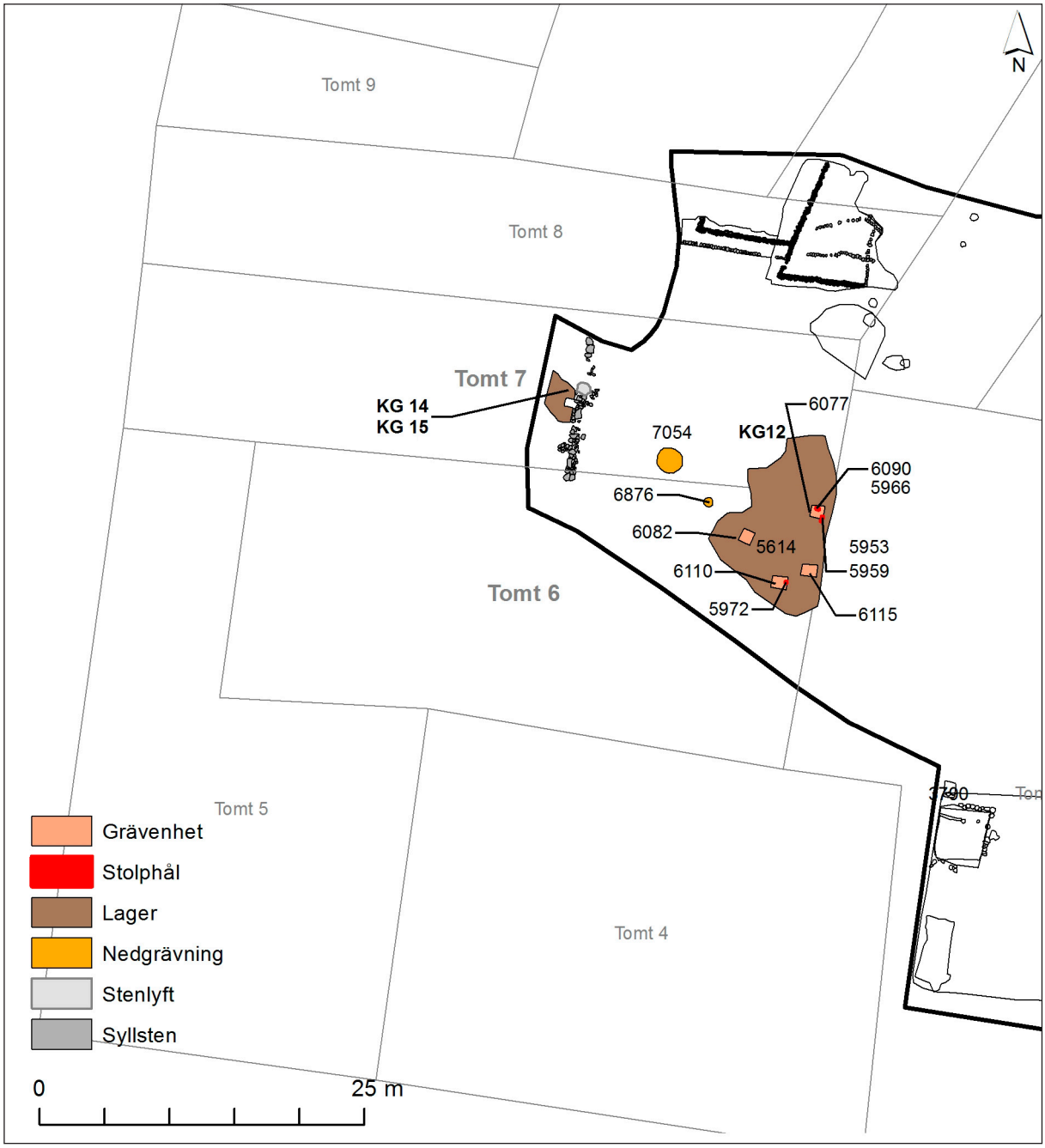

Figur 67. Fas 2. Skala 1:500.

Fas 2

Fasen karaktäriseras av det stora odlingslagret 5614, som var cirka 14 meter långt och upp till 9 meter brett, med nord-sydlig orientering. Det var 0,3–0,4 meter tjockt, som tjockast mot norr, samma håll som marken lutade åt. Lagret genomborrades av flera stenfundament som ingick i KG 9, fas 5. Materialet var siltig sand och i lagrets övre del fanns tydliga spadstick från brukningstiden.

Odlingslager 5614 låg vid tomtens östra gräns men de 3–4 metrarna i norr låg på andra sidan tomtgränsen till tomt 7. Lagret var avsatt på plats vilket bör tyda på att odlingen här skett samfällt mellan innevånarna på tomterna 6 och 7, alternativt att tomtgränsen justerats någon gång innan år 1729, när vi har den första kartan med tomtfigurer. I lagret upptogs fyra grävenheter (6077, 6082, 6110, 6115) för att bedöma stratigrafi och fyndfrekvens. De resulterade i ett relativt stort antal fynd som kronologiskt förankrade lagret i fas 2.

Daterande fynd, 5614
(anläggningar och grävenheter)

Fnr	Kontext	Kategori	Datering	Övrigt
80A	5614	kritpipa	1685-1705	holländsk, Gouda, klackmärke "Prins med PO"
80B	5614	kritpipa	slutet av 1600-tal	skaftbit med bladdekor
82	6077	kritpipa	1660-1750	holländsk, dekor "ögon-rill-ögon-rill"
103	6077	kritpipa	1679-1730	holländsk, Gouda, klackmärke "Tre Kronor"
117	6077	kakel	1600-tal	
123	6077	fajans	1600-tal	mynning, blåvit, konc. cirklar
133	5614	fajans	1600-tal	blåvit, geometrisk, floral dekor
187	6110	keramik	1630-tal	rödgods, grytdelar, hemring
191	6077	keramik	1680-tal	rödgods, fragmentariskt, rörskaft

Figur 68. Sopgrop 7054 tillhörande fas 2 på tomt 7. Foto taget från öster av Daniel Andersson.

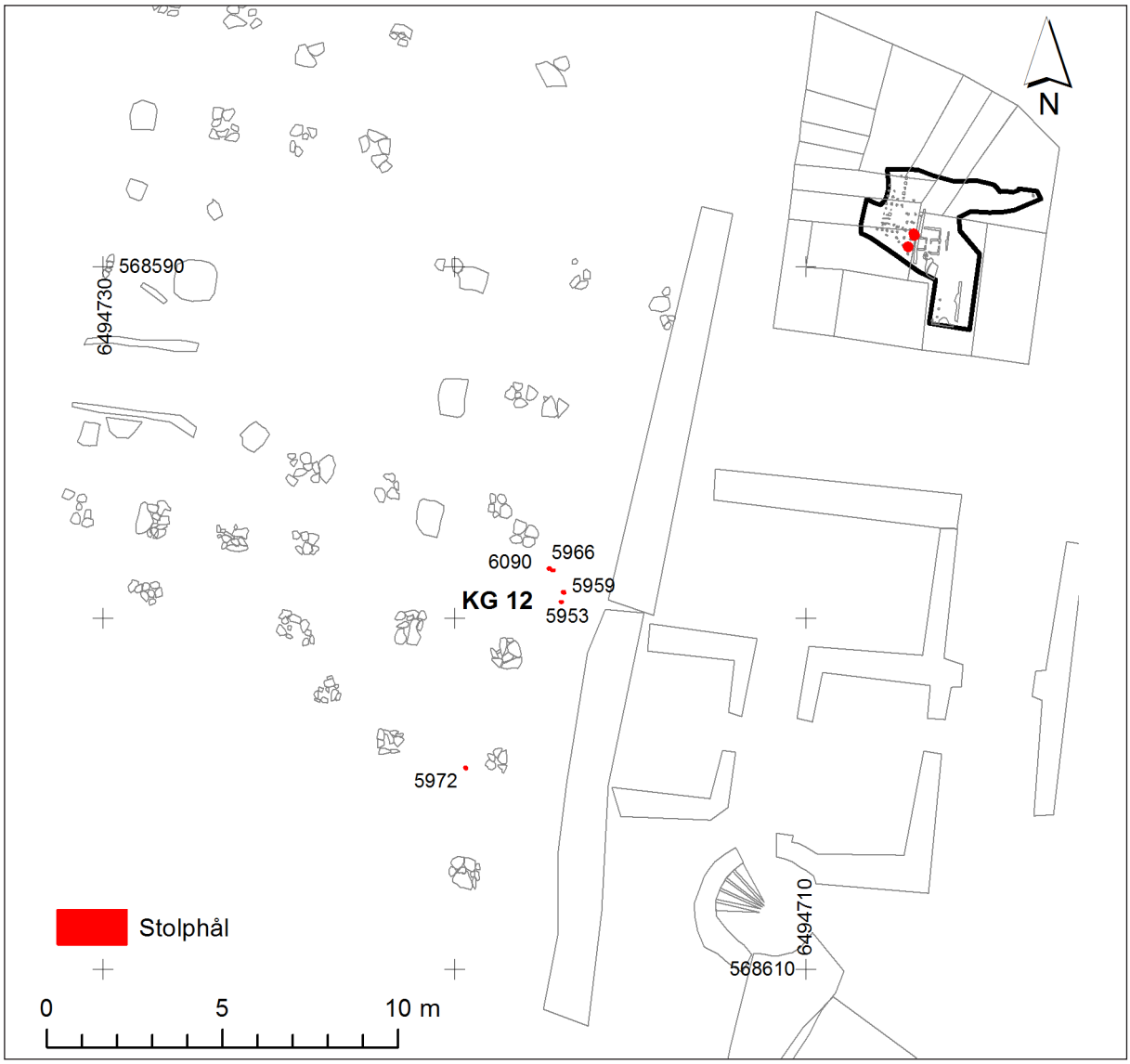

Figur 69. KG 12. Skala 1:200.

Kontextgrupp 12, grupp av störhål

Kontext	Typ
5953	störhål
5959	störhål
5966	störhål
5972	störhål
6090	störhål

Kontextgruppen består av fem störhål som framkom inom grävenheterna 6077 och 6110, som upptogs inom odlingslagret 5614. Endast 0,15–0,20 meter återstod av anläggningarna. Nedgrävningarna var 0,07–0,10 meter i diameter. De påträffades först vid undersökning av grävenheterna. Ett troligt förlopp är att den övre delen av odlinglagret jämnats till och påverkats vid senare markanvändning och att endast den understa delen av hålen fanns kvar. Störhålen var nedgrävda i odlingslagret 5614, men sannolikt under dess brukningstid. De har troligen ingått i en inhägnad eller avspärrning.

Kontext 6876, grop

Kontexten 6876 utgjordes av en cirka 0,75 meter stor grop. Den var cirka 0,27 meter djup och hade en lins av brunt organiskt material vid den yttre kanten. Linsen fortsatte även i bottennivå och har tolkats som resterna av ett flätverk av trä. Denna har bildat en nedsänkt behållare. Fyllningen bestod av grå silt och flera större stenar (0,10–0,25 meter) som saknade funktionellt samband med konstruktionen. De har antagligen hamnat där som fyllning. Gropen låg nära odlingslagret 5614 och det är troligt att den använts till förvaring av matvaror eller råvaror. En ledtråd till användningsområde gavs av ett makrofossilprov (PM 7077). Provet innehöll bland annat 16 fröer av opievallmo, en indikator för att medicinalväxter odlats i kvarteret. Gropen har inte kunnat ges någon närmare datering då den saknar såväl stratigrafiska relationer som daterbara fynd. Den kan dock med viss säkerhet räknas till fas 2 eftersom den här delen av området i princip saknar faserna 3–4, som troligen hyvlats bort i sen tid.

Fas 5

Till denna fas har förts ett cirka 1,5x1,5 meter stort, förmultnat träkar (6893). Karet kom nära schaktkanten i sydöst och intill själva kanten kom ett heterogent avfallslager med inslag av läder, bark, pinnar, tegel, spik, träflis, buteljglas och en sko. Karet tolkades i fält som ett garverikar men ingen verksamhet från garvare har kunnat beläggas på tomten. Vad som ytterligare talar mot denna tolkning är att garverier krävde närhet till vatten. Visserligen kan en garvare ha bott på tomten och haft sin verksamhet nere vid Strömmen, men inga garvare är kända från den här delen av Strömmen. Ett förslag är i stället att karet var efterlämnat av en av de färgare som ägde tomt 5 och 6 i början av 1800-talet.

KG 9 är ett samlingnamn för 47 stenfundament samt några andra rester av två magasinsbyggnader som Holmens bruk lät bygga åren 1890 och 1912. De sträckte sig över tomterna 6–8. Alla fundament var cirka 0,5 meter höga, kvadratiska till grundformen, med cirka 0,9 meters sida. De flesta stenarna var huggna eller sprängsten, men det fanns även en del naturstenar.

Figur 70. Fas 5. Skala 1:500.

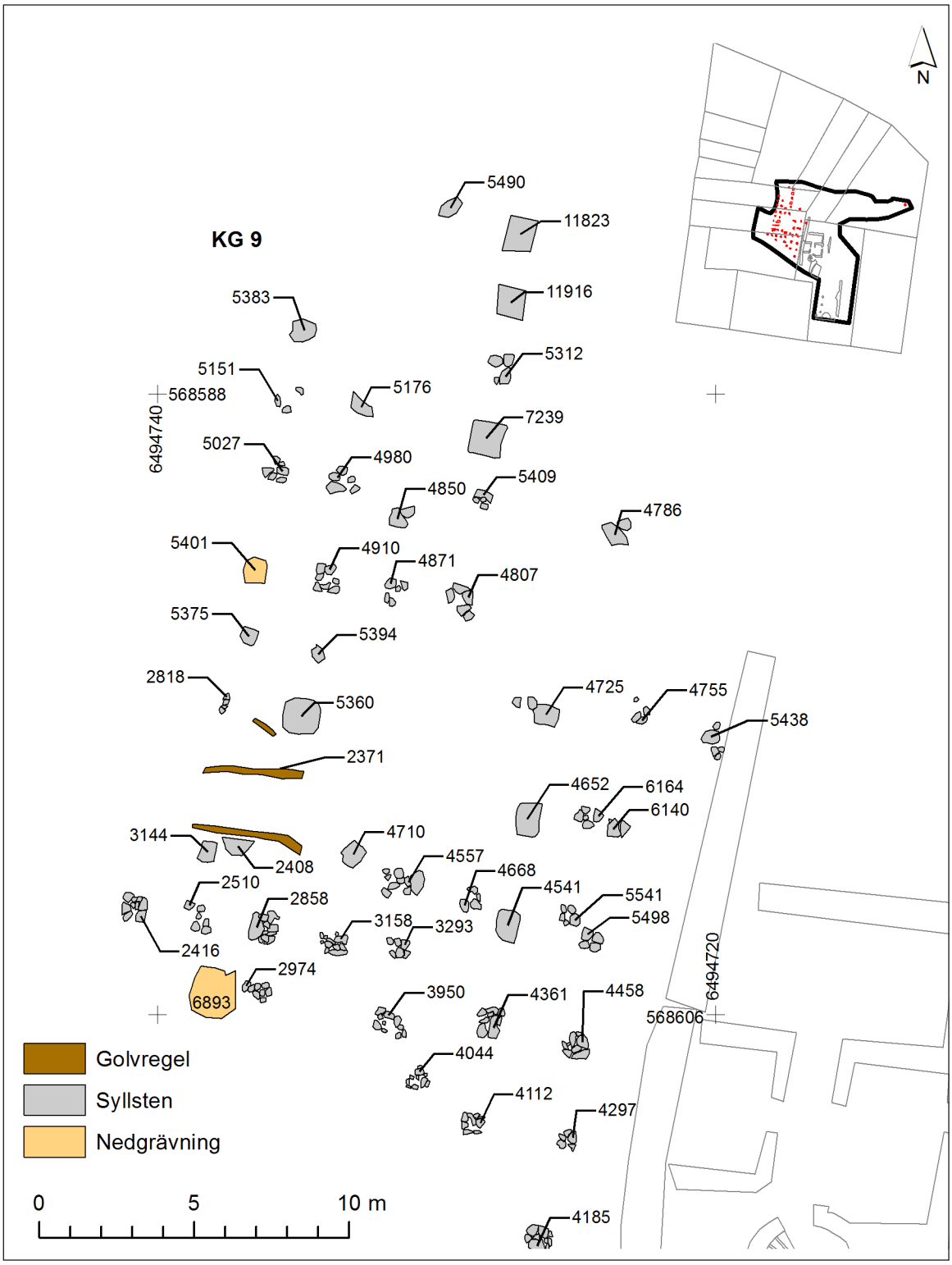

Figur 71. Kontextgrupp 9. Skala 1:200.

Tomt 7

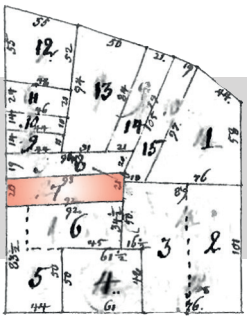

Tomt 7 var en av kvarterets minsta tomter som tillsammans med ”tvillingtomten” 8 låg norr om den stora dubbeltomten 5 och 6. Den hade västra kortsidan mot Källvindsgatan medan den andra kortsidan mötte tomterna 2 och 3:s nordvästra hörn. I skärningspunkten möttes sedan fyra tomter, förutom de nämnda även 8 och 15. Dess ringa storlek, drygt 650 kvadratmeter gjorde den överkomlig även för mindre bemedlade.

1729
Jonas Hammarsmeds arvingar

1747
mjölnaren Olof Olofsson (sköter Nordsteins kvarn på Bergsbron)

1760
buten Mons Grilsson

1766
bonden Anders Nilsson i Sundstorp, Kila socken (efter auktion)

1775
muraren Daniel Bergström

… *1785* …
En period av splittrad ägobild med hälften- och kvartsägare, som till exempel kronomagasinsdrängen Anders Olofsson Ryberg, besökaren Sam. Grönwall och timmerkarlen Jonas Pehrsson.

1798
garveriarbetaren Henrik Kinander köper den ena halvan men tar senare över hela tomten som då förenas under samma ägare.

1834
stadsfogden Johan Lundström

1835
Med fabrikör Carl Magnus Wetterlings köp är tomtens självständiga status över. Den slås först ihop med tomt 8, därefter i allt större enheter. Wetterling hade redan år 1827 byggt en klädesfabrik på tomterna Gropen 2–4, söder om Kvarngatan. Under åren därefter köpte han in flera tomter i Kopparkypen, antagligen dels för att ha mark tillgänglig för eventuell utvidgning, dels för att ha bostäder till sina anställda. Men Wetterling dog redan år 1841 och år 1847 såldes flera av hans tomter till nedanstående.

1847
mechanikus Andrew Malcolm

1869
Holmens bruk

1887
bygger bruket tre ”arbetarkaserner” längs Källvindsgatan, omfattande de västra delarna av tomterna 5–7. Dessa säljs sedan enligt nedan.

1976
Riksbyggen, bostadsrättsföreningen Norrköpingshus köper de tre fastigheterna i 5–7.

Figur 72. Gårdshus av äldre typ från kvarteret Kopparkypen. Detta är från tomt 1, men hus av liknande typ fanns säkert även på tomt 7. Elinstallationerna avslöjar dock att bilden är från 1900-talet, närmare bestämt år 1941, innan huset revs. Källa: Norrköpings stadsarkiv.
Foto: Carl Werngren.

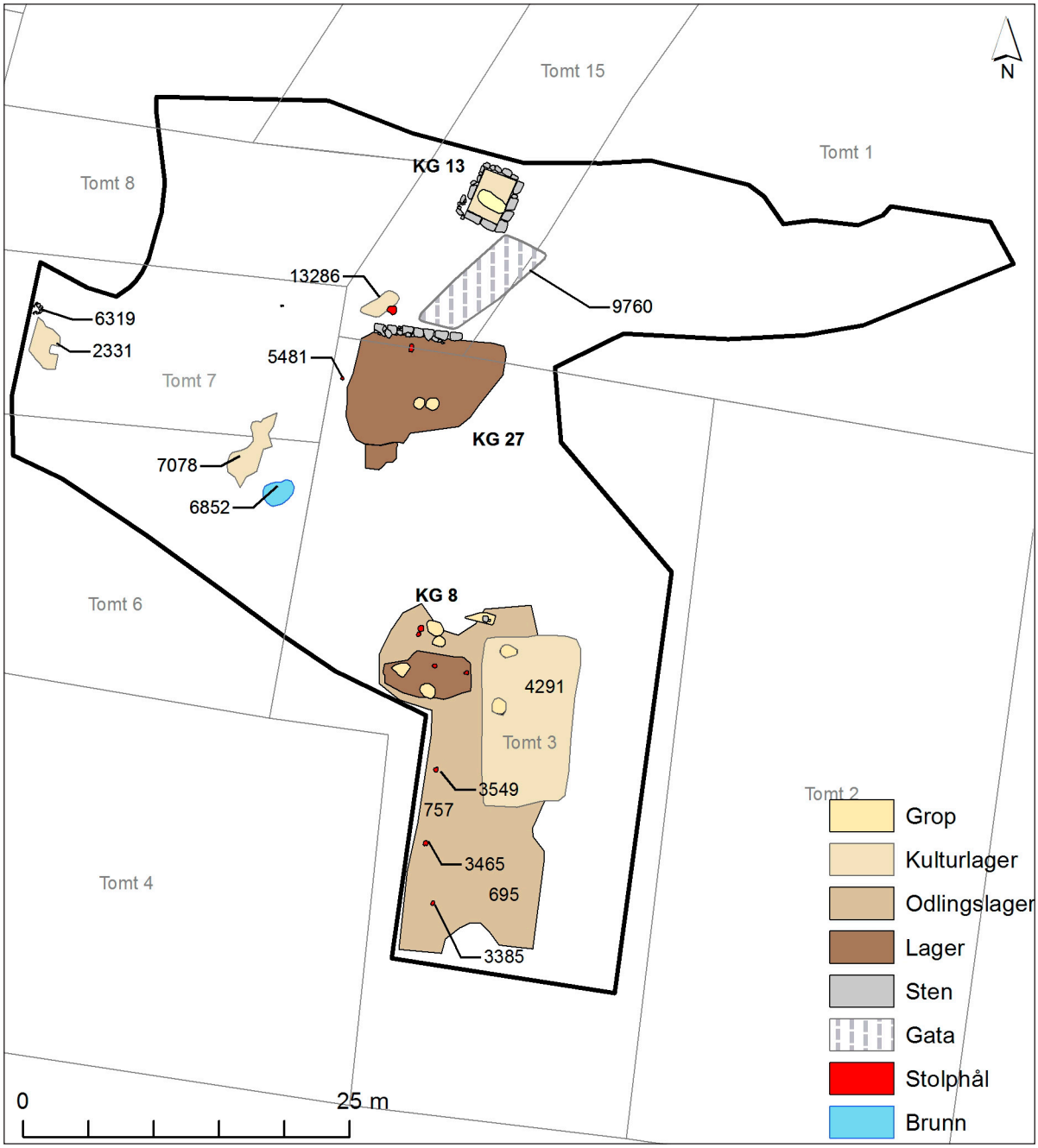

Figur 73. Fas 1. Skala 1:500.

Fas 1

Till fasen kan med någorlunda sannolikhet föras stolphålet 5481 som ligger som en solitär nära tomtgränsen mot tomt 3. I stolphålet fanns bevarade trärester från en spetsig stolpe med cirka 0,13 meters diameter. I fyllningen påträffades två skärvor av ett kärl av rödgods som kan dateras till 1630-talet. Stolphålet kan inte knytas till några kända kontext men kan möjligen ha samband med tomtgränsen.

Nära kanten av undersökningsområdet i väster framkom ett rundat stenfundament (6319), under lagret 2331 vars fynd huvudsakligen hör hemma i fas 1. Utjämningen av lagret har dock skett i fas 2. Lagret får därför en mer utförlig beskrivning under fas 2. Fundamentet kan därmed utan problem räknas till fas 1. Det hör troligen ihop med en konstruktion som i övrigt återfinns utanför undersökningsområdet.

Fas 2

Inom kategorin övriga anläggningar återfinns en större sopgrop (7054) som låg på bakgården. Den var cirka 0,8 meter i diameter och upp till 1,3 meter djup. Den hade karaktären av en grop för rasmassor snarare än en "traditionell" sopgrop. I gropen hittades flera fynd som stödde en datering till fas 2, bland annat en skaftbit från en kritpipa (F106) med datering till 1650–1690, kakel (F119) med repstavsdekor och växtmotiv som väl kan passas in i fas 2 samt keramik med vitlerdekor typisk för 1680-talet.

Kontextgrupp 14 och 15, husgrund

Kontext	Typ
1279	syllstensrad
2331	utjämningslager
2806	stenlyft (inom 1279)
6252	raseringslager

Kontextgrupperna 14 och 15 bildar tillsammans resterna av en byggnad. KG 15 utgörs i princip av en syllstensrad 1279 lagd närmast i nord-sydlig riktning. Av raden återstod cirka nio meter, med en bredd på 0,3–0,4 meter. Dess norra del bröts av ett sentida rörschakt, 2341. I anslutning till raden fanns ett raseringslager (6252) som delvis täckte ett golv- och utjämningslager (2331). Raseringslagret innehöll rikligt med tegelkross och kalkbruk. Det var cirka 5x3 meter stort, upp till 0,07 meter tjockt och fortsatte in i den västra schaktväggen. Under dess södra del vidtog det äldre utjämningslagret 2331 som innehöll fynd med huvudsaklig datering till fas 1 (Fnr 105, 124, 182, och 185). Lagret var 0,1–0,2 meter tjockt, med störst tjocklek i norr, vilket stämde med den ursprungliga markytans lutning. Dess översta skikt utgjordes av en mörkare, trampad yta, upp till 0,03 meter tjock. Den anslöt till stensyllen i öster och bör tillhöra samma fas. Ytan har tolkats som en del av ett golv i en byggnad där syllstensraden 1279 utgör den enda övriga materiella resten. I orienteringen följer raden den reglerade stadsplanen och bör föras till fas 2. Det känns också rimligt att fynden i utjämningslagret, under golvlagret, inte daterar bruknings-fasen utan härrör från ett tidigare skede.

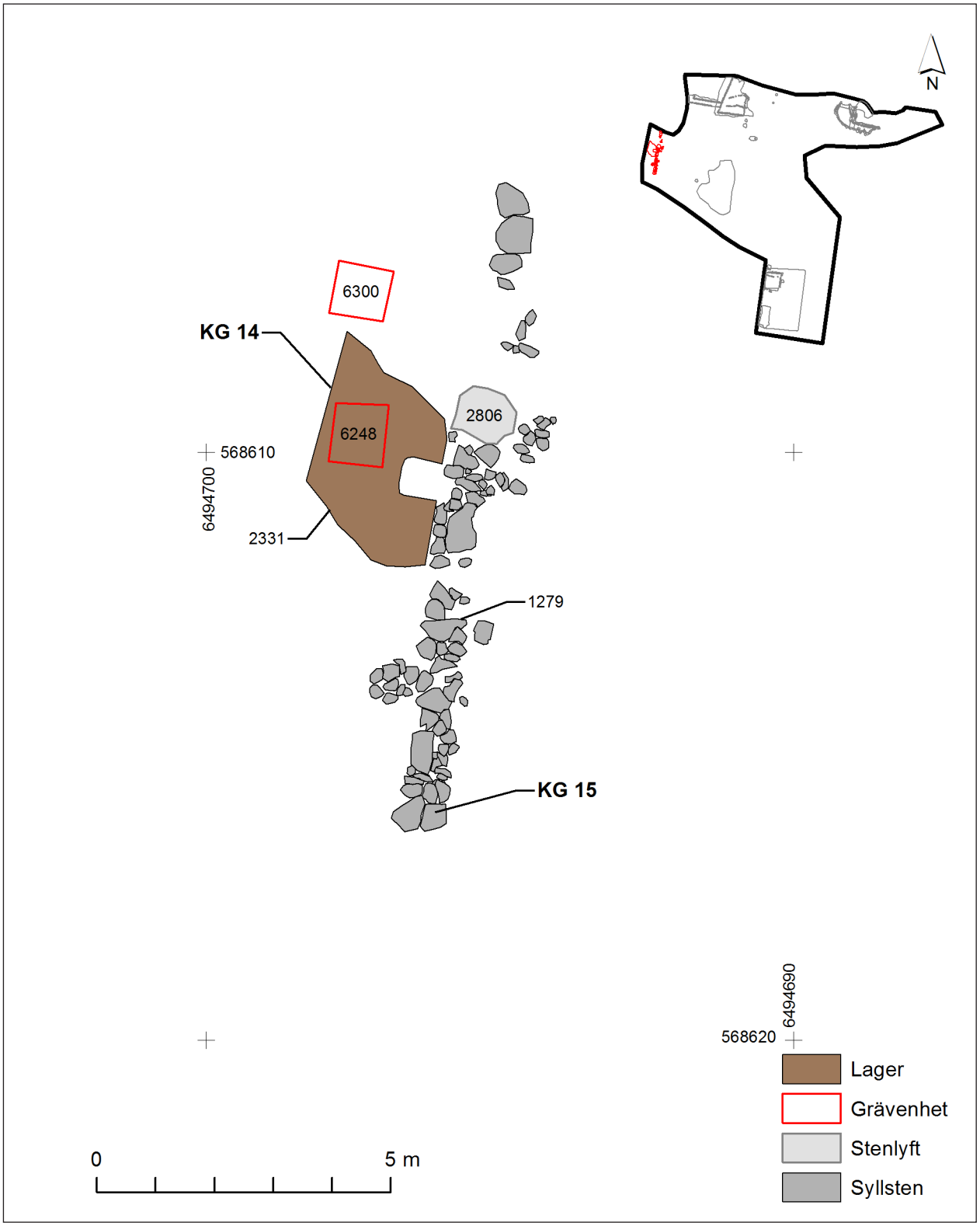

Figur 74. KG 14 och KG 15. Skala 1:100.

Fas 3

Kontextgrupp 10 och 11, stolphålsgrupper

KONTEXTGRUPP 10

Kontext	Typ
2273	stolphål
2291	stolphål
2301	stolphål
2311	stolphål
6095	stolphål
6130	stolphål

KONTEXTGRUPP 11

Kontext	Typ
2282	stolphål
2319	stolphål
6120	stolphål
6270	stolphål
6278	stolphål

Kontextgrupperna 10 och 11 utgörs av två stolphålsrader med sex respektive fem stolphål. Fyra av de fem stolphålen i KG 11 förefaller att vara direkta omstolpningar av äldre stolphål i KG 10. Båda grupperna överlagras i norr av raseringslagret 6252 men är grävda genom den ovan beskrivna golvytan 2331. Fyllningen var av samma typ som i raseringslagret. Stolpraderna löpte i nord-sydlig riktning och återfanns nära tomtens mitt. Förslagsvis utgör de spår av en intern tomtgräns, kanske i form av ett plank. Tomt 7 var under perioder delad mellan flera ägare som kan ha haft behov av att markera gränserna för sina ägor.

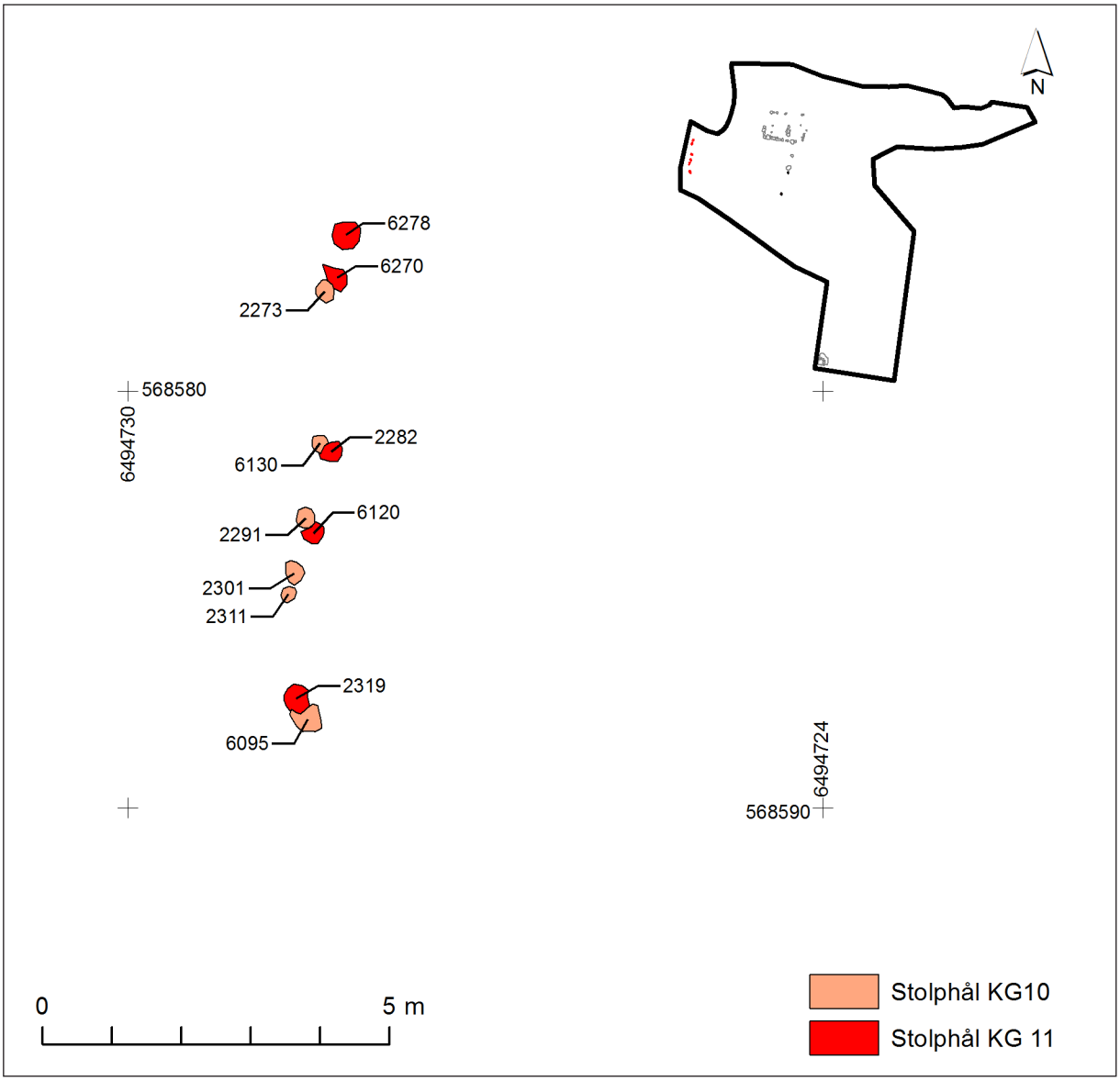

Figur 75. KG 10 och KG 11. Skala 1:100.

Kontextgrupp 16, stolphålsgrupp

Kontext	Typ
5582	stolphål
5643	stolphål
6939	stolphål
6951	stolphål
6963	stolphål
7136	stolphål
7255	stolphål
7263	stolphål

Längs med tomtgränsen mot tomt 3 fanns minst sex stolphål, KG 16, som tolkats som en del av en markering av tomtgränsen. Den fortsatte sedan mot norr som en markering av gränsen mellan tomterna 8 och 15. Stolparna har haft dimensioner kring 0,15 meter och var skodda, några med stenar, några med tegel. Trä fanns bevarat i flera av hålen. Bland fynden märktes rödgods av 1600-talskaraktär (Fnr 188, 199), men fyllningen i stolphålen innebär ju ingen datering av själva stolparna. Den tolkning som ligger närmast till hands är att stolparna ingått i ett arrangemang för tomtavgränsning, ett plank eller ett staket. Även stolphålet 5643, som var stenskott, 0,4 x 0,4 meter och 0,15 djupt, kan ha ingått i avgränsningen. Det följer inte riktigt linjen men befinner sig ändå tillräckligt nära för kunna räknas till gruppen. Dessutom finns en trolig fortsättning mot söder, inom tomt 6, i form av stolphålet 5582.

Slutligen då två anläggningar som återfanns på tomt 7 men som inte tillför så mycket information. Den ena var brunnen 3059 som var 2,1 meter i diameter och 1,4 meter djup. Den har dock sannolikt rasat in då den saknade skoning utom nära botten. Fyllningen bestod av sand, grus och sten. Det förekom även en del smidesslagg och kopparklipp, dock uppblandat med modernt skräp, som till exempel proppar. Den andra anläggningen var avfallsgropen 5590 som var fylld med tegelkross och kalkbruk. Gropen låg mellan två av de stenfundament efter magasinsbyggnader som ingår i KG 9 och har sannolikt tillkommit vid samma tid.

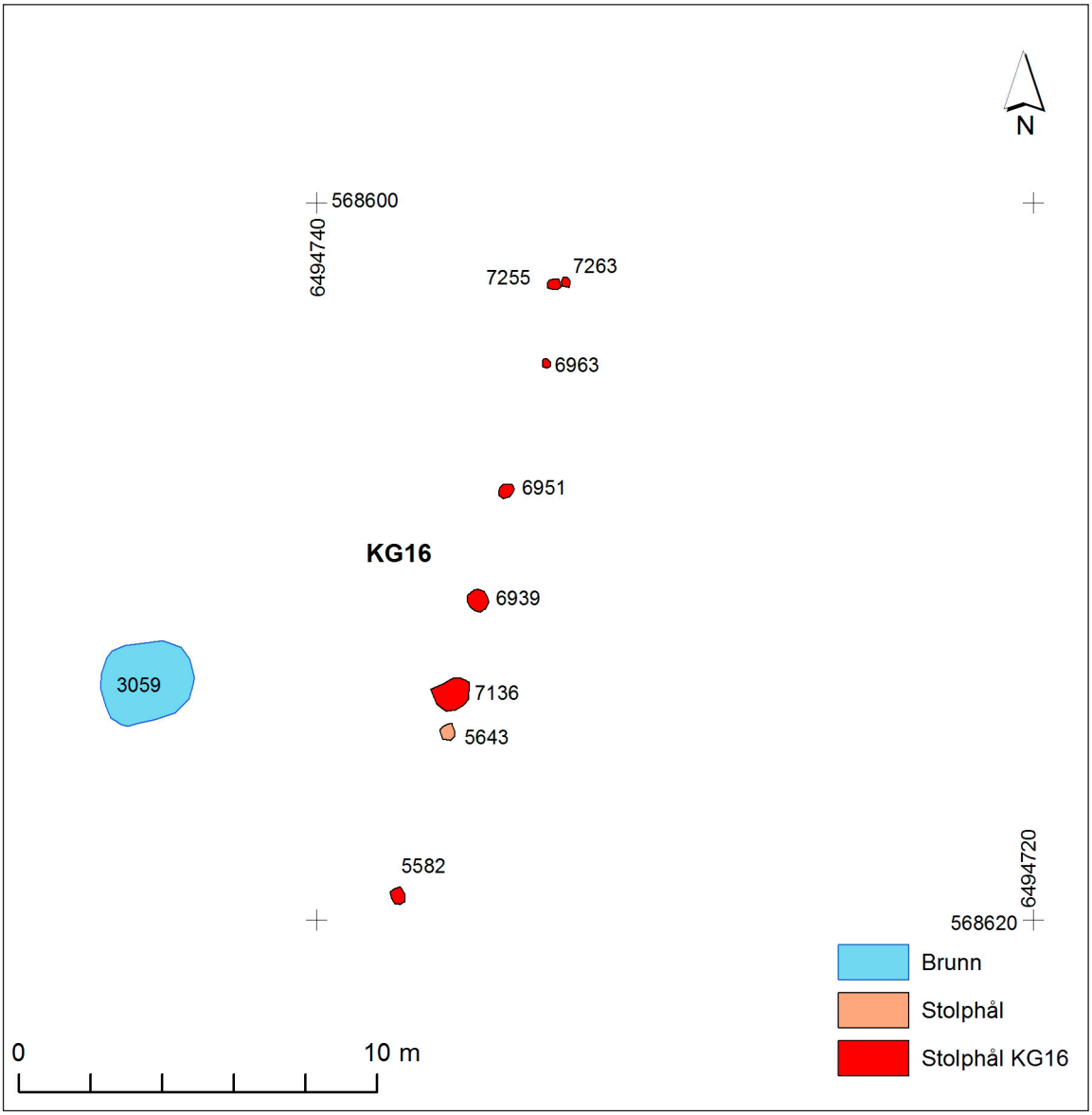

Figur 76. Plan över kontextgrupp 16. Skala 1:200.

Tomt 8

”Tvillingtomt” till nummer 7 och med ungefär samma bakgrund och historia fram till 1870-talet.

1729
hammarsmed Nils Ericsson

1753
ringkarlen och qwartersmästaren Jonas Persson

1758
tråddragaren Måns Andersson

1760
tråddragaren Petter Holmberg

1765
qwartersmästaren Ryqvist

1771
mjölnaren Anders Hellstrand

1784
bruksarbetaren Jonas Bergström

1788
muraren Olof Dahlstedt

1792
bonden Jonas Persson i Konungssund

… *1800* …
”mässingsbrukets hus”

… *1810*
timmermannen Jonas Husbergs änka

1810
murarmästare Olof Dahlstedt

1814
½ murarmästare Dahlstedt, ½ fabriksarbetare Anders Husberg

1830
Dahlstedts arvingar, tre barn vars andelar några år senare köpts upp av:

… *1834* …
fabrikör C M Wetterling (se tomt 5–6 och 7)

Därefter samma utveckling med Malcolm och Holmens bruk fram till år 1872. När Malcolm år 1850 köper tomterna 9–11 är de därefter förenade med tomt 8. När de senare säljs har tomtstrukturen ändrats. De inre delarna mot gården har förenats med Holmens bruks tomter i kvarterets norra del.

1872
ingenjör C H Carlsson

Tomt 8

1874
Norrköpings Mekaniska Verkstad där ingenjör Carlsson var en av delägarna. På Saneringsinventeringens karta från år 1947 anges några byggnader på nummer 8 med byggnadsår 1871. Sannolikt bygger dateringen på byggnadshandlingar och om de faktiskt byggdes detta år eller om de kom till sedan Carlsson med kompanjoner köpt tomten är svårt att klara ut. Från år 1874 finns i alla fall en ritning för en fabrikslokal som dock förläggs till tomt 9–11 som också ägs av verkstadsbolaget.

1878
Hypoteksföreningen. Den mekaniska verkstaden gick inte tillräckligt bra. Om den gick i konkurs eller köptes upp är oklart.

1879
Tomterna 8–11 köptes detta år av tapetfabrikör Johan Alfred Hedenström som startade en tapetfabrik. År 1888 startade även en kemisk färgfabrik i fastigheten. Norrköpings Tapetfabrik är sedan i drift och ägandet förblir oförändrat fram till år 1919 när sonen (nedan) tar över. Det dröjer emellertid till …

1927
… innan sonen Alfred Emanuel Hedenström registreras som ägare av fastigheten.

1960
dottern Marianne Hernelius registreras som ägare. Fadern dog år 1958 och hon tog då över driften av fabriken. År 1969 köptes fabriken upp av Engblad & Co Tapetfabriker som årsskiftet 1970–71 lade ner driften i fabriken vid Källvindsgatan.

1982
köps fastigheten 8–11 av Imasa Kemi AB.

1988
blir kommanditbolaget Kopparkypen Fastighetsförvaltning nya ägare.

Fas 2

Kontextgrupp 25, avfallsdeponi

Kontext	Typ
5348	avfallslager
7272	tunna
7286	avfallsgrop

Till fasen räknas KG 25, som var ett område för avfallsdeponering. Det återfanns strax söder om gårdsplanen KG 20 och nära den östra gränsen för tomt 8. Kontext 7272 var nedgrävd i avfallslagret 5348. Dess yttre kant markerades av smalt, mörkbrunt organiskt lager. Nära botten fanns ett liknande lager, där det även märktes fragmentariskt, nedbrutet trä. Sannolikt utgör 7272 botten av en tunna eller annat träkärl. Gropen var 0,87x1 meter stor och 0,46 meter djup, men av tunnan eller kärlet var cirka 0,40 meter av dess kontur bevarad. Den andra gropen (7286) var avsevärt mindre, med en diameter av 0,36 meter. Fyllningen var av liknande karaktär, men här saknades inslaget av förmultnat trä. Gropen hade grävts om och delvis tömts vid åtminstone ett tillfälle.

Avfallslagret 5348, var cirka 5x6 meter stort och beläget i gränszonen mellan tomterna 7, 8 och 15. Lagret hade samlats i en naturlig svacka. Botten var ojämn och följde den ursprungliga terrängen. Därmed varierade det markant i tjocklek, med ett största djup av 0,55 meter. I dess centrala del grävdes en cirka 1,5x1,5 meter stor grävenhet (7152) för att klarlägga stratigrafin och ge ett tvärsnitt av fyndsammansättningen. Resten av lagret grävdes med maskin. Jordarten var silt, uppblandat med skikt av sand. Lagret var heterogent till karaktären och där fanns tydliga koncentrationer som visade att deponering skett vid upprepade tillfällen. Det innehöll stora mängder

Figur 77. Plan över KG 25. Skala 1:100.

Daterande fynd

Fnr	Kontext	Kategori	Datering	Övrigt
163	7272	stengods	1600-tal	Westerwald
202	7272	rödgods	1680-tal	vitlerdekor
275	7272	glas	sent 1600-tal/tid. 1700-tal	vinglas, Façon de Venice
121	7286	fajans	1600-tal	blåvit, bottenrand
204	7286	rödgods	1650-tal	hank
47	5348	mynt	1707	Karl XII, 1/6 öre SM
111	5348	kakel	1600-tal	platta, växtmotiv
126	5348	fajans	1600-tal	blåvit, kinesiserande
100	7152	kritpipa	slutet av 1600-tal	grönglaserad skaftdel
113	7152	kakel	1600-tal	platta, fris, växtmotiv
200	7152	rödgods	1680-tal	flera kärl, sgrafitto, blommor
201	7152	rödgods	1680-tal	fragmenterat

slaktavfall i form av ben, där fanns även ett tydligt inslag av dynga. I det nordvästra hörnet fanns en koncentration av nedgrävt, krossat fönsterglas.

I princip finns inget som motsäger att lagret kan ha börjat byggas upp redan under fas 1. Man får räkna med en lång användningstid och vi vet som sagt inte om stadsbranden år 1655 berörde kvarteret. Men läget vid skärningspunkten mellan tre bakgårdar kan tolkas som att lagret tillkommit efter regleringen, med en given slutpunkt i rysshärjningarna år 1719. De två groparna i KG 25 är del av samma miljö och samma tidsspann.

Figur 78. Översikt över tomterna 7 och 8. Foto taget från öster av Jonna Sarén Lundahl.

Kontextgrupp 20, stenläggning

Kontext	Typ
5248	stensatt yta
6288	stensatt yta
7297	ränna
7897	ränna
9764	kantsten
11082	ränna
12051	hjulspår

KG 20 var en stenläggning som bestod av två huvudsakliga delar, en större oformlig yta (5248) och en smal, rektangulär yta (6288) som anslöt till 5248 i dess sydvästra del. Den stora ytan var skadad längs samtliga kant-er och dess ursprungliga utsträckning kan inte bedömas. Kvarvarande yta var cirka 10x8 meter stor. Den var lagd av 0,1–0,3 meter stora naturstenar. Två stensatta rännor (7297, 7897) möttes i stenläggningens sydvästra hörn, den ena med öst-västlig riktning, den andra i riktning nordnordöst-sydsydväst. Nära den östra kanten fanns en tydlig formation lagd av avvikande, något större stenar (97641). Den var orienterad i närmast nord-sydlig riktning med två utlöpare mot väster, vardera cirka fyra meter långa.

Den mindre ytan (6288) avgränsades mot söder av en rad av något större stenar (9764). I norr var stenläggningen kapad av senare aktiviteter. Även på denna yta fanns en ränna (11082) som anslöt till den långa rännan 7897. I väster gjorde rännan en rätvinklig sväng mot norr och dess fortsättning i den riktningen kunde inte följas.

Figur 79. Jonna mäter in stenläggningen 5248 och 6288. Foto taget från väster av Kajsa Andreasson.

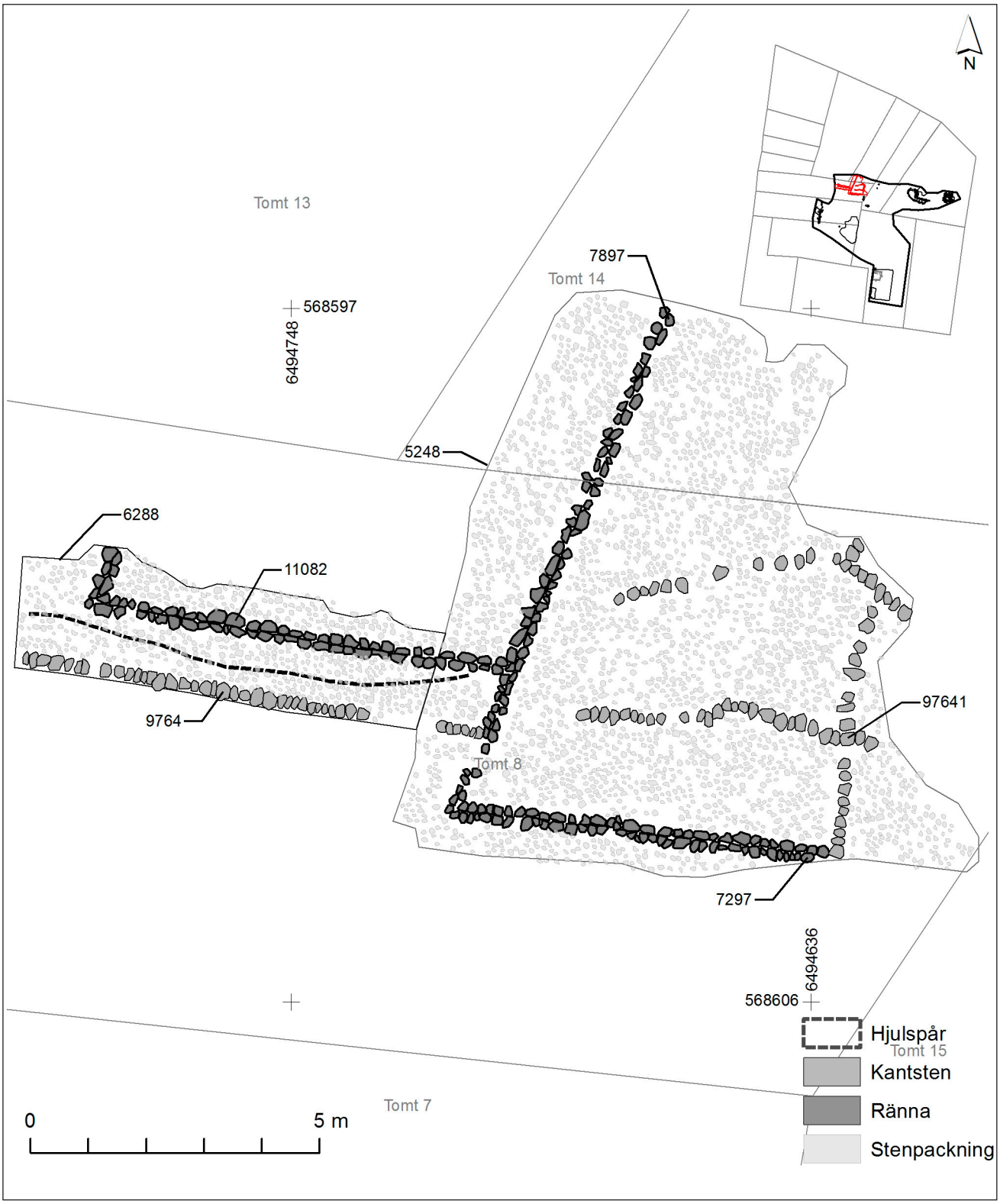

Figur 80. Plan över KG 20. Skala 1:100.

Här fanns även några stenfundament från sentida magasinsbyggnader som hörde till KG 9 som beskrivs närmare under tomt 6. De hade stört den västra sidan av gårdsplanen men troligen inte i stor omfattning då gårdsplanen här verkar ha följt tomtgränsen mot tomt 13.

Hela komplexet har tolkats som en gårdsplan med en anslutande gränd. I gränden fanns även ett tydligt hjulspår, nernött i stenläggningen. Motsvarande hjulspår bör ha funnits i den störda ytan norr om gränden. Formationen i öster (9764) har föreslagits utgöra rester av tomtmarkeringar. En jämförelse med känt kartmaterial visar en relativt god överensstämmelse med den östra gränsen för tomt 8. En av utlöparna har dock ingen funktion i en sådan tolkning. Gränden följer sträckningen för en tomt medan stenläggningen i norr övergår i tomt 14. Tillsammans med den ovan beskrivna ytan för avfallsdeponi förefaller det onekligen som om vi har ett gemensamt område för såväl avfallshantering som kommunikationer. De tomter som kan antas ha del i detta är tomterna 7, 8, 14 och sannolikt även 15.

Daterande fynd

Det ter sig något problematiskt att datera själva stenläggningen. De fynd som finns härrör mest från de raseringsmassor som täckte den. Två fynd pekar dock på en datering till 1600-talet. Skärvor från en skål med vitlersdekor (Fnr 194) kan vara så tidiga som 1630-talet medan bukdelar från ett porslinskärl med blåvit dekor (Fnr 150) hör hemma vid inledningen av 1700-talet. I rasmassorna, som för övrigt innehöll stora mängder kalkbruk och tegelkross, återfanns även ett mynt (F44). Myntet var från år 1825 och har antagligen hamnat där under en period med stora omstruktureringar i kvarteret. Dessa tar sin början när fabrikören Wetterling år 1810 köper tomt 15. Därefter tar han gradvis över stora delar av kvarteret. Tomt 8 köper han under de första åren av 1830-talet. Vid de sammanläggningar av tomter som sker har troligen den gamla gemensamma ytan med gårdsplanen blivit överflödig.

Fas 3

Kontextgrupp 23, husgrund

Kontext	Typ
5079	stensyll
6630	stensyll
6906	stenlyft
6917	stenlyft

KG 23 utgör sannolikt en rest av en byggnad. Av denna återstår en L-formad stensyll (6630) som bildat byggnadens sydvästra hörn samt en rest av stensyllen i öster (5079). De avgränsar en cirka 7 meter bred, tänkt golvyta, utan avgränsning mot norr. I sydvästra hörnet fanns ett spisfundament. Syllen bestod av huggen sten, med en höjd av cirka 0,30 meter. I linje med den södra vägglinjen fanns två mörkfärgningar (6906, 6917) som definierades som stenlyft och som kan vara spår efter bortflyttade stenar.

Kontextgrupp 26, del av husgrund

Kontext	Typ
6927	stenlyft
6981	sten
6989	sten
7006	sten
7016	sten
7026	sten

Troligen hör även KG 26 till byggnaden. Gruppen består av fem stenar (6981, 6989, 7006, 7016, 7026) samt ett stenlyft (6927) i en nord-sydlig linje. Den skulle i så fall dela in byggnaden i två rum, cirka 5 respektive 2,5 meter breda.

Figur 81. KG 23 och 26, översikt. Foto taget från väster av Sandra Lundholm.

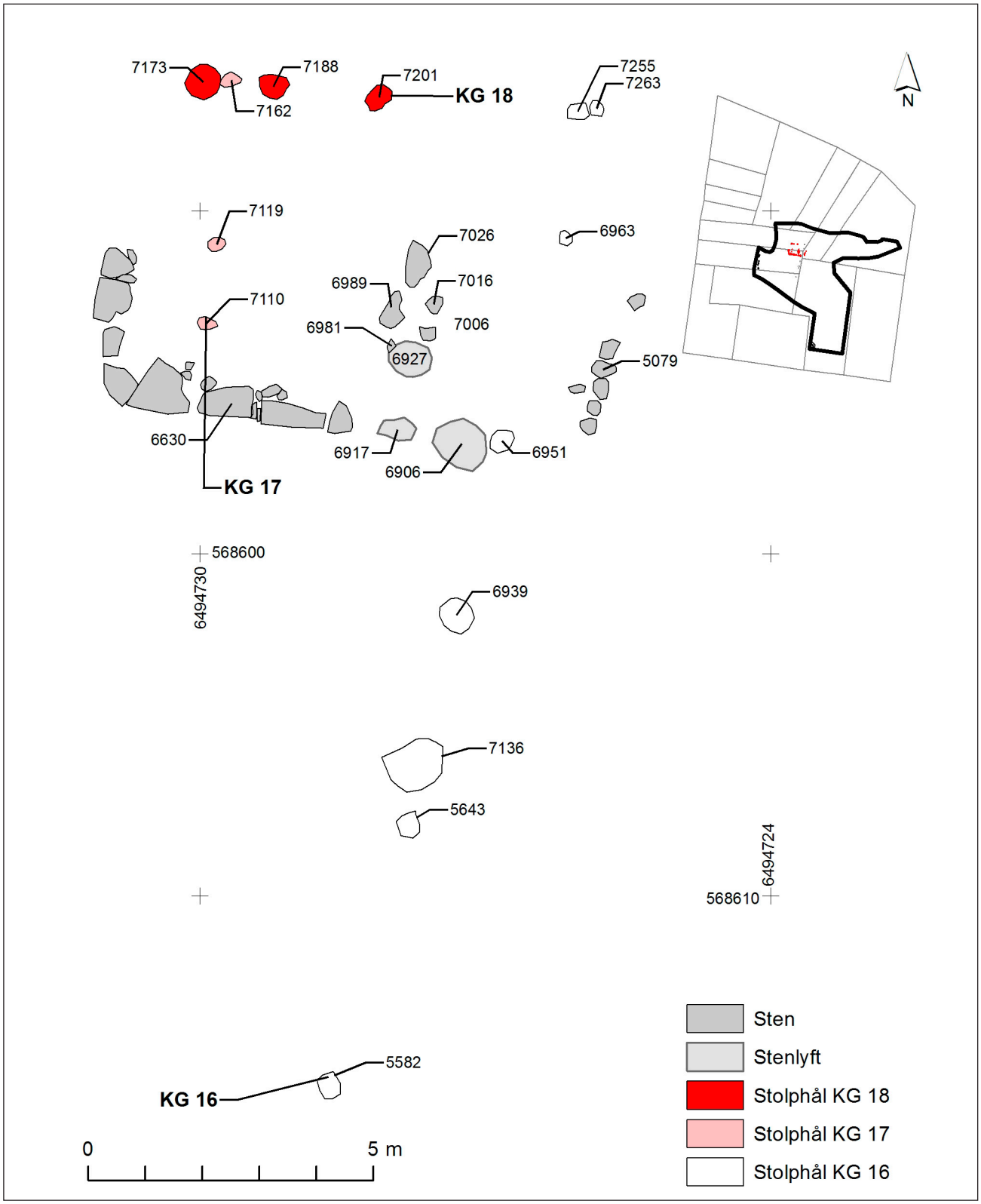

Figur 82. Plan över KG 16, 17, 18. Skala 1:100.

Kontextgrupp 17, stolphålsgrupp

Kontext	Typ
7110	stolphål
7119	stolphål
7162	stolphål

KG 17 är en stolphålsrad, bestående av tre stolphål av likartad karaktär (7110, 7119, 7162). De var 0,20–0,30 meter i diameter och var 0,06–0,09 meter djupa. Med andra ord återstod endast bottnarna som i samtliga fall hade ett märkbart inslag av kol, vilket även syntes som en kolfärgad ring i ytorna. Stolphålen låg i en nord-sydlig rad söder om gårdsplanen KG 20. De hade olika inbördes avstånd och var svåra att knyta till ett yttre sammanhang. De kunde inte heller kopplas till någon känd tomtgräns. Till exempel låg de cirka 7 meter väster om tomtens östra avslutning. Orienteringen överensstämmer dock med den västra väggen i den ovan skisserade byggnaden. Stolparna kan vara rester av en enklare innervägg.

Kontextgrupp 18, stolphålsgrupp

Kontext	Typ
7173	stolphål
7188	stolphål
7201	stolphål

Även KG 18 var en stolphålsrad, påminnande om KG 17, med tre stolphål (7173, 7188, 7201) som hade gemensamma drag. I den här gruppen var dock dimensionerna lite grövre, med diametrar 0,5–0,6 meter och djupen 0,13–0,17 meter. Samtliga var stenskodda och hade en kollins i botten. De här tre stolphålen var orienterade i öst-västlig riktning och följde den södra kanten på gårdsplanen. Det fanns en stratigrafisk relation till KG 17, då stolphålet 7162 i den gruppen skar stolphålet 7173 i KG 18. Raden är parallell med den södra delen av syllstensraden 6630 och skulle möjligen kunna vara en rest av en vägg mot norr.

Mycket få stratigrafiska relationer finns att tillgå som hjälp för datering. En indikation på samtidighet för gårdsplanen 5248 och två stolphål (7162 och 7173) finns dock. I raseringsmassor ovanpå gårdsplanen och i de båda stolphålen påträffades samma typ av bronsknappar (Fnr 7, 11, 16 och 26), en enklare variant för klädesbruk.

Tomt 14

Tomt 14 var en av de smala tomterna i norr, med kortsidan mot Kvarngatan. Ägandet av nummer 14 hörde länge samman med kvarteret Gropen 3 som gav det eftertraktade tillträdet till Strömmen. Byggnaderna på kartan från år 1879 är de samma som på Sanerings-inventeringens karta från 1947. Huset vid Kvarngatan får där en generell datering till 1750–1815. Där kan man få ledning av Johan Wimans bouppteckning från år 1791, där det sägs ”bebygd med ny byggning åt Qwarngatan”.

1729
mjölnaren Niclas Erichsson

1748
glödgaren Erich Hansson Fahlström
(tomten anges som ärvd i tomtlängden)

1769
½ Erich Hansson, ½ konstapel Ädelberg (gift med Hanssons styvdotter).

Detta år dog Erich Hanssons hustru Elsa Biörkman. Hon hade tidigare varit gift med mjölnaren Anders Östensson. Deras dotter var gift med konstapel Ädelberg, medan Hansson och hustrun inte hade några gemensamma barn.

1772
bruksbokhållaren Johan Larsson Wiman (köper båda hälfterna)

Beskrivning av bebyggelsen ur Johan Wimans bouppteckning från år 1790 (nr 73): ”En liten gård och tomt uti Bergsqwarteret, quadraten Kopparkypen, bebygd med ny byggning åt qwarngatan om en liten Sahl och 2ne Kammare jemte vind öfver. Inpå gården en liten timmerbyggning om ett Rum och Kjök samt bjälke? Källare under, mitt emot 2ne små bodar af bräder, och ytterst en liten trägård med lusthus uti. Hit föres äfven en bakgård belägen på andra sidan af gatan, wid sjön, i qv Gropen med byggnad af ett brygghus och der inmurade 2ne kopparkjettlar samt bredevid en timmrad bakarestuga, ett timmrat fähus med skulle öfver och en vedbod af bräder”. Allt detta värderas till 250 riksdaler.

1791
Christina Maria Nyman, Wimans änka

1812
färgaren Carl Magnus Wetterling. Denne köper snart även tomt 15 samt flera andra tomter. Tomterna 14 och 15 betraktas därefter som en enhet.

1847
Andrew Malcolm

1869
Holmens Bruk. Bostadshuset längs Kvarngatan finns kvar på Saneringsinventeringens karta från år 1947, men saknas på stadskartan från år 1964.

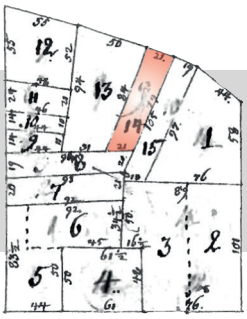

Figur 83. Huset som Johan Wiman byggde. Tomt 14 mot Kvarngatan på ett foto från 1952. Källa: Norrköpings stadsarkiv. Foto: "Larsson".

Fas 2

Endast en mycket liten del av tomt 14 berördes av undersökningen. Det gällde det sydvästra hörnet, som gränsade mot tomterna 8 och 13. Där återfanns den stensatta ytan 5248 som beskrivs under tomt 8 (se figur 78). Den har tolkats som en gårdsplan och följaktligen hade då tomt 14 tillgång till denna gårdsplan.

Tomt 15

En lång och smal tomt som låg parallellt med tomt 1 i norr. Den som ägde nummer 15 ägde oftast även tomt nummer 2 i kvarteret Gropen, tvärs över Kvarngatan. Genom Gropen 2 fick man under historisk tid kontakt med Strömmen och kunde hävda vattenrättigheter. Idag är det svårt att föreställa sig sammanhanget, eftersom hela kvarteret Gropen täcks av en stor industribyggnad och omfattande utfyllnader flyttat Strömmens strand 20-30 meter längre norrut. Värt att notera är även den långa kontinuiteten av färgare på tomten. Det är med köpet av nummer 15 som fabrikör Wetterling först etablerar sig i kvarteret, något som så småningom leder till den stora klädesfabriken som byggs 1827 på tomterna 2-4 i kvarteret Gropen.

1729
factor Anders Zetterstedt, samme man som äger tomt 2 och 3. Gropen nummer 2 kallas här ”Factor Zetterstedts bakgård, tompt wid Strömmen”.

1736
färgaren Johan Skröder

1748
färgaren Skröders änka

… *1750*
yllefabrikör Jacob Renström. På tomten bor sonen, färgaren Abraham Renström.

1757
Abraham Renström köper tomten av sin mor, änkan Renström.

1758
färgaren Anders Norman

… *1768*
färgaren Sven Orgstedt

… *1790* …
färgaren Orgstedts änka

1804
assessor Harald Schenbom (på auktion)

1809
Frantz Rickman (sonson till Elias Rickman, nummer 2 och 3)

1810
färgare Carl Magnus Wetterling (senare fabrikör) som 1812 köper även nummer 14.

1847
Andrew Malcolm

1869
Holmens Bruk

Därefter redovisas tomten tillsammans med 13 och 14 fram till år 1952 då den förekommer i en stor sammanläggning av brukets tomter (se vidare nummer 1). I likhet med de andra tomterna vid Kvarngatan försvinner det mesta av bebyggelsen mellan åren 1947 och 1964.

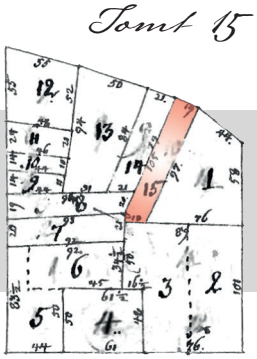

Figur 84 (till vänster). Industriellt präglad boendemiljö. Tomterna 13–15 från gårdssidan. Foto från 1952. Källa: Norrköpings stadsarkiv. Foto: "Larsson".

Fas 1

Denna fas representeras bland annat av vägresten 9760 som beskrevs under tomt 1 (se sidan 38). Den löper diagonalt över tomtens sydöstra hörn och en fortsättning söderut har förstörts av källaren till det hus som byggdes år 1903 på tomt 3.

Till fasen bör även räknas 13286, en rest av ett kulturlager som framkom och definierades vid undersökningen av stolphålet 12262 (se nedan). Lagerresten var cirka 1x2,5 meter stor och upp till 0,08 meter tjock. Den har ett läge karaktäristiskt för avfallsdeponi och en jämförelse med kartan innan regleringen visar att kontexten hamnar i gränszonen mellan tomter och väg. Den har ett snarlikt läge även efter regleringen, nära ett hörn där flera tomter möts. I lagret påträffades skärvor av rödgods från en gryta (F230) med datering till 1630–1660.

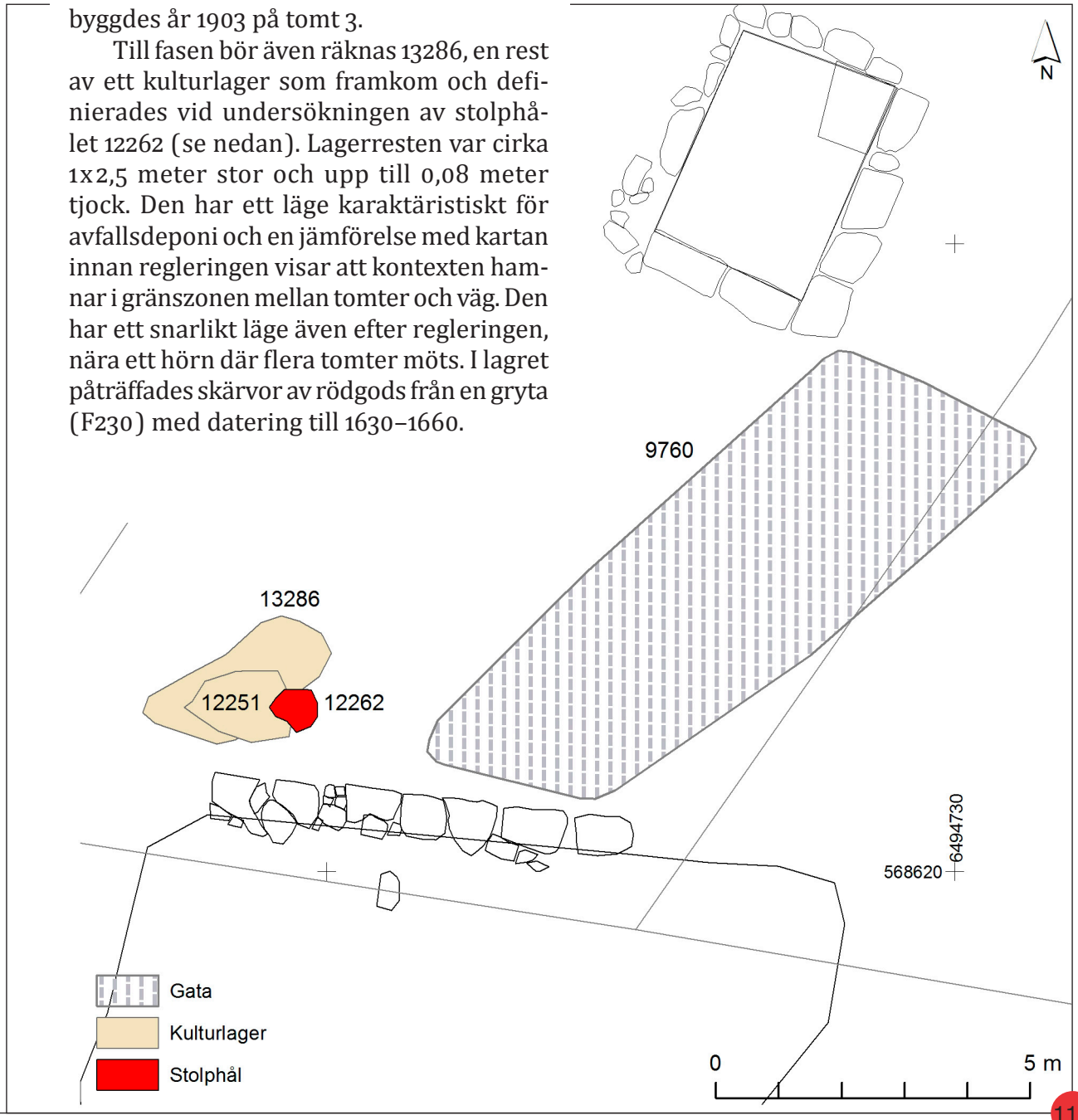

Figur 85. Anläggningarna 12251, 12262 och 13286 som tillhör faserna 1–2. Skala 1:100.

Kontextgrupp 13, husgrund

Kontext	Typ
5711	stensyll
6834	stensatt golv
7042	raseringslager
7046	golvlager

KG 13 utgör sannolikt en rest av en samtida bebyggelse. Denna låg cirka 10 meter nordöst om det ovan beskrivna lagret. Av byggnaden återstod en välbevarad stensyll (5711), ett ytterst vällagt stengolv (6834) täckt av ett tunt golvlager (7046) samt ett raseringslager (7042). Grunden var cirka 4,8 x 3,7 meter stor, konstruerad av upp till 1,2 meter stora, huggna stenar. Grundens inre täcktes av ett 0,1–0,3 meter tjockt raseringslager med stort inslag av kalkbruk och tegelkross samt en del träkol. Där fanns en del skärvor av buteljglas av Årnästyp. Under raseringslagret kom ett tunt lager av organiskt material som tolkats som resterna av ett förmultnat trägolv. Det täckte hela ytan innanför syllen. Därefter följde ett stengolv lagt av utvalda naturstenar, huvudsakligen 0,1–0,2 meter stora, men även med några mindre stenar med kilfunktion. I golvets norra tredjedel föreföll stenläggningen omlagd, då den var av något annan karaktär och dessutom hade smärre håligheter under stenarna, något som saknades på golvets övriga del. Där fanns även ett ”uttag” i syllen som möjligen kan vara från en trappa.

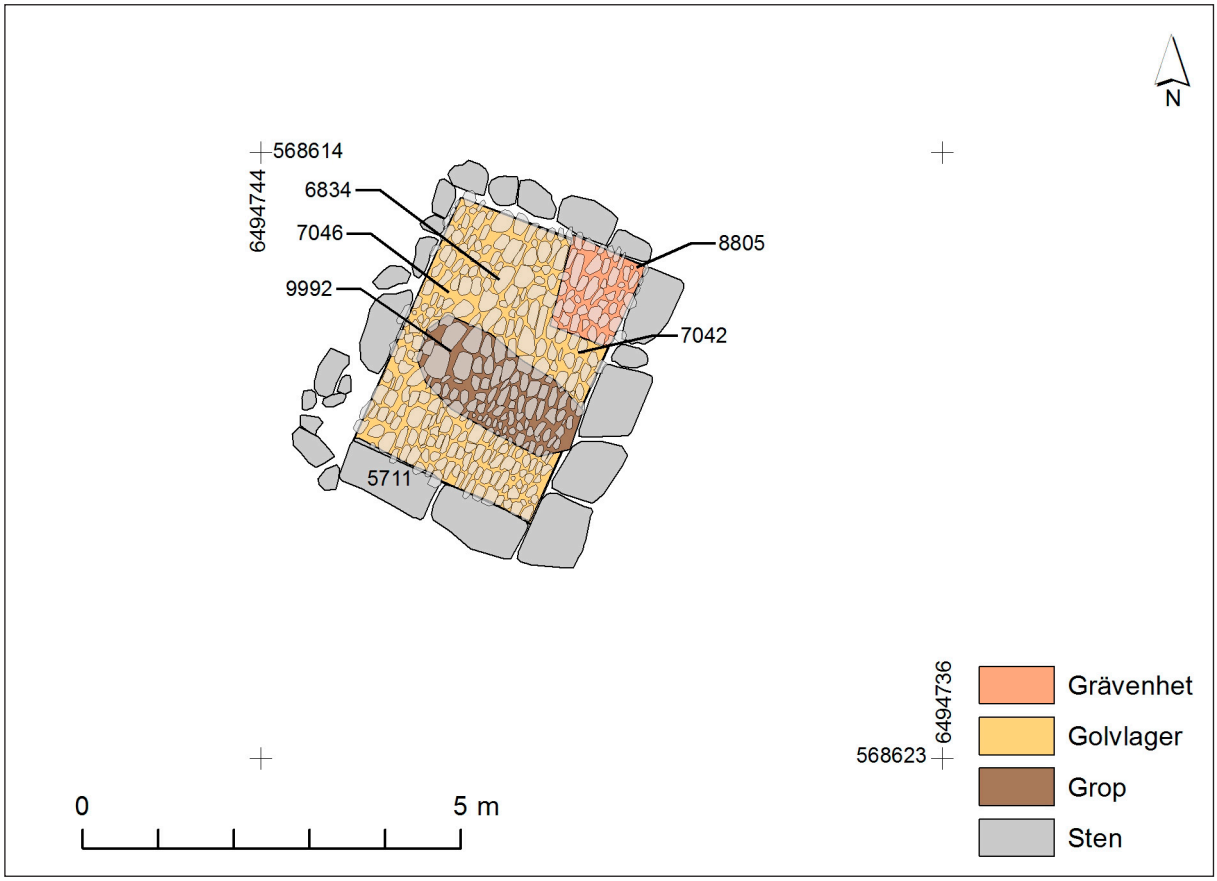

Figur 86. Plan över KG 13. Skala 1:100.

Daterande fynd

Fnr	Kontext	Kategori	Datering	Övrigt
115	7042	kakel	1600-tal	fris, växtmotiv
165	9992	stengods	1600-tal	Westerwald, buk
209	7046	rödgods	1630-tal	skål, rödbrun glasyr
230	13286	rödgods	1630-1660	gryta

Fyndmaterialet pekar i princip på en datering till 1600-talet, främst till fas 1. Tolkningen kompliceras dock något av Årnäsglaset som hör hemma i 1800-talet. En tänkbar utveckling är dock att den första byggnaden på platsen uppfördes under 1600-talet. Men där fynden anger fas 1, det vill säga innan stadsregleringen, tyder byggnadens placering snarare på att den byggts efter regleringen. Den ligger väl anpassad till den nya tomtgränsen, men knappast i förhållande till den äldre vägsträckningen från tiden innan regleringen. Där ligger husgrunden i sned vinkel och mycket nära vägen. En kompromiss kan vara att en äldre byggnad stått på platsen och sedan rivits och flyttats som en följd av regleringen. Från det nya huset förekommer sedan fynd med lång varaktighet. Den stabila grunden kan sedan ha återanvänts och kanske inte tagits ur bruk förrän under 1800-talet. Enligt Saneringsinventeringens karta byggdes år 1815 ett hus av förrådstyp precis intill grunden. Då görs en större omstrukturering när färgaren, senare fabrikören, Wetterling slår samman tomten med granntomten nummer 14 och därefter uppför flera nya byggnader. Att raseringslagret då kan innehålla fynd med stor differens i tid är fullt möjligt.

Under stengolvet i KG 13 påträffades en cirka 1,8x0,8 meter stor oval sopgrop eller källargrop (9992) med plan botten som varit klädd med plankor. Gropen var cirka 0,35 meter djup och hade en fyllning av sand och grus med humösa inslag. Fynden var av samma karaktär som i källarens golvlager. Dess relation till byggnaden får dock betraktas som outredd. Dock kan den med ovanstående förklaringsmodell ses som en rest av bebyggelse från tiden innan regleringen.

Figur 87. Översikt över KG 13. Foto taget från söder av Jonna Sarén Lundahl.

Fas 2

Se ovan resonemanget kring KG 13. I övrigt, precis nedanför terrassmuren som utgör gräns mellan tomt 3 och tomt 15, påträffades en avfallsbinge (12251). Den var 1,4x1 meter stor och 0,23 meter djup, med flera horisonter. Sannolikt är endast dess undre skikt bevarat. Fyndinnehållet var heterogent och hade en relativt vid dateringsram, från en skål av rödgods med datering till 1650-talet till skärvor av ett porslinskärl med blåvit dekor och datering till början av 1700-talet. Detta gör dock att bingen passar bra in i fas 2. I dess östra sida har vid något tillfälle en stolpe rests. Stolphålet (12262) var stenskott och cirka 0,3 meter djupt. I stolphålet påträffades fynd av samma karaktär som i bingen. Sannolikt hör bingen och stolpen ihop tidsmässigt och funktionellt och därmed bör båda placeras i fas 2. Tilläggas bör att makrofossilanalys gjorts av prover från 12251 och 12262. Dessa gav inga uppseendeväckande resultat, men i bingen konstaterades en frånvaro av tobaksfröer.

Kontextgrupp 22, stolphål

Kontext	Typ
5884	stolphål
5913	stolphål

Övriga kontext inom tomt 15 utgörs av KG 22, två stolphål med inbördes likheter (5884 och 5913), ett möjligt stolphål med kvadratiskt tvärsnitt (8778) som var cirka 0,20 meter djupt och en stenklädd grop (5700), det vill säga med stenar både på botten och sidor. Samtliga fyra kontext återfanns nära schaktkanten i norr och har vare sig något synbart inbördes sammanhang eller funktion i anslutning till andra kontext.

Daterande fynd

Fnr	Kontext	Kategori	Datering	Övrigt
152	12251	porslin	1700-tal	blåvit, floralt motiv
154	12262	porslin	1700-tal	blåvit, floralt motiv
217	12251	rödgods	1650-tal	skål, fat
220	12262	rödgods	1680-1720	krus, fat

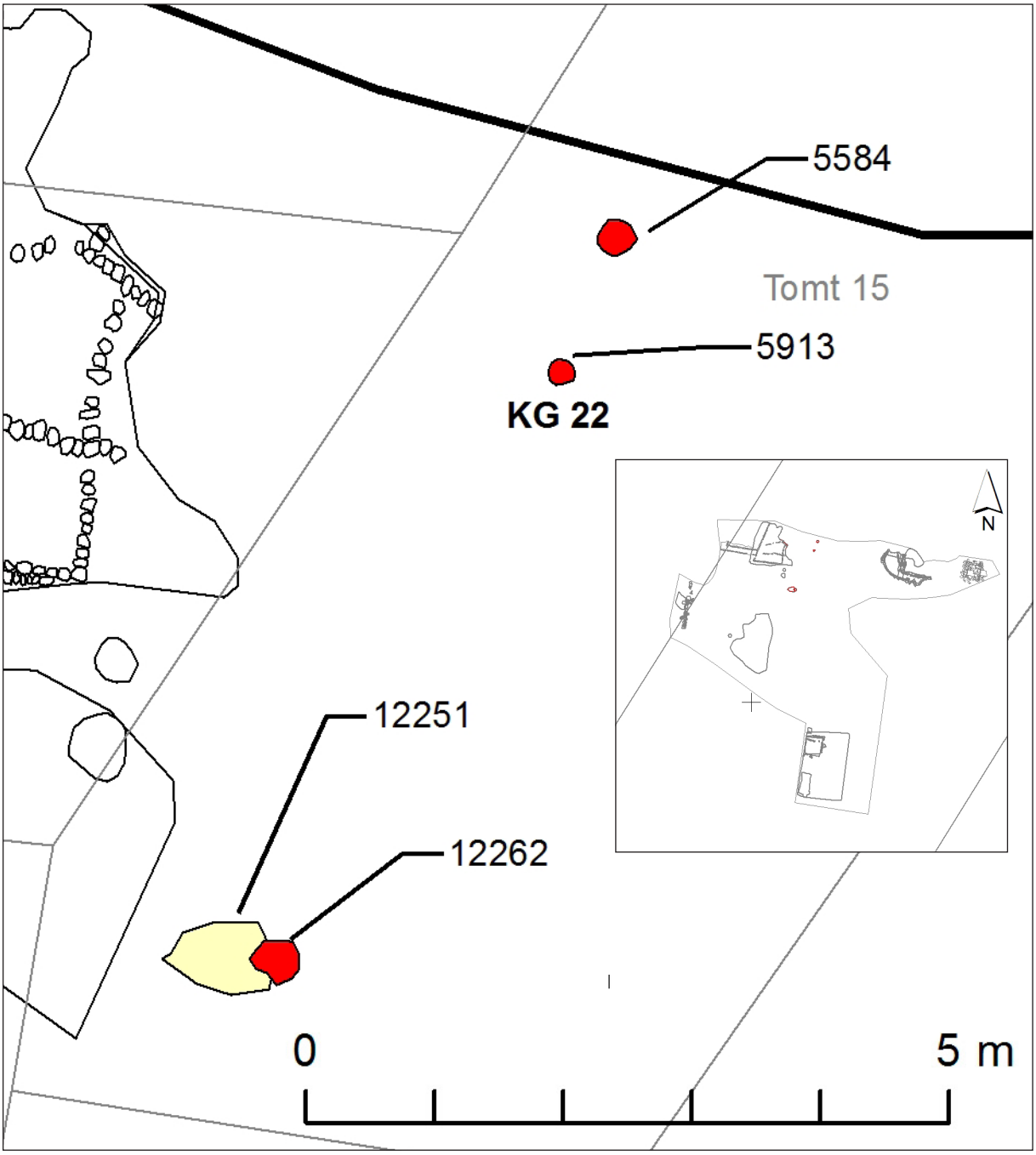

Figur 88. Plan över KG 22. Skala 1:200.

Fynden – en kort kommentar

De dominerande fyndkategorierna behandlas i separata bilagor. Här ska bara kort delges några övergripande, allmänna observationer.

Fyndmängden var inte speciellt omfattande med tanke på det stora tidsdjup som bebyggelsen i kvarteret ändå representerar. Orsaken är främst densamma som gör att vi inte har särskilt många lämningar av byggnader. Kvarteret har genomgått mycket omfattande förändringar i modern tid, när äldre bebyggelse rivits och den kuperade topografin planats ut för att marken skulle kunna användas för parkering.

Sammanlagt registrerades 284 fyndposter. Endast fynd som kunde kopplas till en kontext samlades in. Keramik av rödbrännande lergods utgjorde en dominerande kategori. Denna uppgick till 59 fyndpost-er fördelat på 791 fragment, med en vikt av drygt 20 kilo. Keramik av stengods och flintgods utgjorde mindre kategorier, med 14 respektive 10 fyndposter. Keramiken registrerades per kontext, om den i stället registrerats per kärl hade dess andel av det totala fyndmaterialet utgjort cirka 80 procent, en relativt vanlig andel när det gäller stadsgrävningar. Den inbördes relationen inom den övergripande gruppen keramik är 52 procent rödbrännande lergods, 25 procent fajans, 9 procent flintgods, 6 procent porslin och 6 procent stengods. Andelen rödbrännande lergods är låg då den vanligen ligger runt 70-80 procent i andra städer. I stället är andelen fajans avsevärt högre än vid “medel-undersökningen”. Denna skillnad kan dock inte utan vidare användas som underlag för tolkningar om speciella sociala sammanhang, men är ändå en indikation.

En tydlig indikator var dock fynden av kinesiskt porslin som diskuteras mer i detalj i bilaga 7, sidan 246.

Fynden kom från två avfallsbingar (291 och 12251) båda med anknytning till tomt 2 och 3, som var kvarterets högstatusmiljö, något som förstärktes av det kinesiska porslinet. Fynden innefattar drygt 40 skärvor av servisgods, till exempel koppar, fat och skålar, de flesta blåvita med växt- och landskapsmotiv. Det rör sig främst om om tekoppar och små skålar som sannolikt kan dateras till första halvan av 1700-talet. I materialet kan identifieras minst 3 tekoppar, 2 fat och 2–3 mindre skålar. Nedanstående beskrivning av dekoren är hämtad från Göte Nilsson Schönborgs text i bilaga 7:

"Tekopparna har växtmotiv på utsidan och enkla blå ränder, en vid foten och en vid mynningen. Innerdekoren består av en stiliserad blomma i botten samt en diamantbård vid mynningen. Kopparna är ca 5 cm höga och 10 cm i diameter. Till kategorin koppar/skålar kan även räknas 2 pjäser som är tämligen välbevarade och där skärvorna har kunnat sammanfogas till nästan hela föremål. En av dessa koppar sammanhör med fat som har samma dekor i form av trädgårdslandskap med krysantemum, tårpil, en vattenmodellerad sten och ett staket. På ett fat är även en kinesisk djonk synlig och dekoren får då karaktär av ett flodlandskap. På en av skålarnas botten finns ett så kallat chopmark. Detta är ett lyckotecken/fabriksmärke. Dessa tecken förekommer också på föremål från 1700-talets förra hälft och kan ibland syfta på porslinsstaden Ching-te-Chen, där porslinet är tillverkat. Ett liknande bottenmärke har påträffats på bottenskärvor både i kvarteret Gubben och i kvarteret Mässingen i Norrköping."

Till de typiska fynden från stadsmiljön hör även kakelfragment, från de många kakelugnar som höll värmen i staden. Från Kopparkypen finns 48 registrerade fragment, fördelade på 13 fyndposter. De flesta fragment var för små för att en närmare bestämning skulle kunna göras av typ av kakel. De flesta var dock bladkakel med list eller ”rump” som fästes på baksidan, så kallat rumpkakel. Samtliga var av rödbrännande lera och huvudparten var svartglaserade. Vanligaste dekor utgjordes av olika växtmotiv.

Nästan hälften av fragmenten (20 av 48) kom från samma kontext, raseringslagret 14086, med en generell datering till fas 2. Där förekom såväl glaserat som oglaserat gods och bland de identifierbara motiven märktes en sjöhäst med parallell från Läckö slott. Två avvikande fragment märks, F110 i 800 har en ljusgrön glasyr. Där finns en viss likhet med kakelfragment från Läckö som brukar sorteras in under renässansmotiv. Det andra lätt avvikande fyndet är F118 från 9744, som har räfflad dekor. Båda dessa fynd hör till fas 1.

En relativt stor fyndkategori utgjordes även av kritpipsfragment, som brukar utgöra en vanlig fyndkategori vid undersökningar som rör denna period. Sammanlagt 211 fragment registrerades, fördelade på 31 fyndnummer. Även inom denna kategori tillvaratogs endast kontextbundna fynd. Dessa fragment kunde identifieras till minst 30 pipor med dateringar från stora delar av 1600-talet och 1700-talet. De var tillverkade i Holland och England men några var även inhemska. En var i allra högsta grad lokal. Den hade tillverkats vid Pipbruket Kronan i Norrköping något av åren 1756–1769.

Som väntat kom även en del fynd av glas (se bilaga 6, sidan 214). Sammanlagt 114 fragment fördelade på 16 fyndnummer gällde glas (exklusive fönsterglas), varav ett relativt stort antal fragment kom från apoteksglas av olika slag, något som korresponderade väl med den makroskopiska analysens fynd av flera arter av odlade medicinalväxter. Som ett mer kuriöst inslag kan två monokelglas (F261) betraktas. De påträffades i samma avfallsbinge (A291) som huvuddelen av det kinesiska porslinet.

Ett mindre antal fynd utgjordes av kopparlegerade föremål. Av dessa konserverades 13 föremål av Studio Västsvensk Konservering (se bilaga 9). Majoriteten av dessa fynd kan kategoriseras som personlig utrustning av typen knappar, söljor och hyskor. Ett fynd av speciell karaktär var den monokel som nämndes ovan. Av själva bågen återstod endast svårt korroderade fragment som hölls ihop av den omgivande jorden. Av visst intresse var även den fingerborg som påträffades i odlingslagret 695. Med tanke på att mässingsbruket under en period under 1700-talet närmast hade monopol på tillverkning av fingerborg-ar inom landet, skulle man kunna tro att den var lokalt tillverkad. Men fingerborgarna i Norrköping var egentligen en biprodukt vid mässingsbruket, medan vårt fynd var av brons. Ett mer gåtfullt fynd var de två brickor av brons som påträffades i A12251, en avfallsbinge med generell datering till fas 2. De var cirka 30x30 millimeter stora, av tunn utklippt bronsplåt, med instansade bokstäver och siffror “AR 728” och “AR 963”. En användning som polletter har föreslagits, men föremålens användningsområde kan dock anses outrett.

Slutligen då mynten, som enbart utgjordes av sex exemplar, varav det äldsta var ett ¼ öre från år 1635 och det yngsta 1 skilling från år 1825.

Figur 89. Exempel på ljusgrönt kakel, F110 i 800.

Figur 90. Rumpkakel, F113 hittad i 7152.

Figur 91. Exempel på räfflad dekor, F118 hittad i 1744.

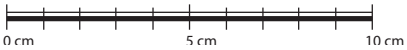

Sjöhäst

Fransk lilja

Exempel på växtmotiv och glaserat gods.

Figur 92. F107 hittade i 14086.

Figurerna 89–92 är alla i skala 1:2.

Figur 93. Skjortknappar (F11) hittade i 5248 och 7162.

Figur 94. En infattad glaspärla (F23) hittad i 5348.

Figur 95. En av hyskorna i F20, påträffad i 3904.

Figur 96. Fingerborgen (F29) hittad i odlingslagret 695.

Figur 97. Någon form av id-brickor eller polleter (F8) hittade i 12251.

Figur 98. Nålar (F40 och 41) hittade i 5348 och Nål (F40) från 5348 och monokeldetalj från från 291.

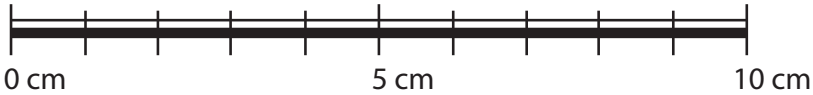

Figurerna 93–98 är alla i skala 1:1.

Figur 99. Kinaporslin direkt ur jorden och senare i fyndaskar. Foto i fält av Jonna Sarén Lundahl. Fyndfoto av Ebba Knabe.

Tolkning och diskussion

Figur 100. Den gamla bakgården. Tunnor och andra anläggningar avtecknar sig tydligt mot den ljusa sanden. Foto av Arkeologgruppen AB.

Agrart/urbant

Ett antal av de frågeställningar som formulerades inför undersökningen handlade om förvandlingen av området, från stadens utkant till stadsdel. Varför etablerades en bosättning här och vilka var de som först kom hit? Vad fanns här innan? Hur hade området förändrats över tid, avseende markanvändning och utfyllnader?

Den första kartan

Enligt Helmfrid kom den första bebyggelsen i stadsdelen Berget under 1500-talet. Tidigare hade området räknats in i stadsdelen Dal men ingen bebyggelse är känd från det blivande Berget. Bebyggelsen på Berget hade ett samband med den snabba industrialisering som då tog sin början i Norrköping. Vapensmederna och sedermera vapenfaktoriet etablerades på holmarna i Strömmen och många av vapensmederna var inflyttade, från övriga Sverige och från utlandet. Det bergiga och starkt kuperade området bebyggdes sannolikt först enligt naturens förutsättningar, det vill säga att topografin fick avgöra var människorna slog sig ned. Med tiden växte strukturer fram och en enklare reglering började. En rest av den

tidiga strukturen var den fragmentariska vägen som skymtade fram i undersökningsområdets norra del. Den överensstämmer med den väg som löper diagonalt över området på 1640 års karta, den som låg till grund för stadsregleringen. Vägen gick till bron som förband bebyggelsen på Berget med arbetsplatserna på holmarna.

Tomtstrukturen från den äldsta kartan var i övrigt svår att återfinna inom undersökningsområdet. Delar av en bakgård vars äldsta skede sannolikt är från sent 1500-tal eller tidigt 1600-tal återfanns inom den centrala delen av tomt 3. Ytan hade använts såväl för odling som för avfallshantering. Stratigrafin gick att klarlägga men sekvensen gick inte att detaljdatera. Den hörde dock hemma i faserna 1–2, med slutpunkt vid rysshärjningarna år 1719. Att ytan hade bevarats relativt väl berodde på att den byggts in under bebyggelsen från år 1903. Lämningar inom den övriga delen av tomten hade hyvlats bort vid de omfattande markarbeten som gjordes när delar av kvarteret omvandlades till parkeringsplats i modern tid. Samma öde verkar ha drabbat "modertomten" tomt 2 där inga rester fanns av bebyggelse enligt förundersökningen. Inte heller syntes spår av stadsregleringen. Men en jämförelse med 1640 års karta visar att den här delen av tomten hamnar inom en större existerande tomtfigur.

Det märks inte något brott inom användningen, vilket talar för att denna del av staden inte berördes av 1655 års brand. Det är alltså fullt möjligt att markanvändningen fortsatt kontinuerligt inom tomt 3, kanske till och med samma ägare före och efter regleringen.

Hantverk i äldsta tid

Huvudsakligen består de äldre lämningarna av spår av odling samt anläggningar för avfallshantering. Ett par undantag visar dock att hantverk skett i området. En grop (9744) på tomt 3 innehöll stora mängder smidesloppor och glödskal vilket anger att smide ägt rum på platsen. Smidesslagg påträffades också i avfallslagret 7078 inom tomt 6. Stratigrafiska skäl talar för att smidet ägt rum under fas 1, det vill säga innan regleringen. I lagret 7078 hittades även tillräckligt mycket oglaserad keramik för att det ska gå att hävda att en krukmakare varit verksam under denna fas i vad som skulle bli kvarteret Kopparkypen. Inga direkta spår av byggnader kunde knytas till fas 1, men en äldre fas har föreslagits för husgrunden KG 13 inom tomt 15. Fyndmaterialet pekar starkt på fas 1 medan husgrundens orientering förefaller mindre sannolik under fas 1. Som kompromiss har föreslagits att en äldre byggnad ersatts av den husgrund vi undersökte, kanske som en följd av regleringen.

Efter rysshärjningarna

Utvecklingen inom det starkt växande kvarteret Kopparkypen avbröts abrupt i slutet av juli 1719. Då härjade under fem dagar ryska styrkor som brände i princip hela staden. En av de som drabbades hårt var Anders Zetterstedt, faktor vid Holmens bruk och mantalsskriven på tomt 2–3 i Kopparkypen. Det skulle ta uppåt tio år innan bruket kom i någorlunda drift. Vid samma tid mättes den äldsta kända tomtkartan med regleringens indelning upp (se figur 104). Kartan visar hur kvarterets tomter bebyggts igen och hur livet gått vidare. Den sociala kartan har också fått fasta konturer som sedan kommer att finnas kvar till modern tid. Längs St. Persgatan i söder finns faktor Zetterstedts stora fastighet, tillsammans med handelsman Ridder och kopparslagaråldermannen Fahlberg. Längs Källvindsgatan i väster bor arbetare från mässingsbruket. I norr återfinns tomter med anknytning till bruket och till kvarndriften som snabbt byggts upp igen efter härjningarna.

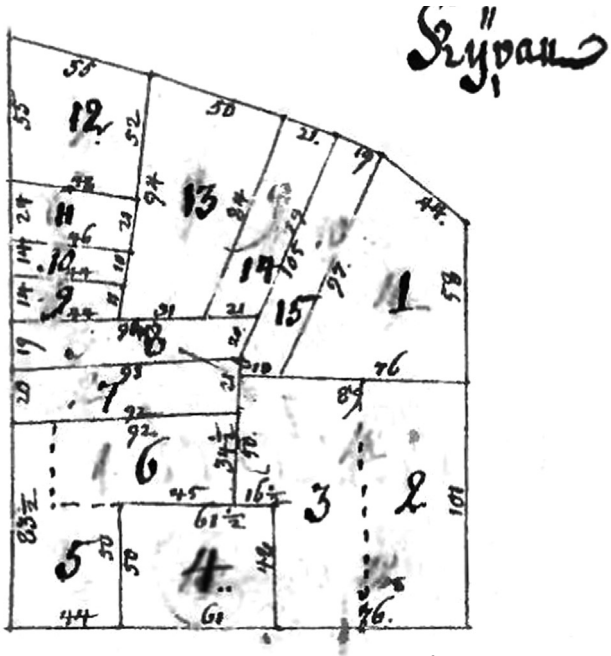

Figur 101. Koncept till tomtkarta från 1729. De gamla tomtnumren skymtar svagt under de nya.

Hos inspektorn – eller handelsmannen?

Den sociala kartan kan i viss mån spåras i det arkeologiska fyndmaterialet. Tomt 2–3 ärvs år 1733 av sonen Petter Zetterstedt. Systern Brita Zetterstedt är gift med apotekaren Justus Heinrich Nauman vilket sannolikt är förklaringen bakom de många söndriga apoteksflaskor som påträffades i avfallsbingen 291. Apotekarens verksamhet kan också vara orsaken till fynden av frön från medicinalväxter som opievallmo och spikklubba (se vidare Heimdahl, bilaga 3). I bingen fanns även kinesiskt porslin och en monokel som sociala markörer. Men en alternativ tolkning av fyndkomplexet i bingen är att det hör samman med släkten Zetterstedts efterträdare i gården. Den köptes år 1757 av inspektor Rickman, vars svärson var handelsmannen Lars Liedbeck. Denne hade sin bod i fastigheten, med ett rikt utbud av allahanda varor. Deras sociala status möjliggjorde den här typen av fynd och apotekskärl var på modet även i andra sammanhang under 1700-talet (se Ramström i bilaga 6) Dateringsramarna är dock vida för fynden från bingen och de kan inte definitivt knytas till någon av innevånarna. Men de ger tydliga signaler om välstånd, vilket även innevånarnas titlar antyder. Om trädgården i övrigt är inte så mycket att säga. Att den faktiskt existerar som mer än en tomtfigur framgår av de två bevarade bouppteckningarna från åren 1733 och 1787. Båda nämner en trädgård och i den yngre handlingen sägs också att trädgården innehåller "åtskilliga fruckträd". Den makroskopiska analysen har dock inte kunnat ge ledtrådar om vad som odlats i trädgården, främst beroende på bristfälliga bevarandeförhållanden för många fröer.

Figur 102. Centralt i bilden pågår undersökning av odlingslagret 5614 från fas 2. Foto av Arkeologgruppen AB

Kopparslagarens trädgård

För att fortsätta längs St. Persgatan så ska bara inom parentes nämnas att tomt 4, som inte berördes av undersökningen, åtminstone från och med 1729 års karta ägdes av handelsmän som även hade sin bod i fastigheten. Tomt 5–6, som var en dubbeltomt i likhet med 2–3, ägdes år 1729 av en kopparslagare och dennes verkstad fanns kvar här ända till år 1810 när den dåvarande ägaren bytte fastighet med en färgare. Undersökningen berörde endast det nordöstra hörnet av kopparslagarens trädgård, en alltför liten del för att kunna bedöma hur trädgården användes. Av störst intresse var ett odlingslager (5614) med flera fynd från fas 2. Lagret sträckte sig in över tomt 7 och frågan är om odlingen varit gemensam mellan de båda tomterna. Men dateringen för lagret ligger i fasen innan den första tomtkartan och vi kan inte automatiskt utgå från att tomtindelningen sett likadan ut från regleringen till år 1729. Tyvärr fanns inte material bevarat för att via makroskopisk analys kunna avgöra vad som odlats här. Trädgårdstomten 6 var klassificerad som sådan ända fram till de stora omstruktureringar som skedde inom kvarteret kring mitten av 1800-talet. Det är rimligt att anta att odling skedde här åtminstone fram till denna tid men av denna återstod ingenting. Nedschaktningar och utfyllnader hade omskapat den här delen av området och skapat en lucka mellan början av 1700-talet och modern tid.

Tysk smak

En fråga som diskuterats gäller inslaget av utländska medborgare på Berget. Enligt Helmfrids ingående undersökningar av befintliga historiska källor var majoriteten av de boende på Berget under pionjärtiden från den tyska delen av Europa. När man kommer fram till mer lättillgängliga skriftliga källor som mantalslängder och kyrkliga arkiv finns ett tydligt inslag av främst tyska namn, och många kan också ha försvenskats med tiden. Kan man då på arkeologisk väg urskilja en annorlunda sammansättning inom kvarteret Kopparkypen, som var det kvarter som åtminstone geografiskt var närmast förknippat med industrierna på holmarna? Fynden kan knappast ge den typen av information. Där finns förvisso importerad keramik och kritpipor av europeisk härstamning men inte med unik prägel jämfört med miljöer från samma tidsperiod i Norrköping och i andra städer. En viss särprägel kan dock noteras i två av de naturvetenskapliga analyserna. Bland fröerna som genomgått makroskopisk analys fanns ett markant inslag av havre, något som kommenteras på följande sätt av Jens Heimdahl (bilaga 3): "Användningen av råg och havre under denna period är kopplat till bakning och brödkultur, inte utan etniska aspekter. Möjligen avspeglar sammansättningen i Kopparkypen innevånare med annan smak än den gängse östgötska". I den osteologiska analysen kan Agneta Flood belägga en väsentligt större andel av svin i Kopparkypen, jämfört med andra östgötska lokaler, inklusive det närbelägna kvarteret Dalkarlen (Flood, bilaga 4). Faiblessen för havre och svinkött särskiljer kvarteret. Det är frestande att koppla denna tonvikt till Helmfrids uppgifter om en i huvudsak tysk befolkning med andra preferenser än dåtida östgötar.

Figur 103. En tänkbar scen från Kopparkypen anno 1660. Den tyske mässingsbruksarbetaren smörjer kråset med fläskben, bröd och öl. Illustration: Nina Balknäs.

Figur 104. Bilden visar de stora nivåskillnaderna inom kvarteret. Till vänster ses en del av grunden från den fastighet som byggdes år 1903. Grunden täcktes helt av påförda massor innan undersökningen. Foto av Arkeologgruppen AB.

Grisar i kvarteret

Den rumsliga fördelningen av djurbenen visar också vissa intressanta tendenser. Tillsammans med analysens resultat angående köttfattiga respektive köttrika delar från djuren ser vi hur svinen sannolikt fötts upp och slaktats på plats. När det gäller nöt samt får och/eller get dominerar ben från köttrika delar vilket antyder att de fötts upp på annan plats och transporterats till Kopparkypen i styckat skick. Inom undersökningsområdet förekom grisbenen framförallt i det stora avfallslagret 5348 som täckte in gränszonen mellan tomterna 7, 8 och 15. Lagrets belägenhet antyder ett gemensamt bruk mellan flera tomter. Av betydelse är möjligen också att dessa tre tomter tillhör kvarterets mindre enheter. När det gäller benen från nöt samt får och/eller get återfanns en majoritet på tomterna 3 och 6 i söder. Där var ägarna mer välbärgade och åtminstone familjen Zetterstedt ägde flera jordlotter i de gamla stadsjordarna, där de också kan ha haft möjlighet till egen djurhållning. I boupptecknigarna från tomt 3, efter Anders Zetterstedt och Elisabeth Green, anges fähus bland bebyggelsen. Vad dessa fähus faktiskt inrymde sägs dock inget om. En slutsats vi kan dra av benens vittnesbörd är i alla fall att grisar hölls på någon eller troligen några av tomterna i kvarteret.

Figur 105. En bild från handelsmännens Kopparkypen. Öhmanska gården hade adress St Persgatan 4. Den revs under 1930-talet och lämnade plats för en Konsumbutik. Källa: Norrköpings stadsmuseum.

Massornas tid

Slutligen då frågan om i hur stor grad topografin i kvarteret har modifierats genom mänsklig påverkan. Omfattande och djupgående utfyllnader har konstaterats vid många arkeologiska undersökningar i Norrköping, något som nyligen diskuterats i en artikel av Kristina Jonsson (2015b). De har ofta skett under historisk tid men exempel finns redan från medeltid, till exempel i kvarteret Konstantinopel. I detta avseende skiljer sig Kopparkypen från mängden. Stora markarbeten har ägt rum och stora mängder jord har flyttats och lagts på, men detta har i första hand skett under 1800-talet samt i modern tid. Den naturliga topografin i kvarteret Kopparkypen innebar en brant och kuperad sluttning från sydväst mot nordöst, från St. Persgatan till stranden av Strömmen. Den har man sedan, frånsett smärre utjämningar och utfyllnader, i stort sett levt med fram till 1800-talet. En liknande topografi och utveckling ser vi i grannkvarteret Berget som i princip saknade lämningar äldre än 1800-talet (Syse 1986). Där skedde omstruktureringen tidigare men inga äldre utfyllnader konstaterades, med reservation för att den förundersökning som skedde 1986 var av relativt begränsad omfattning. En liknande bild ger dock de båda förundersökningarna från åren 2005

och 2010. De har förutom Kopparkypen även omfattat delar av kvarteret Berget (numera kvarteret Bergskvadraten) och kvarteret Backen, på ömse sidor om Kopparkypen. Där har i princip inga äldre lämningar påträffats. I Bergskvadraten fanns tjocka massor som blivit påförda i sen tid och delvis även i Backen. Att kvarteren var bebyggda under 1700-talet vet vi från tomtlängder och kyrkliga arkiv. Det förefaller som att äldre bebyggelse delvis röjts undan redan under 1800-talet och att eventuella övriga äldre lämningar försvunnit vid omfattande markarbeten i modern tid. Det är först då som den naturliga topografin genomgår de kraftiga förändringar som vi ser idag.

I Kopparkypen byggdes en rejäl terrassering mellan tomt 1 i nordöst och tomt 2–3 i sydöst, sannolikt i samband med stadsregleringen. Den har effektivt avskärmat handelsmännens Kopparkypen från bruksarbetarnas. En liknande, men inte lika markant, terrassering har sannolikt avskilt tomt 4 från tomt 6. Det får dock stanna vid ett odaterat antagande eftersom den delen av kvarteret inte berördes av undersökningen. Kring mitten av 1800-talet skedde sedan stora omstruktureringar i kvarteret, med delvis förändrad tomtstruktur och markanvändning. Fabrikörerna Wetterling och Malcolm köpte in stora delar av kvarteret och förlade en del av sin industriverksamhet dit. När Malcolm gick i konkurs år 1869 ägde han tomterna 5–15. Holmens bruk köpte de flesta av Malcolms fastigheter. De norra delarna industrialiserades alltmer och marken omdanades i viss mån för att passa brukets behov. Från och med 1970-talet sålde sedan Holmens Bruk gradvis av sin mark i kvarteret och kvarvarande bebyggelse revs. Detta gällde inte bebyggelsen längs Källvindsgatan (tomterna 5–12 enligt äldre indelning), inte heller fastigheten på tomt 4. En industribyggnad på tomt 1 fanns kvar i brukets ägo och revs inte förrän vid den nuvarande exploateringen. I väntan på annan användning kom sedan övriga delar av kvarteret att användas som parkering. Det innebar omfattande ingrepp för att jämna till marken, nedschaktning i vissa delar, utfyllnad i andra delar. Flera meter jord och byggmassor var påförda i den centrala delen av området, medan området vid hörnet St. Persgatan – Butgatan (tomt 2) utifrån förundersökningens resultat kan antas vara nedschaktat till en nivå innan bebyggelse skedde i området. Närmast Kvarngatan var området nedschaktat i sen tid. Det före detta kvarteret Gropen hade successivt förstorats genom utfyllningar i Strömmen för att ingå i Holmens industriområde. Denna införlivning kom även att omfatta den norra delen av Kopparkypen och berörde tomt 1 samt 12–15.

Tre kvarter, två sidor, en ström

För att bättre kunna bedöma resultaten från Kopparkypen bör de ses i relation till arkeologiska resultat från andra kvarter. Lyckligtvis finns aktuella rapporter att tillgå från närbelägna kvarter. Följande resonemang kommer därför att ägnas åt jämförande observationer inom några utvalda ämnesområden. Förutom Kopparkypen ingår kvarteret Dalkarlen (Lindeberg 2016) och kvarteret Mjölnaren (Jonsson 2015) (se figur 89). Inom båda dessa kvarter har undersökningar skett även tidigare. I kvarteret Dalkarlen gjordes relativt omfattande undersökningar i slutet av 1900-talet (Hållans, Karlsson & Tagesson 1999 samt Karlsson & Tagesson (red.) 2003). Kvarteret Mjölnaren har tidigare varit föremål för tre arkeologiska förundersökningar (Svensson 1982; Lindgren-Hertz 1998; Stibéus 2011). I första hand kommer material från de mest aktuella rapporterna att användas.

Kvarteret Mjölnaren ligger tvärs över Strömmen från Kopparkypen och följaktligen kan utvecklingen på ömse sidor om Strömmen diskuteras. Dalkarlen ligger på samma sida som Kopparkypen men utan den täta rumsliga förbindelsen med industrierna på holmarna. Inom Kopparkypen finns stora topografiska skillnader och kvarteret utgörs, eller gjorde åtminstone förr, i princip av en brant sluttning ned mot Strömmen, medan Dalkarlen ligger på utplanande mark, just där Strömmen gör en kraftig sväng norrut. Mjölnaren återfinns på mark som sluttar mot Strömmen, dock inte lika dramatiskt som i Kopparkypen.

Dateringar

I Kopparkypen har fem faser kunnat urskiljas. Den äldsta bebyggelsen kan knappast föras längre tillbaka än till sekelskiftet 1600. Detta överensstämmer väl med uppgifter från Helmfrid (1972) som hävdar att stadsdelen Berget inte började bebyggas förrän i slutet av 1500-talet. De flesta lämningar är rudimentära och inom stora delar av undersökningsområdet saknades lämningar yngre än 1700-talet.

När det gäller Dalkarlen finns en vägsträckning som daterats till högmedeltid utifrån ett tramplager. Den äldsta daterade bebyggelsen är från första halvan av 1600-talet. En liknande bild gavs av den äldre undersökningen. Här konstaterades spår av aktiviteter under medeltid och vaga tecken på en etablering under 1500-talet. En mer regelrätt bebyggelse finns sedan i Dalkarlen från och med 1620-talet.

Ett avsevärt större tidsspann återfinns i Mjölnaren. Här har flera förhistoriska anläggningar, i form av härdar och nedgrävningar, kunnat dateras till övergångsperioden bronsålder/järnålder. Nästa fas innefattade en begravningsplats från tidig medeltid. Den har kopplats till det försvunna S:ta Gertruds kapell, en diskussion som inte kommer att vidare beröras här. Därefter följde en högmedeltida fas med ett kvarnkomplex som mest utmärkande drag. Det fanns sedan spår av omfattande aktivitet fram till 1600-talets mitt, med utfyllnader och andra markberedande åtgärder. Därefter finns en del bebyggelse men stora delar av det område som undersöktes år 2012 upptogs av mark som ända fram till 1800-talet använts för odlingsändamål.

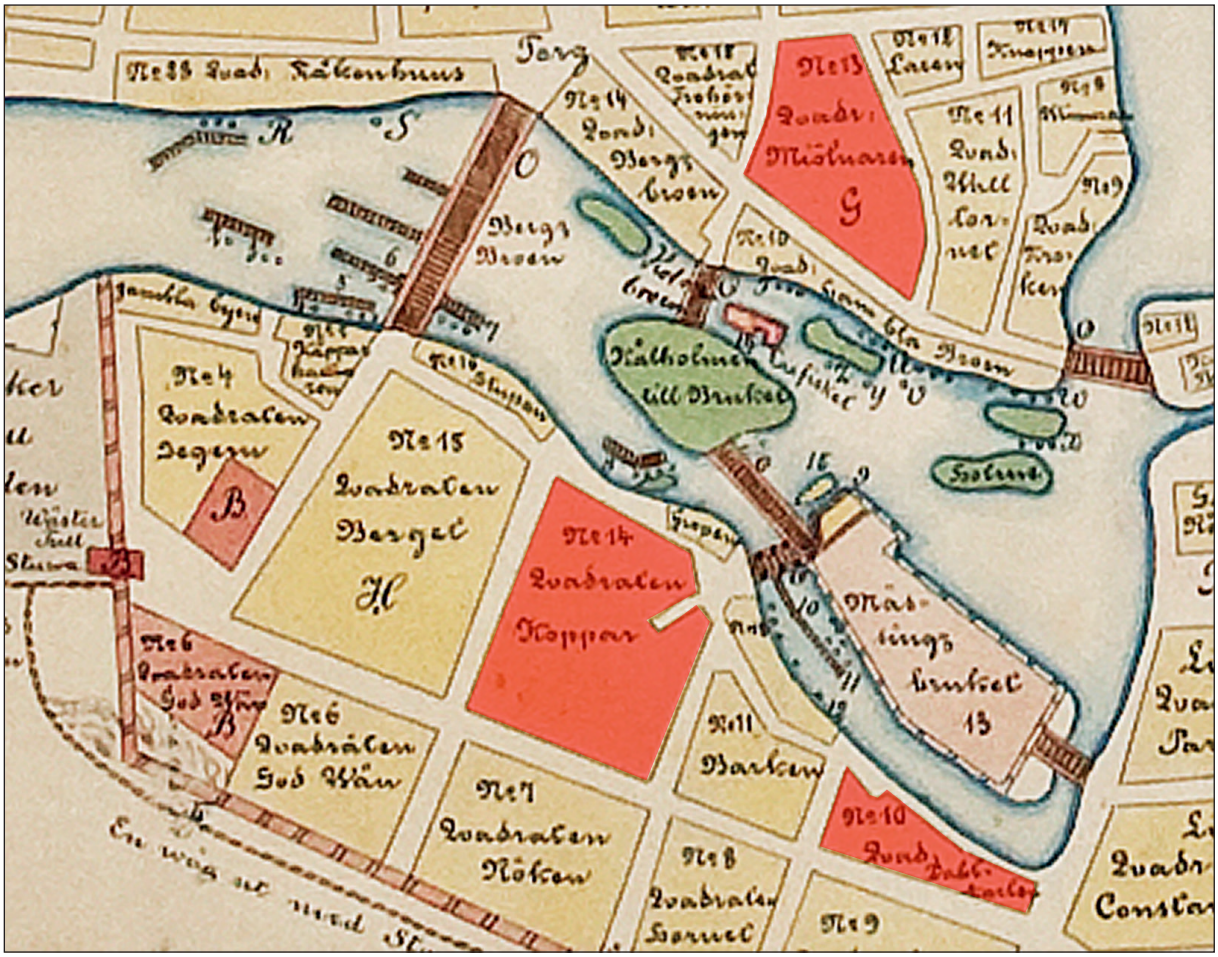

Figur 106. Kvarteren Kopparkypen, Dalkarlen och Mjölnaren markerade på ett utdrag ur 1719 års karta.

1640 års karta

Den äldsta stadskartan är daterad år 1640 och upprättades av Olof Hansson Örnehufvud vars egentliga uppdrag var att ge staden en modern stadsplan. Som ett led i arbetet gjorde Örnehufvud först en plan över den befintliga staden. Den finns idag tillgänglig i en kopia från början av 1900-talet, baserad på det ursprungliga konceptet. Kartan ger ovärderlig information. Den har varit svår att rektifiera med äldre metoder, men idag kan den anses tillfredsställande kompatibel med vår aktuella kartbild. Därför kan vi diskutera i vilken mån strukturer äldre än år 1640 kunde återfinnas vid undersökningarna i respektive kvarter.

Kopparkypen är sig inte alls likt i denna äldre tappning. Genom kvarteret löper en öst-västlig väg, en föregångare till Kvarngatan. Söder om denna syns flera mindre kvartersfigurer, separerade av smala vägar, eller kanske snarare gränder. Dessa korsar den större vägen och leder ned till Strömmen. En av dem ansluter till den enda broförbindelsen från södra sidan till holmarna där mässingsbruket och en del annan industri var motorn i stadens expansion. I kvarterets nuvarande sydöstra hörn, korsningen St. Persgatan–Butgatan, finns en större obebyggd yta. Söder om nuvarande St. Persgatan upphörde bebyggelsen. Troligen har topografin skapat den dåtida

Figur 107. En kopia av 1640 års karta, upprättad av Olof Hansson Örnehufvud. Källa: Norrköpings stadsarkiv.

strukturen med de små kvartersfigurerna och sannolikt var den obebyggda ytan då alltför brant och bergig för bostadsändamål. Det krävdes sprängning för att den här ytan skulle kunna användas, något som förslagsvis skedde när St. Persgatan sprängdes fram genom den gamla Tyskebacken under 1660-talet.

Från denna kartbild kunde endast fragment återfinnas vid undersökningen 2014. Av Kvarngatans föregångare fanns några vägstumpar kvar och en av källarna, KG 13, hade en orientering som stämde med den äldre kartbilden. Övriga lämningar med likartad datering återfanns främst inom en del av tomt 3 som hamnade inom en äldre tomtfigur.

I kvarteret Dalkarlen löpte Kvarngatans föregångare genom den norra delen. Från denna sträckte sig tre gränder ned till Strömmen. I övrigt fanns här de norra delarna av två kvarter som separerades av en väg ungefär mitt i dagens kvarter. Vägen anslöt från sydväst till "ur-Kvarngatan". Vid 2013 års undersökning undersöktes rester av en vägbana som troligen tillhört samma väg som kunde spåras även i Kopparkypen. Som ovan nämnts kunde den dateras till högmedeltid. Längs denna väg uppfördes sedan flera byggnader under 1600-talet. Det verkar som om stadsregleringen här fått vänta till slutet av 1600-talet, då flera av husen uppfördes enligt den äldre planen efter stadsbranden år 1655, den som på andra platser blev startskottet för regleringen. Vid den äldre undersökningen åren

Figur 108. Ögonblicksbild från den brunna källaren KG 19. Till höger ses ttrappan, innanför den låg den instörtade dörren. Rester av hyllor och tunnor syns spridda över golvet. Foto av Arkeologgruppen AB.

1997–98 konstaterades spår av en grusväg, lika med den ovan beskrivna väg som anslöt till "Ur-Kvarngatan". Längs denna väg etablerades en bebyggelse under 1500-talet. Denna var fortfarande av lantlig karaktär men under tidigt 1600-tal fick området en tydligare stadsprägel. Bebyggelsen gick under i en brand som antas vara identisk med stadsbranden år 1655.

Undersökningsområdet inom kvarteret Mjölnaren befann sig i sin helhet inom en äldre kvartersfigur och i det avseendet saknar 1640 års karta relevans för denna diskussion. Någon bebyggelse från tiden innan mitten av 1600-talet påträffades inte heller inom undersökningsområdet.

Stadsbränder och brandlager

Stadsbränder av större och mindre omfattning drabbade alla äldre städer. Bränderna är tragiska händelser i sin tid men har varit till stor hjälp inom stadsarkeologin. De bildar tydliga årsringar och hjälper till att reda ut stratigrafier, sekvenser och strukturer.

Norrköping var inget undantag, staden har upplevt flera omfattande bränder, varav några nämndes i rapportens inledning (sidan 9). Vi kommer att kort återvända till dem under den här rubriken. Avsikten är att undersöka i vilken mån man via arkeologin kan se i vilken omfattning den här delen av staden drabbats.

I Kopparkypen märktes inga spår av branden år 1655. Den ytmässiga omfattningen av den branden har varit uppe till diskussion tidigare. Helmfrid har ställt frågan om branden verkligen härjade på hela den södra sidan om Strömmen. Vår undersökning förstärker det frågetecknet. Det

förefaller också som kvarteret skonats från septemberbranden år 1713. Denna brand drabbade cirka 50 fastigheter, men det verkar som att dessa huvudsakligen låg söder om St. Persgatan. Rysshärjningarna år 1719 kom man inte undan. Enligt både skriftliga vittnesbörd och Rydings karta som sammanställdes samma år hade endast tre tomter skonats, enligt uppgift för att ryssarna vilade upp sig där mellan härjningarna. Tydliga spår av denna katastrof fanns i KG 19, en källare till en magasinsbyggnad som förstörts vid våldsam värmeutveckling. Flera daterande fynd stödde kopplingen till härjningarna. I övriga delar av det undersökta området fanns inte samma uppenbara förbindelse mellan orsak och verkan.

Inom den del av Dalkarlen som undersöktes år 2013 fanns en byggnad som tolkats som nedbrunnen år 1655. Där spelar dock den historiskt kända branden en stor roll för dateringen och även för dateringen av efterföljande sekvenser. Vid den äldre undersökningen ansågs stadsbranden vara orsaken till att en smedja brunnit. Efterföljande markarbeten tolkades som förberedelser för ett genomförande av den nya stadsplanen. Vid båda undersökningarna konstaterades dock en viss fördröjning, något som antytts även tidigare av Helmfrid. Här finns flera indicier på att stadsbranden år 1655 kan ha berört Dalkarlen men dessa bygger på antagandet att så är fallet vilket gör att indiciekedjan kan upplevas som bräcklig.

Branden år 1655 har inte kunnat avläsas inom Mjölnaren. Undersökningsområdet var vid denna tid främst upptaget för odling samt av verksamhet som inte lämnat några rester av byggnader. Däremot finns tydliga spår av en brand som år 1712 härjade inom stora delar av bebyggelsen norr om Strömmen. Bara sju år senare kom rysshärjningarna och båda bränderna hade lämnat efter sig markanta brandlager. Dessa skildes bara åt av ett utfyllnadslager och där saknades byggnadslämningar.

Tomter och tomtägare

Enligt äldre forskning började stadsdelen Berget att bebyggas först mot slutet av 1500-talet, som en följd av den industriella expansionen på holmarna. Berget ska ha tagits i bruk för att husera arbetare och andra med anknytning till vapenfaktori, mässingsbruk och kanske även mindre kända och mer kortvariga verksamheter. I vilken mån går nu detta att avläsa i historiska källor och arkeologiska resultat? Var Berget stadens första arbetarstadsdel eller fanns andra yrkeskategorier och en märkbar social stratifiering? Och hur såg det ut norr om Strömmen? Mjölnaren låg ju inte längre från holmarna än Kopparkypen. När det gäller historiska källor används primärt två tomtägarlängder från åren 1728–29 och 1786, i någon mån kompletterat med material från husförhörslängder.

Som redan nämnts under “Bakgrund” var Kopparkypen åtminstone från år 1729 ett delat kvarter med en “finare” del längs St. Persgatan. Där låg bruksinspektorns gård, en handelsgård och en kopparslagarmästares bostad och verkstad. I övriga delar av kvarteret bodde mest arbetare vid mässingsbruket eller inom kvarndriften vid Strömmen. En av tomterna, nummer 13, ägdes av frälset vilket var ovanligt i Norrköping. Förklaringen fanns egentligen i det angränsande kvarteret Gropen, som var en strandnära pendang till Kopparkypen. En av de fyra Gropentomterna inkluderade en kvarn med tillhörande vattenrättigheter. Den kallades Händelö kvarn efter modergodset. Mjölnaren hade sin tjänstebostad på Kopparkypen 13. År 1729 ägdes tomt 14 av ytterligare en mjölnare men om denne malde i brukets tjänst är obekant. Den generella bilden står sig till år 1786. Längs St. Persgatan har vi då en handelsman, en hattmakare och en bagare (i stället för kopparslagaren, vars verkstad dock fanns kvar och hyrdes av en annan kopparslagare).

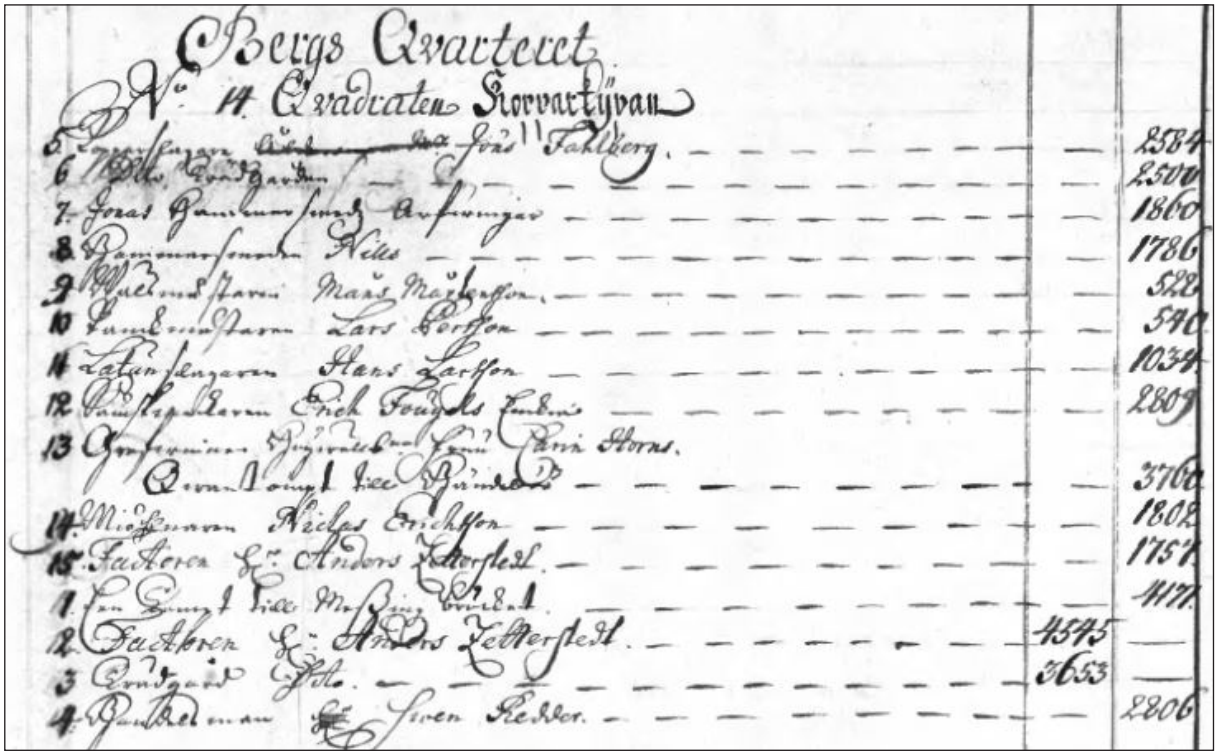

Figur 109. Tomtägarlängd från Kopparkypen år 1729.

Gemensamt för dem är att de inte hade någon yrkesmässig anknytning till bruket, vilket nästan hela det övriga kvarteret har. Händelö kvarn har övergått i privat ägo och mjölnaren på nummer 14 hade ersatts av en bruksbokhållare. Tomt 15 är ett undantag då den ägs av en färgare, en verksamhet som då funnits på tomten sedan år 1736. Det är återigen vattenrättigheterna som spelar roll. Även tomt 15 har en pendang i kvarteret Gropen och färgaren behövde vatten för sin verksamhet.

Om vi nu rör oss nedströms till kvarteret Dalkarlen hittar vi i tomtägarlängden från år 1729 två handelsmän, en handelmansänka, en mjölnare och en karduansmakare. Norr om Kvarngatan finns en tomt som ägs av karduansmakare Ternell. I längden anges den till och med som "Ternells verkstad". Återigen är det tillgången till vatten som gör att kvarterets enda hantverkare slagit sig ned här. År 1786 finns fortfarande handelsmannafamiljen Lundahl kvar på tomt 1, nu i form av änkan fru Strandberg, barnbarn till Lars Lundahl som ägde gården år 1729. Tomterna 2–4 ägs av garvaren Pehr Erling som etablerat sig i Ternells gamla verkstad, uppenbarligen framgångsrikt eftersom han tagit över ytterligare två tomter. Tomt 5 har delats upp mellan en bokbindare, en skräddare och en bryggare. Två väsentliga skillnader jämfört med Kopparkypen är att inga tomter ägs av bruk-et och att inga bruksarbetare bor här. Där emot liknar fördelningen Kopparkypens vid St. Persgatan, med handelsmän och självständiga hantverkare.

På andra sidan Strömmen, i kvarteret Mjölnaren, fanns en liknande uppdelning som i Kopparkypen. Två stora tomter, med en separat markerad tomtfigur avsatt som trädgård. Här upprättades den första kända tomtägarlängden år 1728 och där heter ägarna till dessa tomter Emund Corner och Killian Kock. Båda herrarna hade genom kloka giftermål kommit att ingå i kretsen kring ättlingarna till Louis de Geer och Willem de Besche och var sannolikt affärsmän, med en anakronistisk term. I övrigt fanns en mjölnare och två änkor, varav den ena efter tenngjutare Biörn. År 1786 har de två stora tomterna tagits över av kirurgen Fredrik Fritz och bryggaren Lundman. I övrigt bodde i kvarteret en handelsman Tellbom och ännu en tenngjutaränka Biörn, i det här fallet efter sonen till 1728 års tenngjutare.

Angående arkeologiska vittnesbörd så finns från Kopparkypen framförallt innehållet i en avfallsbinge på tomt 3, en av trädgårdstomterna. Där fanns ett markant inslag av kinesiskt porslin, knappast unikt för tiden men ändå en tydlig markör av en social nivå över medel. I bingen fanns bland annat också en monokel samt glas och keramik från ett stort antal kärl.

Vid undersökningen i Dalkarlen år 2013 kom endast ett magert fyndmaterial som inte medgav "några slutsatser kring etnicitet och social status" (Lindeberg 2015:89). Inte heller vid 1997–98 års undersökning påträffades fynd av entydig statuskaraktär, med reservation för alla implikationer termen kan föra med sig. En specialstudie av keramiken (Hållans 2003:58) visar till exempel inga stora skillnader mellan den keramik som påträffats hos hantverkare och handelsmän i Falun och materialet från Dalkarlen. Detta kan tolkas på flera sätt, till exempel att arbetarna i Dalkarlen snarast var att likställa med hantverkargruppen. En tolkning som denna förutsätter dock att Dalkarlen under 1600-talet beboddes av arbetare vid bruket. Om detta vet vi föga utifrån den allmänna bestämning till Berget som anges av Helmfrid. Dalkarlen ligger i gränszonen till stadsdelen Dal som inte påverkades på samma sätt av närheten till bruket.

Inte heller i Mjölnaren kom ett särskiljande fyndmaterial trots antydningar om status, åtminstone i 1700-talets tomtägarlängder. Keramikmaterialet bedömdes som relativt typiskt för en stad under 1600-1700-talen.

För att avrunda det hela kan man konstatera att Kopparkypen var starkt präglat av närheten till holmarna, något som inte alls var lika uppenbart i vare sig Dalkarlen eller Mjölnaren. Men den äldsta uppgift vi har tillgång till som redovisat ägarnas titlar är från år 1729. Hur situationen var under 1600-talet går inte att bedöma utifrån vare sig arkeologiskt eller skriftligt material.

Figur 110. Längs Kvarngatan sett från gården. Utan årtal. Källa: Norrköpings stadsmuseum.

Aspekter på bebyggelse

Frågeställningar rörande bebyggelsens karaktär, struktur och funktion är naturliga och oftast självskrivna vid undersökningar inom medeltida och historiska städer. Hur människor har bott och organiserat sin närmaste omgivning innehåller många nycklar till förståelsen av mänskliga villkor och responser på omständigheterna. Men tyvärr står vi många gånger med ett slutresultat där bygg- och markprojekt i modern tid slukat stora delar av vårt material. Vi är ju också beroende av var vårt undersökningsområde är förlagt. Mitt i kvarteret eller längs en ytterkant gör stor skillnad. Vi ser exempel på detta i de tre utvalda kvarteren.

I Kopparkypen utspelades hela undersökningen på innergårdarna. Endast inom tomt 3 kom vi nära tomtgränsen och denna tomt användes enbart som trädgård och bakgård ända fram till 1900-talet. De få hus som vi kunde urskilja var sannolikt enbart ekonomibyggnader, möjligen med undantag för två hus på respektive tomterna 7 och 8: kontextgrupperna 10 och 11 respektive 23 och 26. De låg i så fall i indragna lägen på tomterna som dock tidigt var delade mellan flera ägare och som kan ha hyst bostadsbebyggelse i fler lägen än ett inom tomtfiguren. I övrigt tyder resultaten på att innergårdarna reserverats för odling, uthus och ekonomibyggnader. Detta gäller sannolikt även tomt 1 som användes av bruket såväl för arbetarbostäder som för lager och magasin.

Situationen inom Dalkarlen är något annorlunda. Där kunde undersökningarna under åren 1997–98 avtäcka resterna av minst fjorton hus med dateringar från slutet av 1500-talet till vad som sannolikt avgränsades av rysshärjningarna. Byggnader, tomter och disposition har på ett förtjänstfullt analyserats av Pär Karlsson (2003). Bostadshusen har i allmänhet orienterats mot gatan, medan uthus placerats mot en gränd eller inne på gården. Tolkningen förstärks av resultaten från år 2013 där husen placerats på ett liknande sätt. Här är dock materialet mer svårtolkat, framförallt när det gäller husens funktion. Där vilade dock även Karlssons indelning på relativt lösa grunder, vilket han också redogjorde för i sin artikel. Alla reservationer till trots verkar det ändå som Karlsson hamnat rätt och att 2013 års resultat förstärker hans tolkning.

Inom Mjölnaren råder något andra förutsättningar då en eller flera gravgårdar från övergången vikingatid/medeltid har påträffats i kvarteret. En del senmedeltida indikationer, utan tydliga belägg för bebyggelse, är kända från kvarterets östra del. Därefter är ingen bebyggelse känd förrän kring mitten av 1600-talet. Två källare inom tomterna 1 och 4 hör hemma i 1700-talet men en av dem har en möjlig anläggningstid under 1600-talet. Tre byggnader kunde urskiljas vid undersökningen år 2012, varav en är tolkad som bostadshus och två som ekonomibyggnader. Ingen närmare funktionstolkning har kunnat göras på grund av den dåliga bevaringsgraden på lämningarna. Utifrån tillgängliga fakta kan dock bebyggelsen tolkas som strukturerad på samma sätt som den av Karlsson föreslagna i Dalkarlen.

Figur 111. Undersökning pågår inom tomt 3, den bäst bevarade delen inom undersökningsområdet. Foto av Arkeologgruppen AB.

Trädgårdar och odlingslager

Stadsrummet har använts till mer än boende och arbetsplatser. Odling och djurhållning har funnits på stadsgårdarna men frågan är i vilken grad? Vi ska här kort titta på situationen när det gäller odling i de tre kvarteren. I Kopparkypen kom en relativt stort del av undersökningsytan att utgöras av två tomter som länge var reserverade som trädgårdar i tomtlängderna. Undersökningen kunde bekräfta att tomterna inte använts för bostadsbebyggelse förrän i modern tid. Tilläggas bör också att trädgårdstomterna var större till ytan än de flesta andra tomterna i kvarteret. Tomt 3 var bäst bevarad, paradoxalt nog på grund av att en större hyresfastighet byggdes här 1903. Den hade bara källare inom en mindre del av fastigheten. I övrigt hade de äldre lagren bevarats relativt väl under husen. Tomten gav därför en provkarta på bakgårdsaktiviteter från 16- och 1700-talet. Där fanns rester av odlingslager, områden för avfallsdeponi samt rester av enklare byggnader. Tyvärr var bevaringsförhållandena genomgående dåliga för fröer och det gick inte att avgöra vad som odlats. Här fanns dock ett ovanligt stort inslag av opievallmo och spikklubba vilket, tillsammans med ett stort antal apoteksglas, sannolikt förklaras av att en apotekare var ingift i familjen Zetterstedt som ägde tomten från tidigt 1700-tal till år 1757. Även på den andra trädgårdstomten, tomt 6, fanns ett odlingslager, dock sämre bevarat än på tomt 3. Det hörde främst hemma i 1600-talet att döma av fynden. En intressant iakttagelse var att lagret även sträckte sig in på tomt 7. Om detta tyder på gemensamt bruk eller på en omreglering beror helt på dateringen som dock sannolikt bör förläggas till fas 2, det vill säga cirka 1660 till 1719. Vad som hände i trädgården efter år 1719 vet vi inte eftersom markberedning hyvlat bort yngre faser.

Endast två mindre odlingslager registrerades i Dalkarlen åren 2012–2013. Båda lagren fördes av Lindeberg till fas 6 som är en samlingsfas för perioden efter rysshärjningarna 1719. Lämningarna som förts till fasen var disparata och störda av sentida byggnader och nedgrävningar. De har inte kommenterats vidare i makrofossilanalysen.

I likhet med Kopparkypen fanns två tomter reserverade som "trädgårdar" även i Mjölnaren. Tomterna 2 och 4 är de två största i kvarteret och har samma ägare som tomterna 1 och 3. Tomt 2 låg till stor del ovanpå tidigmedeltida gravar i kvarterets nordvästra del. Flera odlingslager dokumenterades men lågprioriterades vid undersökningen. Makrofossilanalysen gav inte heller några märkbara resultat. Förundersökningen kunde dock konstatera odlingsaktivitet under 1600-talet, framförallt via makrofossilanalys. Odlingen hade främst skett i kvarterets västra del, sannolikt på de tomter som klassificerades som trädgårdar på kartan från 1728–29. Odlingen fortsätter sedan under 1700-talet och sannolikt även under 1800-talet, men då i minskande omfattning. Orsaken är sannolikt ett ökat befolkningstryck vilket gör att fler och fler odlingsytor i staden utnyttjas för bebyggelse.

Norrköping /länet /landet

Norrköping är unikt som studieobjekt för den som vill ägna sig åt den moderna tidens framväxt. Från en blygsam tillvaro under medeltiden till positionen som Sveriges andra stad i början av 1600-talet, med en tredubblad befolkning mellan åren 1567 och 1618, en expansion utan motstycke i Sverige. Expansionen byggde på en snabb industrialisering baserad på utländskt kapital och utländska specialistkunskaper. Det finns många aspekter och vinklar på en sådan utveckling. Inom ramen för denna rapport har det dock bara varit möjligt att göra en mycket lokal jämförelse, mellan de tre närliggande kvarteren Kopparkypen, Dalkarlen och Mjölnaren.

Måluppfyllelse, utvärdering

En övergripande målsättning för undersökningen var utröna om området gått från agrart utnyttjande till stadsgårdar. Denna målsättning kan anses uppfylld då inga tecken fanns på kulturpåverkan inom området innan, som allra tidigast, slutet av 1500-talet då Berget börjar tas i anspråk för bebyggelse. Kvarteret Kopparkypen ligger i en brant sluttning ned mot Strömmen och har knappast varit ett förstahandsval för agrara aktiviteter.

En andra övergripande målsättning handlade om likheter och skillnader med kvarteret Dalkarlen. Där har såväl likheter som skillnader diskuterats i det avslutande kapitlet "Tre kvarter, två sidor, en ström". För att ge mer spännvidd till diskussionen utökades jämförelsen även med kvarteret Mjölnaren, beläget tvärs över Strömmen. Av ett flertal delfrågor kunde de flesta besvaras.

Undersökningen i fält gick i stort sett enligt planerna. Vissa logistiska problem fanns, orsakade av utförseln av massor, men de kunde lösas utan alltför stora men för undersökningen. I och med undersökningsområdets avgränsning kom endast innergårdsmiljöer att beröras av undersökningen, vilket gjorde att det var svårt att diskutera bebyggelsens funktion och disponering. Det sammanhängande kulturlager som enligt förundersökningen fanns inom stora delar av ytan visade sig vara ett antal begränsade förekomster av olika typer av lager, till exempel odlings- och utjämningslager.

Referenser

Tryckta källor

Ahlberg, N. 2005. *Stadsgrundningar och planförändringar. Svensk stadsplanering 1521-1721.* Acta Universitatis Agriculturae Sueciae. Agriaria 2005:94. Uppsala.

Broberg, B. 1984. Norrköping. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer rapport: *Medeltidsstaden 50.* Stockholm.

Dardel, E. 2013. *Kvarteret Dalkarlen*. Kulturlager och bebyggelselämningar från 1400-1800-talen. Rapporter från Arkeologikonsult 2013:2655.

Feldt, A-C. 2003. *Holmenområdet. Industri och bostad i 1600-talsstaden*. I: Karlsson, P. & Tagesson, G. (red.) *I Tyskebacken. Hus, människor och industri i stormaktstidens Norrköping*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Skrifter47. Linköping.

Heimdahl, J., 2005. *Urbanised Nature in the Past: Site Formation and Environmental Developement in Two Swedish Towns, AD 1200-1800. Thesis in Quaternary Geology.* Institutionen för Naturgeografi och Kvartärgeologi. Stockholms universitet.

Helmfrid, B. 1954. *Holmenöden under fyra sekler.* Studier i Holmens Bruks historia. Acta Holmenensia.

Helmfrid, B. 1959. *"De på stenhuset" - studier från Holmens bruks första storhetstid tillägnade Christian von Sydow 5/6 1959 av Holmens bruks och fabriks aktiebolag.* Acta Holmenensia 2.

Helmfrid, B. 1965. *Norrköpings historia. Band 2. Tiden 1568-1655*. Stockholm.

Helmfrid, B. 1971. *Norrköpings historia. Band 3. Tiden 1655-1719*. Stockholm.

Helmfrid, B. 1972. *Norrköpings historia. Band 5. Tiden 1870-1914*. Stockholm.

Helmfrid, B. 1984. *Norrköping brinner! Skildring av några svåra brandkatastrofer i Norrköpings historia.*

Hjulström, B. 2013. *Kv. Kopparhammaren*: förundersökning i form av schaktövervakning inom fastigheten Kopparhammaren 2, Norrköping kommun, Östergötlands län. Rapporter från Arkeologikonsult 2013:2737.

Hållans, A-M. 2003. *Riten och maten. En studie av keramik som socialt medium*. I: Karlsson, P. & Tagesson, G. (red.) I Tyskebacken. Hus, människor och industri i stormaktstidens Norrköping. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 47. Linköping.

Hållans, A-M., Karlsson, P. & Tagesson, G. 1999. *Kvarteret Dalkarlen. Bebyggelse och industri i stormaktstidens Norrköping.* RAÄ 96, Norrköping stad och kommun, Östergötland. Rapport UV Öst 1999:1. Riksantikvarieämbetet.

Hörfors, O. 2009. *Kvarngatan*: RAÄ 96, Kvarngatan, S:t Johannes socken, Norrköpings kommun, Östergötlands län : arkeologisk förundersökning. Rapport från Östergötlands länsmuseum 2009:94.

Jonsson, K. 2015a. *Kvarteret Mjölnaren i Norrköping. Gravar, bebyggelser och verksamheter från bronsålder till 1700-tal*. Arkeologisk slutundersökning. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2014:42.

Jonsson, K. 2015b. *Om 1600-talets idealstäder och arkeologi i sluttande plan – vertikala förändringar av stadsrummen och exemplet Norrköping.* Bebyggelsehistorisk Tidskrift 70.

Karlsson, P., Menander, H. & Heimdahl, J. 2006. *Kvarteret Konstantinopel. Omfattande profana medeltida lämningar i centrala Norrköping.* Rapport UV Öst 2006:9. Riksantikvarieämbetet.

Karlsson, P. 2003. *Välbevarad medel- och storhetstid i kvarteret Paraden*. Norrköpings stad och kommun, Östergötland. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Rapport UV Öst 2003:52.

Karlsson, P. & Tagesson, G. (red.) 2003. *I Tyskebacken. Hus, människor och industri i stormaktstidens Norrköping.* Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Skrifter nummer 47. Linköping.

Karlsson, P. 2005. *Delar av kvarteren Backen, Kopparkypen & Bergskvadraten*. Rapport UV Öst 2005:63. Riksantikvarieämbetet.

Lindeberg, M. 2015. *Närmast Strömmen. Bebyggelselämningar från 1600- och 1700-tal i kvarteret Dalkarlen, Norrköping.* Rapporter från Arkeologikonsult 2015:2710

Lindeblad, K. 2008. *Landskap och urbanisering. Östergötland ur ett centralortsperspektiv.* Lund studies in historical archaeology 10. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds Universitet. Lund.

Lindgren-Hertz, L. 1998. *Spår av en äldre stadsbild i kv Mjölnaren.* Norrköpings stad och kommun, Östergötland. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Rapport UV Linköping 1998:26. Linköping.

Lindgren-Hertz, L. 2001. *Speglingar av rumslig organisation. Norrköping i ljuset av mindre arkeologiska undersökningar.* I: Andrén, A. m. fl. (red.). Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson. Lund Studies in Medieval Archaeology 29.

Ringborg, E. 1917. *Till Norrköpingskrönikan Bd 1.* Norrköping.

Ringborg, E. 1922. *Till Norrköpingskrönikan Bd 5.* Bidrag till Norrköpingsindustriens historia. D 1. Norrköping.

Romedahl, H. 2010. *Efterreformatoriska lämningar i kvarteret Kopparkypen.* UV Öst rapport 2010:10.

Stibéus, M. 2011. *Tidigmedeltida gravar och tidigmodern bebyggelse.* RAÄ 96:1, kvarteren Laxen, Mjölnaren och Vårdtornet, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län. UV-rapport 2011:86. Arkeologisk förundersökning.

Svensson, K. 1982. *Rapport. Provundersökning inom kv Mjölnaren m. fl.*, Norrköping. Östergötland. Riksantikvarieämbetet, Undersökningsverksamheten. Stockholm.

Söderberg, T. 1971. Norrköpings ekonomiska och sociala historia., i: Helmfrid, B. & Kraft, S. (red.): Norrköpings historia. Band 4. Tiden 1719-1870. Stockholm.

Otryckta källor

Lindeblad, K. 1989. *Arkeologisk förundersökning, Kvarngatan, Norrköping, Ög.* ATA 5264/89.

Syse, B. 1986. *Arkeologisk förundersökning, kv Kopparkypen, Norrköping, Ög.* ATA 4718/85.

Arkiv

HISTORISKA KARTOR

1640 Stadskarta över Norrköping av generalkvartersmästaren Olof Hansson Örnehufvud. Kopia upprättad 1909. Norrköpings Stadsarkiv.

1719 Grundritning över Johannisborgs slott och Norrköpings stad..... Upprättad av lantmätaren Sven Ryding. Norrköpings Stadsarkiv.

1728-29 Geometrisk karta över Norrköping. Upprättad av lantmätaren Sven Ryding. Norrköpings Stadsarkiv.

1729 Mätning. 05-nkg-68. Lantmäterimyndigheternas arkiv.

1786 Stadsplan. 05-nkg-145. Lantmäterimyndigheternas arkiv.

1879 Stadskarta över Norrköping, upprättad av Alfred Rudolf Lundgren. Norrköpings Stadsarkiv.

1947 Saneringsinventeringens karta. Norrköpings Stadsarkiv.

Tekniska och administrativa uppgifter

Landskap	Östergötland
Län	Östergötland
Kommun	Norrköping
Socken	Norrköping
Fastighet	Kopparkypen 18
Fornlämningsnummer	Norrköping 96:1

Projektledning	Helmut Bergold, Ebba Knabe
Personal	Daniel Andersson Kajsa Andreasson Helmut Bergold Tomas Ekman Ebba Knabe Sandra Lundholm Annica Ramström Jonna Sarén Lundahl

Undersökningstid	2014-09-22 till 2014-11-07
Undersökt yta	2 800 m^2
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Länsstyrelsens diarienummer

431-4244-14

Arkeologgruppens projektnummer

2014_32

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Fynd förvaras i väntan på fyndfördelning hos Arkeologgruppen AB.

Bilagor

Bilagorna finns tryckta separat.

Bilaga 1. Anläggningstabell
Bilaga 2. Fyndtabell
Bilaga 3. Makroanalys
Bilaga 4. Osteologisk analys
Bilaga 5. Kritpipsrapport
Bilaga 6. Glasanalys
Bilaga 7. Porslinsanalys
Bilaga 8.Keramikanalys
Bilaga 9. Konserveringsrapport

RAPPORT 2016:39

Analys av grundvatten i Ale